

NEHCÜ'L-ENÂM'DA BELÂGAT UYGULAMALARI

Yazar
ZAKİR APUHAN

Editör: Doç. Dr. Mustafa KESKİN

NEHCÜ'L-ENÂM'DA BELÂGAT
UYGULAMALARI

Yazar

ZAKİR APUHAN

Editör: Doç. Dr. Mustafa KESKİN

Copyright © 2023 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or
transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical
methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic

Development and Social
Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2023©

ISBN: 978-625-367-115-0

Cover Design: İbrahim KAYA

June / 2023

Ankara / Türkiye

Size = 16 x 24 cm

ÖNSÖZ

Molla Halil es-Si'irdî, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın birinci yarısında yaşamış büyük bir Osmanlı âlimidir. Bütün ömrünü ilim öğrenmek ve öğretmekle geçiren Molla Halil, bu süreçte birçok alanda onlarca eser telif etmiştir. Özellikle doğu ve güneydoğu bölgesindeki medrese kültüründe büyük izler bırakan bu eserlerin bir kısmı günümüzde dahi ders kitabı olarak okutulmaktadır.

es-Si'irdî, ülkemizde telif geleneğinin az olduğu bir dönemde yaşamasına rağmen büyük çoğunluğu nesir türü eserler olmakla birlikte birçok eser yazmıştır. Molla Halil'in eserleri incelendiğinde özellikle nesir türü eserlerinin dil yönü ağır basmaktadır. Bunun yanı sıra kaleme aldığı az sayıdaki manzum eserleri onun şairliğini ve edebî yönünü ortaya çıkarmaktadır. Molla Halil'in manzum olarak kaleme aldığı eserlerinden biri olan *Nehcü'l-Enâm* adlı eseri ise onun edebî yönünü ve şairliğini zirveye çıkarmıştır. Molla Halil'in *Nehcü'l-Enâm* adlı eserini belâgat açısından incelemeye alan bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın konusu, problemi, amacı, önemi, yöntemi ve kaynaklarına yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde Molla Halil'in *Nehcü'l-Enâm* adlı eseri ile ilgili daha önce yapılan akademik çalışmalara da değinilmiştir.

Birinci bölümde müellifin hayatı, eserleri, ilmî kişiliği, hocaları, talebeleri ve edebî yönü aktarılmıştır. Bu bağlamda özellikle Molla Halil'in edebî yönü üzerinde durulmuştur. Ayrıca çalışmanın temelini oluşturan ve iki ayrı dilde yazılan *Nehcü'l-Enâm* adlı eseri kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bunun yanı sıra bu çalışmada esas alınan nüshanın bilgisine ve Arapça ile Kürtçe nüshanın ortak özelliklerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde Molla Halil'in *Nehcü'l-Enâm* adlı eserinde kullandığı belâgat sanatları incelenmiştir. Bu bağlamda me'âni, beyan ve bedi' iliminin alt başlıkları incelenmiş ve müellifin hangi sanat ve üslûpları kullandığı tespit edilip değerlendirilmiştir. Bunu yaparken belâgat alanında yazılmış klasik ve modern eserlerden istifade edilmiştir.

Sonuç bölümünde ise çalışmada elde edilen veriler kısaca özetlenmiş ve daha sonra yapılacak akademik çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
C. Araştırmanın Yöntemi	1
D. Araştırmanın Kaynakları	2
E. Konu ile İlgili Akademik Çalışmalar	2

I. BÖLÜM

MOLLA HALİL'İN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ VE NEHCÜ'L-ENÂN ADLI ESERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Doğumu ve Hayatı	4
1.1.2. Nisbeleri ve Nesebi	4
1.1.3. Eğitim Hayatı	5
1.1.4. Vefatı	6
1.2. İlmî Kişiliği ve Eserleri	7
1.2.1. İlmî Kişiliği	7
1.2.2. Edebî Yönü	9
1.2.3. Hocaları	11
1.2.4. Talebeleri	13
1.2.5. Eserleri	18
1.2.5.1. Arap Dili ve Belâgatı	18
1.2.5.2. Tefsir ve Kur'an İlimleri	20
1.2.5.3. Hadis ve Hadis Usulü	22

1.2.5.4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü	23
1.2.5.5. Kelam ve Akâid	24
1.2.5.6. Tasavvuf	25
1.2.5.7. Diğer İlimler	26
1.2.5.8. <i>Nehcü'l-Enâm</i> Adlı Eserine Genel Bir Bakış	27

II. BÖLÜM

NEHCÜ'L-ENÂM ADLI ESERİN BELÂGAT AÇISINDAN İNCELENMESİ

2.1. Kavramsal Çerçeve.....	32
2.2. Belâgat İlminin Tarihçesi	34
2.3. Belâgat İlminin Kısımları.....	38
2.3.1. Me'âni İlmi	38
2.3.1.1. Haber ve Çeşitleri	40
2.3.1.2. İnşâ ve Kısımları.....	45
2.3.1.3. Takdim-Tehir.....	51
2.3.1.4. Kasr.....	56
2.3.1.5. Fasl	58
2.3.1.6. Vasl.....	60
2.3.1.7. Îcâz	62
2.3.1.8. Itnâb.....	64
2.3.1.9. Musâvât	66
2.3.2. Beyan İlmi	68
2.3.2.1. Teşbih ve Çeşitleri	69
2.3.2.2. Mecâz ve Çeşitleri	75
2.3.2.3. İstiâre ve Çeşitleri	80
2.3.2.4. Kinâye ve Çeşitleri	86
2.3.3. Bedî' İlmi.....	89

2.3.3.1. Muhassinât-ı Ma'neviyye	90
2.3.3.1.1. Tıbâk	90
2.3.3.1.2. Mukabele	93
2.3.3.1.3. Müşâkele.....	94
2.3.3.1.4. Tevriye.....	96
2.3.3.1.5. Mübâlaga	97
2.3.3.1.6. Mürâ'ât-ı Nazîr	99
2.3.3.1.7. Leffü Neşr.....	100
2.3.3.2. Muhassinât-ı Lafziyye	103
2.3.3.2.1. Cinâs ve Kısımları	103
2.3.3.2.2. Seci' ve Kısımları	106
2.3.3.2.3. Müvâzene.....	108
2.3.3.2.4. İktibâs	110
2.3.3.2.5. Reddü'l-Âcz âle's-Sadr	112
2.3.3.2.6. Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem.....	113
2.3.3.2.7. Berâat-i İstihlâl	115
2.3.3.2.8. Hüsni İntihâ	116
SONUÇ ve ÖNERİLER	119
KAYNAKLAR	121

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

b. : Bin

bk. : Bakınız

c.c. : Celle Celaluh

h. : Hicri

Hz. : Hazreti

M.Ü. : Marmara Üniversitesi

ö. : Ölümü

r.a. : Radiyellâhû Anhû

s. : Sayı

s.a.v. : Sallallahu Aleyhi Vesellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Thk. : Tahkik Eden

ts. : Tarihsiz

vb. : ve benzerleri

vr. : varak

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Molla Halil es-Si'irdî'nin “*Nehcü'l-Enâm adlı eserinin belâgat açısından incelenmesi*” adlı çalışmada, Molla Halil'in söz konusu eserinde belâgat iliminin alt disiplinleri olan me'âni, beyân ve bedî' ilimlerini nasıl işlediği tespit edilerek belâgat yönü ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda yapılan incelemede es-Si'irdî'nin, manzum olarak kaleme almış olduğu *Nehcü'l-Enâm* adlı eserinde belâgata dair birçok sanat ve inceliklerine yer verdiği görülmüştür. Bu çerçevede Molla Halil'in söz konusu eseri incelenmiş, beyitlerinde kullandığı edebî sanatlar tespit edilmiş ve değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmamızın ana gayesi Molla Halil'in *Nehcü'l-Enâm* adlı eserini belâgat açısından incelemek ve eserde kullanılan me'âni, beyân ve bedî' sanatlarını tespit etmektir. Bununla birlikte Molla Halil'in bir müfessir, bir kelimacı ve bir hadis âlimi olmasının yanında şairlik vasfına da sahip olması hasebiyle, manzumesinde Arap dili ve belâgatını nasıl kullandığını tespit etmektir. Daha önce Molla Halil'in şiirleri veya nazım türünde yazdığı herhangi bir eseri üzerinde belâgat açısından herhangi bir çalışma yapılmamış olması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, nazım türünde başka eserleri ve bir divânı bulunan Molla Halil'in bu yönünün akademik açıdan çalışmaya kayda değer olduğunu ifade etme ve öğrencileri teşvik etme niteliğindedir.

C. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın birinci bölümünde Molla Halil'in, hayatı, eserleri ve *Nehcü'l-Enâm* adlı eseri hakkında elde edilen kaynaklardan yararlanarak bilgiler aktarılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise müellifin *Nehcü'l-Enâm* adlı eseri belâgat ilmi açısından incelenmiş ve beyitlerinde kullandığı edebî sanatlar

tespit edilmiştir. Çalışmamızın omurgasını oluşturan bu bölümde, belâgatın bütün alt başlıkları detaylı bir şekilde incelenmiş ve Molla Halil'in bu sanatlardan nasıl istifade ettiği aktarılmıştır. Bu bağlamda Molla Halil'in, eserinde kullandığı her sanat için en az bir örnek verilmiş ve belâgat yönünden değerlendirilmiştir.

D. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızın birinci bölümü için esas alınan ana kaynaklar, Molla Halil'in hayatını ele alan biyografik eserlerdir. Bunlar arasında özellikle Molla Halil'in torunu Şeyh Abdulkahhâr (ö. 1906) tarafından kaleme alınan *Terçemetu'l-Allâme el-Fehhâme el-Molla Halil* adlı risaleye başvurulmuştur. Ayrıca İsmail Paşa el-Bağdadi (1839-1920)'nin *Hediyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, Ali b. ez-Ziriklî (1893-1976)'nin *el-A'lâm* ve Ömer Rıza Kehhâle (1905-1987)'nin *Mu'cemu'l-Muellifin* adlı eserleri kaynak olarak kullanılmıştır.

İkinci bölümde ise me'âni, beyan ve bedî' ilminin alt başlıkları incelenirken, bu alanlarda kaleme alınan ve ilim erbabı tarafından en çok kabul edilen klasik ve muâsır kaynaklara başvurulmuştur. Bu bağlamda Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229)'nin *Miftâhu'l-Ulûm'u*, Hatîp el-Kazvînî (ö. 739/1338)'nin *Telhisu'l-Miftâh'ı*, Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390)'nin *Muhtasarü'l-Me'âni'si* ve Süyûtî (ö. 911/1505)'nin *Ukûdü'l-cümân fi'l-me'âni ve'l-beyân* adlı eseri en çok istifade edilen klasik eserlerdendir. Ali el-Cârim (ö. 1949) ve Mustafa Emin'in *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, Habenneke (ö. 1978)'nin *el-Belâgatu'l-Arabiyye, Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, Hasan Abbas (ö. 2011)'in *el-Belâgatü Fûnunuhâ ve Efnânuhâ*, Ali Bulut'un *Belâgati Müyessera* gibi eserler en çok başvurulan muasır kaynaklardandır.

E. Konu ile İlgili Akademik Çalışmalar

İslâmî ilimlerin neredeyse tüm alanlarında eserler kaleme alan Molla Halil'in hem hayatı hem de yazdığı eserler ile ilgili onlarca çalışma yapılmıştır. Özellikle Molla Halil'in müfessir, dilci, kelimci ve tasavvufî yönleri en çok çalışılan alanlardır. Ancak incelemeye alınan manzum eseri

Nehcü'l-Enâm ile ilgili akademik olmayan birtakım çalışmalar olsa da akademik olarak yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bunun en temel nedeni ise bu eserin Arapçası yerine Kürtçe nüshanın daha tanınıyor olmasıdır. Çünkü özellikle doğu ve güneydoğu bölgelerinde bulunan medreselerde bu eserin Kürtçesi ders olarak okutulmaktadır.

I. BÖLÜM

MOLLA HALİL'İN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ VE NEHCÜ'L-ENÂM ADLI ESERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Doğumu ve Hayatı

Tam adı Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid olan Molla Halil'in doğum yerinin, Bitlis'in Hizan ilçesinin Süttaş (Gulpik) köyü olduğu ifade edilmektedir. Molla Halil'in bu köyde doğduğuna dair bilgilerin birçoğu şifahîdir. Bu konuda yazılı bir kaynağa rastlanılmamıştır.¹ Molla Halil'in biyografisine yer veren eserler incelendiğinde doğum tarihi ile ilgili farklı görüşlerin bulunduğu ifade edilebilir. Örneğin; Bağdatlı İsmail Paşa, ez-Ziriklî ve Kehhâle; Molla Halil'in doğum tarihi olarak 1167/1753-54 Tarihini verirken,² Ömer Atalay; *Sürt Tarihi* adlı eserinde 1159/1746-47 tarihini zikretmektedir.³

Molla Halil'in hayatı hakkında yazılan en eski eser olan ve torunu Şeyh Abdülkahr ez-Zokaydî'nin (v.1324/1903) kaleme aldığı kısa risalesinde dedesinin doğum tarihinin h. 1164 yılı olduğunu ifade etmektedir.⁴ Dolayısıyla bu görüşün doğruya daha yakın olduğu söylenebilir.

1.1.2. Nisbeleri ve Nesebi

Molla Halil, doğduğu yere binaen “el-Hizânî, el-Kûlâtî ve el-Gulpikî”, eğitim aldığı, müderrislik yaptığı ve ilmî faaliyetlerinin büyük çoğunluğunu gerçekleştirdiği yere binaen ise “es-Si'irdî” nisbesi ile anılmıştır. Ayrıca itikâdî olarak Eş'arî olduğu için “el-Eş'arî”, ameli olarak Şafi' mezhebinden

¹ Macit Sevgili, Abdullah Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, Uluslararası Molla Halil es-Si'irdî Sempozyumu Bildirileri, (Sürt, 2019.), 1/21; “Molla Halil Siirdi - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 13 Nisan 2022).

² İsmail Paşa el-Bağdadi, *Hediyyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin* (Beyrut: Daru İhyau't-Turasi'l-Arabî, 1951), 1/357; Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, ts.), 2/317; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin* (Dimaşk: Muessesetu'r-Risale, 1957).1/683.

³ Ömer Atalay, *Sürt Tarihi* (İstanbul: Çelut Matbaası, 1946.), 112.

⁴ Şeyh Abdülkahr ez-Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, Mahtut eser, ts. vr. 1b.

olduğu için “eş-Şâfi’i” nisbesi ile de anılmıştır.⁵ Molla Halil soy olarak Hz. Ömer’in (r.a.) soyundan geldiği için ona “el-Ömerî” de denmiştir.⁶

Molla Halil’in babasının adı Molla Hüseyin; dedesinin adı Molla Halid el-Kûlatî’dir.⁷ Molla Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid el-Hizânî es-Si’irdî’nin soyu, Şeyh Musa b. Mâhîn ez-Zûlî (Sultan Şeyhmus) tarikiyle Hz. Ömer’e ulaşır.⁸

1.1.3. Eğitim Hayatı

Molla Halil, yaşadığı dönemde doğu ve güneydoğuda bulunan medreselerin birçoğunda eğitim almıştır. Dolayısıyla bölgenin büyük âlimlerinin rahle-i tedrisatından geçen Molla Halil, birçok ilim dalında dersler almıştır. Bu bağlamda Molla Halil’in eğitim hayatı Hizan’da babasının yanında başlayıp sırasıyla Bitlis, Siirt, Gevaş, Bahçesaray, Şirvan, Hoşap, Cizre’de devam etmiş ve son olarak Irak/İmadiye beldesinde tamamlanmıştır.⁹

Molla Halil, ilk dini bilgileri babası Molla Hüseyin’den almıştır.¹⁰ Daha sonra Gulpik’te bulunan Sofi Hüseyin el-Karesuvi’den bir yıl içinde Kur’an-ı Kerim’i tecvidli bir şekilde hatmetmiştir. Molla Halil’in babası Molla Hüseyin, bilinçli olduğu ve oğlunun yeteneğinin, kabiliyetinin ve ilme olan merakının farkında olduğu için onu bu yoldan bir an olsun ayırmamış ve bu konuda elinden geleni yapmıştır. Bu bağlamda Kur’an-ı Kerim eğitiminden sonra ilk olarak onu Hizan’da bulunan Molla Abdurrahman el-Belekî’nin yanına götürmüştür. Burada özellikle şafi fikhî derslerini almıştır. Daha sonra

⁵ Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si’irdî’nin Biyografisi*, 1/22.

⁶ Bağdadi, *Hediyetu’l-Ârifin Esmâu’l-Müellifin ve Âsârü’l-Musannifin*, 1/357; Ziriklî, *el-A’lâm*, 2/317; Kehhâle, *Mu’cemu’l-Muellifin*, 1/683; Mustafa Öncü, *Molla Halil es-Si’irdî’nin Basiretu’l-Kulûb fî Kelâmî ‘Allâmi’l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, 19-20.

⁷ Zokaydî, *Tercemetu’l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1a; Ziriklî, *el-A’lâm*, 2/317; Kehhâle, *Mu’cemu’l-Muellifin*, 1/683.

⁸ Bağdadi, *Hediyetu’l-Ârifin Esmâu’l-Müellifin ve Âsârü’l-Musannifin*, 1/357; Kehhâle, *Mu’cemu’l-Muellifin*, 1/683; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si’irdî’nin Biyografisi*, 1/23.

⁹ Ömer Pakiș, *Molla Halil es-Si’irdî ve Tefsirindeki Metodu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 7-8; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si’irdî’nin Biyografisi*, 23-24.

¹⁰ Pakiș, *Molla Halil es-Si’irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s.7; Öncü, *Molla Halil es-Si’irdî’nin Basiretu’l-Kulûb fî Kelâmî ‘Allâmi’l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*, s.21.

Bitlis'te bulunan Molla Ramazan el-Hazvîni ve Molla Muhammed el-Hâfiz'dan sarf dersleri almıştır.¹¹

Molla Halil'in ilim yolculuğu Hoşap'ta Molla Hasan el-Hoşâbî'nin yanında “*Şerhu 'ş-Şemsiyye*” ve Cizre'de Şeyh Ferec'in yanında “*Şerhu Akâidi'n-Nesefti*” eserlerini okuyarak devam etmiştir.¹²

Molla Halil, güneydoğudaki seçkin âlimlerden gerekli eğitimi tamamladıktan sonra ilmi birikimini ilerletmek amacıyla, Irak'ın Duhok iline bağlı İmâdiye kasabasında bulunan “*Kubbehân Medresesine*” gitmiştir. Burada dönemin İmâdiye Müftüsü olan Molla Mahmud Behdîni'nin yanında Mantık ve Felsefe derslerinin yanında fıkıh usûlü kitaplarından “*Minhâcu'l-Usûl*” adlı eseri okuduktan sonra icazet almıştır.¹³

1.1.4. Vefatı

Bütün hayatını ilim öğrenmek ve öğretmekle geçiren Molla Halil es-Si'irdî, h. 1259 yılında Siirt'te vefat etmiştir. Siirt'in eski müftüsü Ömer Atalay “*Siirt Tarihi*” kitabında Molla Halil'in 1255/1839 yılında¹⁴ vefat ettiğini ifade etse de bu konuda daha isabetli olduğuna kanaat getirdiğimiz tarih 1259'dur. Zira özellikle Molla Halil'in torunu Şeyh Abdulkahhâr ez-Zokaydî, Bağdatlı İsmail Paşa, ez-Ziriklî ve Kehhâle vefat tarihinin h. 1259 yılı olduğu görüşündedirler.¹⁵ Ayrıca Molla Halil'in oğlu Molla Mustafa'nın,

¹¹ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1a; Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 8; Öncü, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*, 21; Abdullah Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, Basılmamış Doktora Tezi, 9-10; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/24.

¹² Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b; Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirindeki Metodu*, 8; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/25.

¹³ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b; Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 9; Öncü, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*, 21; Ayşe Serpen, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Mantık Anlayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 9; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/26.

¹⁴ Atalay, *Siirt Tarihi*, 112.

¹⁵ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b; Bağdadi, *Hediyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, 1/357; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/317; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, 1/683; Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirindeki Metodu*, 10-11; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/29.

babasının vefatı dolayısıyla yazdığı ve Molla Halil'in mezar taşına da yazılan mersiyesinde düştüğü ebced hesabı da h. 1259 yılına karşılık gelmektedir.¹⁶

Molla Halil'in, tahsil, tedris ve te'lifle geçen bereketli ve verimli hayatı 96 yıl sürmüştür. Molla Halil'in mezarı Siirt'in Ulus mahallesinde bulunan Şeyh Süleyman mezarlığındadır. Gösteriştan uzak mezarının etrafında çocukları ve torunlarının mezarları da bulunmaktadır.

1.2. İlmî Kişiliği ve Eserleri

Molla Halil es-Si'irdî, küçük yaştan itibaren ilim tahsil etmeye başlamış ve doğu ve güneydoğuda bulunan birçok medresede eğitim almıştır. Bu vesileyle birçok âlimden ve birden fazla alanda dersler almıştır.

1.2.1. İlmî Kişiliği

Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki zengin medrese birikiminin devamı olan "Doğu Medreseleri", birçok âlim, mütefekkir ve mutasavvıf yetiştirmiştir.¹⁷ Bu şahsiyetlerden biri de Molla Halil es-Si'irdî'dir. İlmî kişiliği, yetiştirdiği öğrencileri ve yazmış olduğu eserlerle es-Si'irdî, dönemin ilmî hareketliliğine yön veren büyük âlimlerdendir.

Molla Halil, yaşadığı dönemin bütün zorluklarına rağmen ilim öğrenmek uğruna bölgenin en seçkin medreselerine gitmiş ve büyük hocalardan birçok alanda dersler almıştır. Bununla birlikte O, genç yaşında ilim için, ilmin geleceği için yazmanın ne kadar önemli olduğunun farkına varmış ve maddî-manevi imkânsızlıklara rağmen onlarca eser telif etmiştir.¹⁸

Molla Halil es-Si'irdî dinî ilimlerin hemen hemen hepsinde eser telif eden ve yazdığı eserlerin tümünde sünnî gelenek çizgisini takip eden bir Osmanlı âlimidir. Genelde derleme türü eserler yazmakla birlikte yazdığı her eserinde özellikle dilciliğini konuşturmuştur. O, eserlerinin büyük

¹⁶ Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/29. Şiirin ilgili kısmı şöyledir: من صميم القلب حقا قيل في تاريخه * تاج أهل العلم طراها هو الدرّ المصون.

¹⁷ Mustafa, keskin, "Doğu Medreseleri Ekseninde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Gaziantep Örneği", Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 4 • Sayı 1. s. 61-82. 2017.

¹⁸ Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/30.

çoğunluğunu nesir ile yazsa da manzum olarak kaleme aldığı eserleri de bulunmaktadır.¹⁹ Bu da Molla Halil'in iyi bir kelimci, dilci ve fakih olmasının yanında iyi bir şair olduğunu da göstermektedir.

Bir âlimin büyüklüğü ve ilmî kişiliği geride bıraktığı mirasından belli olur. Bu bağlamda Molla Halil'in yetiştirdiği öğrenciler, telif ettiği eserler ve bölgenin bütün medreseleri üzerinde günümüze kadar devam eden etkisi onun ne kadar büyük bir âlim olduğunu bir nişanesidir.

Molla Halil'in öğrencilik ve müderrislik yaptığı dönemde, doğu ve güneydoğu medreselerinde okuyan öğrenciler ilk olarak Kur'ân'ı Kerîm öğreniyordu. Daha sonra Şafi'î fihkindan; Ebi Şüca'nın (ö. 500/1107'den sonra) "*el-Gayet ve't-Takrip*" adlı eseri okurdu. Sarf ilminden; "*Emsile*", "*Bina*", "*Maksud*" ve "*İzzî*" kitaplarını bitiren öğrenci, nahiv ilminden; "*Avâmil-i Cürçânî*", "*Zurûf*", "*Terkip*" ve "*Şerhu'l-Muğni*" adlı eserleri okurdu. Bu kitaplardan sonra öğrenci, sarf ilminden "*Sa'dinî*", nahiv ilminden ise "*Hallü'l-Me'âkid*", "*Netaic*", "*Elfiyye*"nin şerhi "*İbn Akil*" veya "*el-Behcetü'l-Merdiyye*" ve "*Kâfiye*"nin şerhi "*Molla Cami (el-Fevâidu'd-Dîyâiyye)*" adlı eserleri okurdu. Ayrıca bu eserlerle beraber genelde "*Tefsiru'l-Celâleyn*" ve eş-Şirbini'nin (ö. 977/1570) "*Muğni'l-Muhtac*" adlı fıkıh kitabı okunuyordu. Bu merhaleden sonra öğrenci, Arapça gramerini (sarf ve nahiv) öğrenmiş olduğu için daha çok mantık, belâgat vb. ilimlere yoğunlaşırdı. Bu bağlamda mantık ilminden; "*Muğni't-Tullab*", "*Şerhu'ş-Şemsiyye*" ve "*Fenâri ala Kavli Ahmed*" adlı eserleri, vad' ilminden; "*el-Haşiyetu'l-Cedide ala Ali Kûşi*" adlı eseri, münazara ilminden; "*Abdülvehhab ale'l-Velediyye*" adlı eseri, istiâre ilminden; "*Şerhu İsmiddin ale'l-Feride*" adlı eseri okurdu. Bu eserlerin yanında genelde tefsir ilminden; Kadı Beyzavî'nin (ö. 685/1286) "*Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*" ve ez-Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) "*el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*" isimli eserleri okunurdu. Son olarak öğrenci, akaid ilminden; en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) "*Akaid Metni*" ve et-Teftezânî'nin (ö. 792/1390) "*Şerhu'l-Akaid*" adlı eserini, belâgat ilminden; et-Teftezânî'nin "*Muhtasarü'l-Me'âni*" adlı eserini ve fıkıh usulünden; Tacuddin Subki'nin (ö. 771/1370) "*Cem'ul-Cevâmi*" adlı

¹⁹ Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 15; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulüb fi Kelâmî 'Allâmî'l-Guyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 14-15; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/35.

eserini okurdu. Bu eserleri okuyan öğrenci, en son okuduğu hocasından icazet alırdı.²⁰

Yukarıda değinilen tedrisatı en mükemmel şekilde tamamlayan, Arapçaya çok iyi vakıf olan ve aynı zamanda şair olan Molla Halil, bu dönemde nesir ve nazım türünde birçok eser yazmıştır. Bu eserlerin bazıları özellikle kendisinin vefatından sonra bölgenin medreselerinde ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda özellikle bu çalışmada incelemeye alınan *Nehcü'l-Enâm* adlı eseri ön plana çıkmaktadır. Zira bu eser, Molla Halil'in vefatından günümüze kadar özellikle doğu ve güneydoğu medreselerinde, medresenin ilk basamağında bulunan öğrencilere okutulan bir eserdir. Molla Halil es-Si'irdî'nin "*el-Kâmûsu's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'âni*", "*el-Kâfiyetü'l-Kubrâ fi'n-Nahvi ve's-Sarf*" adlı eserleri ile münazara ve cedel ilmine dair kaleme aldığı "*el-Habiyye*" adlı eseri de doğu ve güneydoğu medreselerinde okutulan ve çok tanınan eserleridir.²¹ Özellikle "*el-Kâfiyetü'l-Kubrâ fi'n-Nahvi ve's-Sarf*" adlı eseri, İbn Hacib (ö. 646/1249)'in Arap dili gramerine dair telif ettiği "*el-Kâfiye*" adlı eserinin yerine okutulmaktadır.²²

Hayatı boyunca birçok eser yazan Molla Halil'in eserlerinin bir kısmı Siirt'te ikâmet eden torunlarında, bir kısmı da bölgedeki yaşlı imam ve müderrislerin özel kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu eserlerin bazıları tahkik edilmiş, bazıları üzerinde akademik çalışmalar yapılmış olsa da büyük bir kısmı halen yazma halinde bulunmaktadır.

1.2.2. Edebî Yönü

Molla Halil'in Arap Dili ve Edebiyatı ile ilgili kaleme aldığı eserler, onun bu alanda derin ve geniş bir birikime sahip olduğunun açık bir nişanesidir. Nitekim O, "*el-Kâmûsu's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'âni*"

²⁰ M. Cüneyt Gökçe, *Molla Halil es-Si'irdî ve İki Nehcü'l-Enâm'ı*, Uluslararası Molla Halil es-Si'irdî Sempozyumu Bildirileri, 2/88-89.

²¹ Detaylı bilgi için bk. M. Cüneyt Gökçe, *Molla Halil es-Si'irdî ve İki Nehcü'l-Enâm'ı*, 2/88-89.

²² Keskin, *Molla Halil es-Si'irdî'nin "el-Kâfiyetü'l-Kubrâ fi'n-Nahvi ve's-Sarf" ve "el-Kâmûsu's-Sânî fi'n-Nahvi ve's-Sarf" Adlı Eserinin Arap Dili ve Edebiyatına Katkısı*, Uluslararası Molla Halil es-Si'irdî Sempozyumu Bildirileri, 2/511-520. 2018.

adlı eserinde, nahiv, sarf ve belâgat ilmini aynı kitapta ele alarak ve “*Risâletu'l-Vad*” adlı eserinde de vad’ ilminin terimlerini açıklığa kavuşturarak bunu ispatlamıştır. Ayrıca kaleme almış olduğu “*Tercemetu meşâhiri'n-Nahvîyyîn ve'l-Luğavîyyîn*” adlı eseri de onun Arap Dili ve Edebiyatı alanında sarf ilminden belâgat ilmine, şiir divanlarından lûgat kitaplarına kadar çok geniş bir literâtür hâkimiyetine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.²³

Molla Halil es-Si'irdî, diğer alanlarda olduğu gibi edebiyat alanında da teorik ile pratiği kendisinde cem eden bir şahsiyettir. Arap Edebiyatına olan derin vukufiyetini özellikle nazım türünde kaleme aldığı eser ve şiirleriyle pratiğe dökmüştür. Çünkü nesir türünde yazdığı eserlerini genelde ders kitabı şeklinde ve eğitim amaçlı yazdığı için, edebî bir üslûp yerine daha çok sade ve ilmî bir dil kullanmıştır. Dolayısıyla onun edebî kişiliği, manzum eserlerinde ve çeşitli konularla ilgili yazdığı şiirlerinde daha açık bir şekilde görülmektedir.²⁴

Molla Halil, çeşitli konularda yazdığı şiirlerin dışında birçok alanda nazım türü müstakil eserler kaleme almıştır. Molla Halil'in nazım türü eserleri şunlardır:

Tecvit ilminde; “*Diyâu basîreti'l-Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve Risâletün fi ilmi't-Tecvîd*”.

Akaid ve ahlaka dair “*Nehcu'l-Enâm li Nefi'l-Avâm*” (Arapça ve Kürtçe).

Arap dilini ele aldığı “*el-Manzûmatu'z-Zumurridiyye*”.

Tasavvufa dair yazdığı “*Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye*”.

Hız. Peygamber'in hayatını anlattığı “*Manzûma fi Mevlidi Hayri'l-Berîyye*”.

Münazara ilminde kaleme aldığı “*Manzûmatu'l-Habiyye*”.

²³ Bk. Öncü, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*, 22-23.

²⁴ Bk. Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 63-64.

Molla Halil, bu alanlarda yazmış olduğu müstakil eserlerin yanında özellikle “*el-Kâfiyetu'l-Kubra*” ve “*el-Kamûsu's-Sâni*” adlı eserlerinde de çeşitli konuları şiir diliyle anlatmıştır. Örneğin sadece *el-Kâfiyetu'l-Kubra*’da 17 ayrı konuda 158 beyit bulunmaktadır.²⁵ Tüm bunların yanında Molla Halil’in kendi nefesine nasihat, Şeyh/Hocalarına övgü ve münacât gibi içeriklere sahip kasideleri de vardır.²⁶ Bu kasidelerin bir kısmı, bir divanda cem edilmiştir. Duhok’ta tabedilen divan, Molla Halil’e mensup ailelerin bazı fertlerinde de mahtût olarak bulunmaktadır.

1.2.3. Hocaları

Molla Halil’in ilmî kimliğini oluşturan ve onun bu denli büyük bir âlim olmasını sağlayan en önemli unsur hiç şüphesiz hocalarıdır. Bu bağlamda aşağıda özellikle torunu Şeyh Abdulkahhâr ez-Zokaydî’nin yazdığı risaleden yararlanarak ve onun zikrettiği sıralamaya uyarak hocalarının isimleri aktarılmıştır. Ayrıca bazı hocaları hakkında muhtelif kaynaklarda yer alan kısa bilgiler de verilmiştir.

1. Sofi Hüseyin el-Karesuvî

Molla Halil’in doğduğu köy olan Gulpik’te (Süttaş) yaşayan Sofi Hüseyin, Molla Halil’e Kur’ân’ı Kerim dersini vermiştir.²⁷

2. Molla Abdurrahman el-Belekî

Molla Halil, Hizan’da bu zattan ders almıştır.²⁸

3. Molla Ramazan el-Hazvinî

Bitlis’de Molla Halil’e ders vermiştir.²⁹

²⁵ Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Si’irdî, *el-Kâfiyetu'l-Kubra*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut: Dâru Sadır, 2007), 36; 65-68; 69-78.

²⁶ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 2a.

²⁷ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1a; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/35.

²⁸ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1a.

²⁹ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1a.

4. Molla Muhammed el-Hâfız

Molla Halil, Siirt'in Tillo ilçesinde bu âlimden tasrif dersleri almıştır. Ancak burada tasrif kitabını bitirmek nasip olmamıştır.³⁰

5. Molla Mahmud el-Halenzî

Siirt merkeze bağlı bir mahalle olan Halenze (Bağtepe) köyünde Molla Halil'e bir kış mevsimi boyunca ders vermiştir.³¹

6. Molla Muhammed b. Molla Ahmed el-Kevnâsî

Molla Halil, Van'ın Bahçesaray ilçesinde bu âlimden ders almıştır.³²

7. Molla Abdulhadi el-Arvâsî

Eski Hizan'da (Nefsi Hizan, bugünkü Gayda köyü) bulunan Meydan Medresesi'nde ders vermiş bir âlimdir. Molla Halil de bu medresede kendisinden ders almıştır.³³

8. Molla Hasan el-Hoşebî

Molla Halil, günümüzde Van'ın Gürpınar ilçesine bağlı büyük bir belde olan Hoşap'ta ikamet eden bu zattan iki farklı dönemde ders almıştır. Birincisinde *Muhtasar* dersleri alan es-Si'irdî, Cizre dönüşüne tekabül eden ikinci dönemde ise hocası çok yaşlandığı için sadece *Yusuf ve Züleyha* derslerini almıştır.³⁴

³⁰ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 17; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/35.

³¹ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 17.

³² Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 17.

³³ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 18;

³⁴ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 18; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/31.

9. Şeyh Ferec/Şeyh Feruh

Molla Halil, Cizre'de bu âlimden ders almıştır.³⁵

10. Molla Abdusselam el-Pizanî

Molla Halil'e Hoşap'ta dersler vermiştir.³⁶

11. Molla İsmail et-Tîsenî

Molla Halil'in Hoşap'ta ders aldığı hocalarından biri de Molla İsmail et-Tîsenî'dir.³⁷

12. Molla Mahmud b. İbrahim el-Î'madî el-Behdînî

Günümüzde Kuzey Irak sınırları içerisinde bulunan Duhok ilinin İmadîye beldesinde yer alan Kubbehân Medresesinde ders veren ve aynı zamanda İmadîye müftüsü olan bu zat, Molla Halil'in İlmî icazet aldığı âlimdir. Tam adı Ebû Ubeydullâh Mahmûd b. İbrâhim b. Mahmûd el-Behdînî (ö. 1202/1787-88) olan bu zat, Behdînân mirlerinden birinci İsmail Paşa döneminde yaşamıştır.³⁸

1.2.4. Talebeleri

Molla Halil, Siirt'te yaklaşık otuz yıl müderrislik yapmıştır.³⁹ Onun Siirt'te ders vermeye başlamasıyla bölgedeki talebeler ona büyük ilgi duyarlar.⁴⁰ Dolayısıyla çok sayıda öğrenci kendisinden dersler almış ve bunlardan bazıları da kendisinden icazet almıştır.

³⁵ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/31.

³⁶ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/31.

³⁷ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 18; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/32.

³⁸ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b; Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirindeki Metodu*, 9; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 18-19; Sevgili, Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, 1/32.

³⁹ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 19-20.

⁴⁰ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

Molla Halil'in torunu Şeyh Abdulkahhâr yazdığı risâlesinde bu talebelerin bir kısmından bahseder. Onun zikretmediği ancak farklı kaynaklarda adı geçen birçok talebesi de bulunmaktadır.

1.2.4.1. Şeyh Abdulkahhâr ez-Zokaydî'nin Zikrettiği Talabeleri

1. Molla Yahya el-Mızûrî

Molla Halil, İmâdiye'de eğitimini bitirdikten sonra Cizre'ye gidip bir süre müderrislik yaptıktan sonra tekrar İmâdiye'ye dönmüştür.⁴¹ İmâdiye'ye bu ikinci gelişinde Molla Yahya'ya ders vermiştir. Ancak bazı kaynaklarda Molla Halil'in, Molla Yahya'dan ders aldığı ifade edilmektedir.⁴²

Molla Yahya, Irak'ın Duhok iline bağlı Balte köyünde 1185/1772 yılında doğmuş, 1255/1836 yılında vefat etmiştir. Özellikle Musul ve Duhok çevrelerinde birçok âlimden ders aldıktan sonra Molla Mahmud el-Behdinî'den icazet almıştır. Daha sonra Kubbehân Medresesi'nde müderrislik yapan Molla Yahya *Rûhu'l-me'âni* tefsirinin sahibi Ebu's-Senâ el-Âlusî (ö. 1270/1854), Şeyh Nureddin Birikfânî gibi birçok âlimi yetiştirmiştir. Çoğu şerh ve haşiye olmak üzere altı eseri bulunmaktadır. İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) *Tuhfetu'l-Muhtâc* adlı eserine yazdığı haşiye bunlardan birisidir.⁴³

2. Molla Mustafa

Molla Halil'in en büyük oğludur. Mekke'nin Cidde ilinde medfun olan Molla Mustafa, Cizre'de Botan Emirliği döneminde Bedirhan Bey himayesinde müderrislik, Siirt'te ise müftülük yapmıştır. Molla Halil'in en çok icazet veren talebelerinden biridir.⁴⁴

⁴¹ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

⁴² Muhammed Ahmed Said, *Medresetu Kubbehân fi'l-İmâdiyye ve Devruha fi Neşri'l-Ulûmi'l-İslâmîyye fi Kurdistan* (Matbaatu Muhafazati Duhok, 2013), 285.

⁴³ Said, *Medresetu Kubbehân fi'l-İmâdiyye ve Devruha fi Neşri'l-Ulûmi'l-İslâmîyye fi Kurdistan*, 284; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 20-21.

⁴⁴ Atalay, *Siirt Tarihi*, 118; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 20-21.

3. Molla Abdullah

Molla Halil'in dört oğlundan biridir. Molla Halil'in *Nehcü'l-Enâm* adlı eserine *Sa'du'l-İslâm* adında bir Şerh yazan Molla Ömer, bu zatın oğludur. Kabri Siirt'te babasının hemen yanı başındadır.⁴⁵

4. Molla Muhammed b. Molla Arap es-Si'irdî

Siirtli bir âlim olan Molla Muhammed, istiâre ilmine dair on beş varaktan oluşan bir eser yazmıştır.⁴⁶

4. Molla Mustafa el-Bedevî

Siirt merkeze bağlı Halenze (Bağtepe) köyündendir.⁴⁷

5. Molla Ali el-Halenzî

Bu âlim de Siirt'e bağlı Halenze köyündendir.⁴⁸

6. Şeyh Hamid et-Tillovî

Siirt'in Tillo ilçesindedir. Hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmasa da, Şeyh İsmail Fakirullahın torunu Şeyh Mustafa'nın oğlu olma ihtimali vardır.⁴⁹

7. Şeyh Hasan et-Tillovî

Siirt'in Tillo ilçesindedir.

8. Molla Muhammed el-Hazrinî

Hakkında herhangi bir bilgi elde edilmemiştir.

---

⁴⁵ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 22.

⁴⁶ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 22.

⁴⁷ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 22.

⁴⁸ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 22.

⁴⁹ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 22.

9. Molla Halid es-Silhî

Bu zat hakkında bir malûmat elde edilmemiştir. Ancak 'es-Silhî' nisbesinden hareketle Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Veyselkarani beldesi yakınlarında bulunan Silhî (Karakaya) köyünden olduğu söylenebilir.⁵⁰

10. Molla Zade el-Eruhî

Siirt'in Eruh ilçesindedir.⁵¹

11. Molla Hamid en-Nivilî

Siirt'in Eruh ilçesine bağlı Tanze (Kavaközü) köyünde medfun olan bu zat, Molla Halil'in en çok talebe yetiştiren ve en çok icazet veren talebelerindedir.⁵²

12. Molla Ebubekir es-Suhrî

Şeyh Abdulkahhâr, bu zatın ismini Molla Halil'in mücazları arasına sonradan eklemiştir.⁵³

1.2.3.2. Diğer Kaynaklarda Zikredilen Talebeleri

Hayatının uzun bir dönemini tedaris faaliyetinde geçiren Molla Halil'in talebeleri, şüphesiz torunu şeyh Abdulkahhar'ın zikrettikleri ile sınırlı değildir.

1. Molla Hasan el-Ehvedî el-Ensârî

Şeyh Abdulkahhar, yazdığı risalesinde ismini zikretmediği bu zatı Ömer Atalay, Molla Halil'in talebeleri arasında saymaktadır.⁵⁴

2. Şeyh Muhammed el-Hazin el-Fersâfi (Şeyhu'l-Hazîn)

Daha çok Şeyhu'l-Hazîn lakabıyla meşhur olan ve 1235/1819 yılında Siirt'in Tillo ilçesine bağlı Fersaf köyünde dünyaya gelen el-Hazîn, ilk

⁵⁰ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulüb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 23.

⁵¹ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

⁵² Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulüb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 23.

⁵³ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

⁵⁴ Atalay, *Siirt Tarihi*, 113.

tahsilini Siirt'te bulunan Hamid Ağa Medresesinde yapmıştır. Bu medresenin baş müderrisi olan Molla Halil kendisine 14 yıl boyunca ders vermiştir. Molla Halil'in en çok sevdiği öğrencilerinden biri olan Şeyh Muhammed, buradaki eğitiminden sonra farklı alanlarda eğitim almak için Mardin'e gitmiştir.⁵⁵ Yazılı kaynaklarda Molla Halil'den icazet aldığına dair net bir ifade bulunmasa da kendisinden ilmî icazet aldığı şifahî olarak nakledilmektedir. Ayrıca Molla Halil'in yanında eğitiminin 14 yıl sürmesi ve hocasının çok sevdiği bir öğrencisi olması icazet aldığına dair ciddi bir kanıttır.

3. Şeyh Hamid el-Mardinî

Şeyh Hamid, 1217/1802 yılında Siirt'te doğmuştur. Mardin'e yerleştiği için "Mardinî" nisbesini almıştır. Siirt'te Molla Halil'in yanında okuyan ve ondan ilmî icazet alan talebelerinden biridir. 1299/1882 yılında Mardin'de vefat etmiştir.⁵⁶

4. Molla Abdurrahman el-Melekendî

Şeyh Abdulkahhâr'ın Molla Halil'den icazet alan talebeler arasında zikretmediği bu âlim, hem Molla Halil'den icazet almış hem de akrabasıdır. Molla Abdurrahman, Muş ilinin Bulanık ilçesine bağlı Mollakent köyünde müderrislik yapmıştır.⁵⁷

5. Pir Muhammed Küfrevî

Molla Halil'in hayatı ve eserleri ile ilgili daha önce yapılan akademik çalışmaların hiçbirinde bu zatın ismi Molla Halil'in talebeleri arasında zikredilmemiştir. Ancak bu araştırma çerçevesinde elde edilen bazı kaynaklarda Molla Halil'den icazet aldığı tespit edilmiştir.

Pir Muhammed Küfrevî 1775 yılında bugünkü adıyla Siirt'in Şirvan ilçesinde doğmuştur. İlk eğitimini babasından alan Küfrevî, henüz altı yaşındayken Kur'ân'ı Kerîm'i ezberlemiştir. Doğubayazıt'taki Şeyh Muhammed Celali medresesi başta olmak üzere birçok medresede eğitim

⁵⁵ Ali Bulut, Muğisiddin Aydın, *Şeyh Muhammed el-Hazîn Divânı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 16.

⁵⁶ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulüb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 25.

⁵⁷ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulüb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 25.

gören Pir Muhammed, son olarak Siirt'e gelir ve Molla Halil'in yanında eğitimini tamamlayarak kendisinden ilmi icazet alır.⁵⁸

1.2.5. Eserleri

Seyda Molla Halil, uzun ve bereketli hayatında sadece ilim öğrenmek ve öğretmekle yetinmeyip, bu süreçte onlarca eser telif etmiştir. Nitekim O, İslâmî ilimlerin birçoğunda eser telif etmiş ve bununla dönemin medreseleri üzerinde günümüze kadar süren olumlu izler bırakmıştır. Özellikle doğu ve güneydoğu medreselerinin müfredatının güncellenmesi ve gelişmesinde etkili olan şahsiyetlerdendir.

Molla Halil, eserlerinin bir kısmını ilim ehline; bir kısmını da halka yönelik yazmıştır. Özellikle bu çalışmanın konusunu belirleyen ve incelemeye alınan *Nehcü'l-Enâm* adlı eseri, medreseye yeni başlayan öğrenciler için Ehli Sünnet akaidini anlatan ve öğrencilerin küçük yaşta ezberledikleri bir eserdir. Eserlerinin bazıları matbu (basılı) olsa da birçoğu henüz mahtut (yazma) şeklindedir. Kırkı aşkın eseri bulunan ve bu eserlerin büyük çoğunluğunda yazı dili olarak Arapça'yı tercih eden Molla Halil, birkaç eserini ise Kürtçe olarak yazmıştır. Bazı eserlerini nazım türünde kaleme alan müellif, çoğunlukla nesir türünü kullanmıştır.

Aşağıda yazıldığı alan dikkate alınarak yazarın eserleri sıralanmıştır. Ayrıca bazı eserler hakkında kısa bilgiler de verilmiştir.

1.2.5.1. Arap Dili ve Belâgatı

1- *el-Kâfiyetu'l-Kubrâ fi'n-Nahv* (الكافية الكبرى في النحو)

Eski kaynaklarda ismi zikredilmese de son dönemde yapılan çalışmalarda ismi ve Molla Halil'e ait olduğu açıkça zikredilmiştir.⁵⁹ Müellif

⁵⁸ Vahyeddin Küfrevî, *Pir Muhammed Küfrevî* (İzmir: Çağlayan Matbaası, 2013), 9; Mehmet Törehan Serdar, *Hazreti Pir Muhammed Küfrevî* (Malatya: Uğurel Matbaası, 2019), 1-2.

⁵⁹ Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdi ve Tefsirdeki Metodu*, 22; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdi'nin Basiretu'l-Kulüb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Guyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 44; Hamit Sevgili, *Risale fi'n-Nezr li'Molla Haili el-İsi'irdi*, (e-Şarkiyât İlmî Araştırmalar Dergisi) 9/1, 2017, 137.

eserinin muhtevasını oluştururken büyük ölçüde İbn Hacıb (v.646/1249)'in *el-Kâfiye* adlı eserinden yararlınsa da konuları ondan daha geniş ve kapsamlı bir şekilde ele aldığı görülmektedir.⁶⁰ Arap dili grameri hakkında yazılan birçok eserin incelenip derlenmesiyle yazılan bu eser, “*isim, fiil ve harf*” bölümlerinden oluşmaktadır.⁶¹

Molla Halil'in bu eseri İlyas Kaplan tarafından tahkik edilip, Halil Çiçek'in ta'lik ve takdimiyle 2007 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.

2- *el-Kâmûsu's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'âni* القاموس الثاني في النحو

(والصرف والمعاني)

Molla Halil'in matbu ve en hacimli eserlerinden biridir. Ayrıca yazarın kendi hattı ile yazılmış nüshası da günümüze kadar gelmiştir.⁶² Nahiv, sarf ve me'âni ilminin konularını geniş bir şekilde ele alan eser, Hamdi Abdulmecid es-Selefi'nin kısmî tahkikiyle 2012 yılında Diyarbakır'da basılmıştır.⁶³ Ayrıca Mahmut Tekin bu eseri “*Molla Halîl es-Si'irdî ve el-Kâmûsu's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'âni Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*” adıyla Dicle Üniversitesinde doktora tezi kapsamında çalışmıştır. Bu çalışma 2020 yılında ilahiyat yayınlarından basılmıştır.⁶⁴

3- *el-Manzûmatu'z-Zumurrudiyye mimmâ mine'l-Miftâh Mecniyye*

(المنظومة الزمرديّة ممّا من المفتاح مجنية)

⁶⁰ Ahmet Tekin, *İbnu'l-Hâcib İle Molla Halîl es-Si'irdî'nin El-Kâfiye Adlı Eserlerinin Mukayesesi*, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, S. III, Ağustos 2018, s.891-892.

⁶¹ Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 22; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulüb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Guyüb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 44; Abdullah Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, Uluslararası Molla Halil es-Si'irdî Sempozyumu Bildirileri, (Siirt, 2019.), 1/73.

⁶² Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b-2a; Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirindeki Metodu*, 22; Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/74.

⁶³ Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Si'irdî, *el-Kâmûsü's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'âni*, thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi (Diyarbakır: Dâru'r-Râvdâ, 2012).

⁶⁴ Kitap ile ilgili bilgi almak için bk. Mahmut Tekin, *Molla Halîl es-Si'irdî ve el-Kâmûsu's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'âni Adlı Eseri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020); Mahmut Tekin, *Molla Halil ve Onun el-Kâmûs-us-sâni fi'n-Nahvi ve's-Sarfî ve'l-Meâni Adlı Eserin Kaynakları*, (Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi) 12/65, 2019.

Siracüddin es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinin Belâgat bölümü üzerine yazdığı ve 295 beyitten oluşan bir eserdir.⁶⁵

4- *er'Risâletu'l-'Adudiyyetu'l-Vad'îyye bimâ Yuvaddihu minha'l-Merâm bi'l-Kullîyye* (الرسالة العضدية الوضعية بما يوضح منها المرام بالكلية)⁶⁶

5- *Tavdîhu İsti'âreti (Ebi'l-) Kâsım es-Semerkandî el-Humâm bi Ziyâdeti İrâde ve Tebdîli Kelimât Yektadîhi'l-Makâm / Risâletu'l-İsti'âre*⁶⁷

(توضيح استعارة [أبي] القاسم السمرقندي المهام بزيادة إرادة وتبديل كلمات يقتضيه المقام / رسالة الإستعارة)

6- *Tercemetu Meşâhiri'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*⁶⁸ (ترجمة مشاهير النحوين واللغويين)

1.2.5.2. Tefsir ve Kur'an İlimleri

1- *Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmi 'Allâmi'l-Ğuyûb* (بصيرة القلوب في كلام علام الغيوب)

Bazı kaynaklarda “*Tabsiratu'l-Kulûb min Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb*” veya “*Tabsirâtu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb*” ismiyle isimlendirilmiş olsa da⁶⁹ Müellifin kendisi, yazmış olduğu mukaddimesinde yukarıda verilen ismi zikretmiştir.⁷⁰

Dirayet usûlüne göre yazılan ve Kur'ân'ı Kerim'in tamamını kapsayan bu eserde genel olarak dilsel tahliller ön plana çıksa da, tefsirde kelâmî ve fikhî konular başta olmak üzere İslâmî ilimlerin birçoğuna değinilmiştir.⁷¹

Müellifin kendi hattı ile yazılmış nüshası elde edilen tek mahtut nüshadır. Bu eser, orijinal hali ile Molla Halil'in beşinci göbekten torunu olan

⁶⁵ Ahmet Tekin, *Molla Halil es-Si'irdî ve el-Manzûmetu'z-Zumurrudiyye Adlı Eseri*, Uluslararası Taras Shevchenko Kongresi tam metin kitabı, Ankara, Şubat 1-3, 2019, s. 605; Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 2a; Pakış, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirindeki Metodu*, 27-28; Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/75.

⁶⁶ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 2a.

⁶⁷ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 2a.

⁶⁸ Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/77.

⁶⁹ Bağdadî, *Hediyyetu'l-Arifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, 1/357; Mehmed Tahir Bursalı, *Teracim-i Ahvâl Molla Halil Si'irdî*, (Sırat-ı Mustakim Dergisi), 7/127, 327.

⁷⁰ Molla Halil es-Si'irdî, *Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb*, (mahtut eser) vr. 1b.

⁷¹ Öncü, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*, 50; Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/51.

Şeyh Sıbgatullah Sevgili'nin şahsi kütüphanesinde bulunmaktadır. Sevgili, bu eseri hazırlayıp düzenleyerek 2011 yılında basmıştır.⁷²

Molla Halil'in tefsiri daha sonra Mustafa Öncü tarafından 2013 yılında Dicle Üniversitesi'nde "*Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*" adıyla doktora tezi olarak çalışılmıştır. Ayrıca Abdullah Özcan da 2018 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde doktora tezi kapsamında "*Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*" adıyla çalışmıştır.

2- *Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb* (بصيرة القلوب في كلام علام الغيوب)

İsim itibariyle birinci tefsir ile aynı olan bu eser, içerik bakımından da birbirine çok yakındır. Ancak bu eser, tamamlanmamıştır. Zira eserin mevcut haliyle Bakara-İsra surelerini kapsadığı söylene de, Şeyh Abdulkahhar, Kehf suresine kadar olduğunu ifade etmiştir.⁷³ Bu da eserin tamamlanmadığı görüşünü desteklemektedir.⁷⁴

3- *Diyâu Basîrati'l-Kalbi'l-'Arûf fî't-Tecvîd ve'r-Resm ve Ferşi'l-Hurûf*

(ضياء بصيرة القلب العروف في التجويد والرسم وفرش الحروف)

Müellifin, üç bölümden oluşan bu eseri genel itibariyle tecvit kuralları, Kur'ân'ı Kerim'in hattı (er-Resmu'l-Osmanî) ve Kıraat-ı Seb'a konularını ihtiva etmektedir.⁷⁵ Müstakil olarak ulaşılamayan ancak daha sonra müellifin üzerine bizzat kendisinin yazdığı şerhin içinde yazılı olan ve 1110 beyitten oluşan eserin mahtut nüshası Şeyh Abdulkahhar tarafından yazılmıştır. Ayrıca Ömer Atalay *Siirt Tarihi* isimli eserinde bu eserin 500 beyitten oluştuğunu ifade etmektedir.⁷⁶

⁷² Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/52.

⁷³ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

⁷⁴ Detaylı bilgi için bk. Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 71-72.

⁷⁵ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 28; Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/55.

⁷⁶ Atalay, *Siirt Tarihi*, 113.

4- *Risâle fî 'İlmi't-Tecvîd* (رسالة في علم التجويد)

Şeyh Abdulkahharın zikretmediği ve konusu tecvit olan bu eser, manzum olup 230 beyitten oluşmaktadır. M. Edip Çağmar'ın bir makale ile tanıttığı eserin dili Kürtçe'dir.⁷⁷ Ayrıca Tahsin İbrahim Doskî 2010 yılında bu eseri hazırlayıp Erbil'de yayımlamıştır.⁷⁸

5- *Şerhu Diyâi Basîrati'l-Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Ferşi'l-Hurûf*⁷⁹ (شرح ضياء بصيرة القلب العروف في التجويد والرسم وفرش الحروف)6- *Tefsîru'l-Besmeleti's-Şerîfe*⁸⁰ (تفسير البسملة الشريفة)**1.2.5.3. Hadis ve Hadis Usulü**1- *Hadîsu'l-Âyâtî'l-Leti Tezharu Kable Hurûci 'Îsâ ve'l-Mehdî / Risâletu'l-Mehdî*⁸¹ (حديث الآيات التي تظهر قبل خروج عيسى والمهدي / رسالة المهدي)2- *Mahsûlu'l-Mevâhibi'l-Ehadiyye fî'l-Hasâis ve's-Şemâili'l-Ahmediyye*⁸²

(محصول المواهب الأحديّة في الخصائص والشمائل الأحمدية)

3- *Muhtasaru mâ li's-Suyûtî min Şerhi's-Sudûr fî Şerhi'l-mevt ve Ahvâli'l-Kubûr*⁸³

(مختصر ما للسيوطي من شرح الصدور في شرح الموت وأحوال القبور)

4- *Usûlu'l-Hadîsi'l-Ezher min Muhtasar ve Şerhihi li'İbni Hacer*

(أصول الحديث الأزهري من مختصر وشرحه لابن حجر)

⁷⁷ M. Edip Çağmar, *Molla Halil el-İs'irdi'nin Risâletun fî İlmi't-Tecvîd Adlı Eseri*, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 153-161, 2010.

⁷⁸ Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/55.

⁷⁹ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

⁸⁰ Atalay, *Siirt Tarihi*, 112.

⁸¹ Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/57.

⁸² Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

⁸³ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

Eser, bazı kaynaklarda “*Kitab fî Usûli'l-Hadis*”⁸⁴ veya “*Usûlu'l-Hadis*”⁸⁵ adıyla zikredilse de müellifin torunu Şeyh Abdulkahhar, yazdığı risalede yukarıda verilen ismi zikretmektedir.⁸⁶ Hattı müellife ait olan nüshası 15 varaktan oluşmaktadır. Hadis usûlünün temel konularını ihtiva etmekle beraber eserin son kısmında temel hadis kaynakları ve yazarlarına yer vermektedir.

1.2.5.4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü

- 1- *Ma'fuvât 'Ucâb Yehtâcuhâ Zû Takvâ ve Âdâb*⁸⁷ (معفوات عجاب يحتاجها ذو تقوى وآداب)
- 2- *Mecme'u'l-Mesâil*⁸⁸ (مجمع المسائل)
- 3- *Menâkibu Eimmeti'l-Mezâhibi'l-Erba'a*⁸⁹ (مناقب أئمة المذاهب الأربعة)
- 4- *Risâle fî'n-Nezr*⁹⁰ (رسالة في النذر)
- 5- *Usûlu'l-Fıkıh* (أصول الفقه / الأصول مفتاح الوصول)

İsmail Paşa'nın “*Usûlu'l-Fıkıh*”⁹¹ Bursalı Mehmed Tahir'in (ö. 1925) ise “*Kitab fî Usûli Fıkhi'ş-Şâfi'i*”⁹² adıyla kayda aldığı bu eserin üç tane yazma nüshası mevcuttur. Müellife ait olan nüsha 43 varaktan oluşmaktadır.⁹³

Muhammed Ali Cemil Süleyman ed-Doskî'nin 2016 yılında Musul'da yüksek lisans tezi çerçevesinde tahkik ettiği bu eser, genel itibariyle kitap, sünnet, icma', kıyas, istidlâl, teadül, tercih ve içtihat bölümlerinden

⁸⁴ Bursalı, *Teracim-i Ahvâl Molla Halil Si'irdi*, 378.

⁸⁵ Bağdadi, *Hediyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, 1/357.

⁸⁶ Zokaydı, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

⁸⁷ Zokaydı, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

⁸⁸ Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/62.

⁸⁹ Sevgili Hamit, *Risale fî'n-Nezr li'Molla Haili el-İsi'irdi*, 138.

⁹⁰ Sevgili Hamit, *Risale fî'n-Nezr li'Molla Haili el-İsi'irdi*, 139.

⁹¹ Bağdadi, *Hediyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, 1/357.

⁹² Bursalı, *Teracim-i Ahvâl Molla Halil Si'irdi*, 378.

⁹³ Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdi ve Tefsirdeki Metodu*, 24-25; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdi'nin Basiretu'l-Kulüb fî Kelâmî 'Allâmî'l-Çuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 36-37.

oluşmaktadır.⁹⁴ Aynı eseri Adnan Algül ve Hamit Sevgili 2021 yılında *Mefâtihu'l-Vûsu'l-ilâ'l-Ûsul* adıyla tedris ve tahkik ederek Hâşimî yayınevinden yayımlamıştır.⁹⁵

1.2.5.5. Kelam ve Akâid

1- *Nehcü'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm* (نَهج الأنام لنفع الأنام) (Arapça)⁹⁶

2- *Nehcü'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm* (نَهج الأنام لنفع الأنام) (Kürtçe)

Bu iki eser hakkında daha sonra detaylı bir şekilde bilgi verilecektir.

3- *Risâle fi'l-Firaki's-Selâsi ve's-Seb'in*⁹⁷ (رسالة في الفرق الثلاث والسبعين)

4- *Te'sîsu Kavâ'idî'l-'Akâid alâ mâ Seneha min Ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın mine'l-'Avâid*⁹⁸ (تأسيس قواعد العقائد على ما سنع من أهل الظاهر والباطن من العوائد)

İki mahtut nüshası bulunan bu eserin ilk nüshası müellifin kendi hattı ile yazılmış ve her sayfada 15 satır olan yaklaşık 94 varaktan oluşmaktadır. Diğer nüsha ise Şeyh Abdulkahhar'ın torunu Şeyh Cüneyt'in hattı ile yazılmış ve her sayfada 17 satır olan 60 varaktan oluşmaktadır. Eserin özellikle ilk sayfalarının kenarında müellife ait çok fazla haşiye bulunmaktadır.⁹⁹

Eserin muhtevası, kelâm ekolleri ile ilgili kısa ve öz bilgiler,¹⁰⁰ hudûs delili, Allah (c.c.)'ın varlığı, âyân, araz ve ilim gibi konulardan oluşmaktadır.¹⁰¹

⁹⁴ Detaylı bilgi için bk. Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/66-67.

⁹⁵ Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Si'irdî, *Mefâtihu'l-Vûsu'l-ilâ'l-Ûsul*, thk. Adnan Algül ve Hamit Sevgili (Hâşimî Yayınevi, 2021).

⁹⁶ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

⁹⁷ Sevgili Hamit, *Risale fi'n-Nezr li'Molla Haili el-İsi'irdî*, 138.

⁹⁸ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

⁹⁹ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulüb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 40-41; Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/66-67.

¹⁰⁰ Halil Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Si'irdî, *Te'sîsu Kavâ'idî'l-'Akâid 'ala mâ Seneha min Ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın mine'l-'Avâid*, (Mahtut Eser) vr.1a.

¹⁰¹ Öncü, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulüb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*, 29-30.

Molla Halil'in bu eseri 2013 yılında Vecihi Sönmez'in yaptığı tahkikle birlikte yayımlanmıştır. Faruk Kazan ise aynı yıl Dicle Üniversitesi'nde "Molla Halil'in Bilgi ve Varlık Anlayışı (Te'sissu'l-Kavâid Çerçevesinde)" adındaki yüksek lisans tezi kapsamında tahkik etmiştir.

1.2.5.6. Tasavvuf

1- *Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye fi Âdâbi Sulûki's-Süfîyye*¹⁰² (منهاج السنة

الثنية في آداب سلوك الصوفية)

Şeyh Abdulkahhar'ın ismini yukarıda verildiği gibi zikrettiği ve Molla Halil'in tasavvuf alanında manzum olarak kaleme aldığı bir eserdir. Eser, müellifin ifadesiyle 1210 beyitten oluşmaktadır.¹⁰³

Molla Halil, bu eserine sünneti ve sünnete tabî olmanın önemi ve gerekliliğinden bahsederek başlar.¹⁰⁴ Daha sonra seyr-ü sülûkta bir mürşidin ve zikrin gerekliliğinden, müridin diğer insanlarla olan iletişiminden, manevi hastalıklar ve onların tedavisinden, nefsin makamları ve hallerinden, tevbenin öneminden, tevhid ve zikir gibi tasavvufun temel konularından bahsederek eserini sonlandırır.¹⁰⁵

Bu eserin müellifin nüshası dışında birçok nüshası bulunmaktadır. Örneğin; Molla Bedrettin Sancar et-Tillovî, Hicri 1373 yılında istinsâh etmiştir. Ayrıca eser, 2015 yılında Ahmed Ridâ tarafından tahkiksiz bir şekilde Lübnan'da basılmıştır.

2- *Nebzetu'l-Mevâhibi'l-Leduniyye fi Ş-Şatahât ve'l-Vahdeti'z-Zâtiyye*¹⁰⁶ (نبذة الموهب اللدنية في الشطحات والوجدة الذاتية)

¹⁰² Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

¹⁰³ Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Si'irdî, *Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye*, (Mahtut Eser) vr. 96. İlgili beyit:

شمس قد حوت ألفا * مع حُسه فاستوفى ذاكم عشرا أخرى * ما أعظمها فدرا

¹⁰⁴ Si'irdî, *Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye*, vr. 5-7.

¹⁰⁵ Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/71.

¹⁰⁶ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b.

3- *Risâle fi Beyâni Şurûti'l-Halve ve Âdâbihâ*¹⁰⁷ (رسالة في بيان شروط الخلوة
وآدابها)

1.2.5.7. Diğer İlimler

1- *Divânu Şi'r bi'l-Kurdîyye ve'l-'Arabîyye* (ديوان شعر بالكردية والعربية)

Molla Halil'in 18 Arapça, 4 Kürtçe şiirden oluşan ve 2012 yılında Tahsin İbrahim Doskî'nin gayretleriyle Duhok'ta yayımlanan divanıdır.¹⁰⁸

2- *el-Habiyye fî Kava'idi'l-Bahs/ Manzûma fî'l-âdâb Tehdi't-Tâlib ilâ Tarîki's-Savâb* (الخبية في قواعد البحث / منظومة في الآداب تحدي الطالب إلى طريق الصواب)

Molla Halil'in münazara ve cedel ilmine dair yazdığı eser 103 beyitten oluşmaktadır. Eser, Molla Salih Ekinci el-Ğursî tarafında *el-Havî li'l-Habiyye* adıyla şerh edilmiştir. 1991 yılında tamamlanan şerh 1994 yılında yayımlanmıştır.¹⁰⁹

3- *Manzûma fî Mevlidi Hayri'l-Beriyye*¹¹⁰ (منظومة في مولد خير البرية)

4- *Risâle fî Vazâif A'dâi Cismi'l-İnsan / Risâle fî İlmi't-Teşrih*¹¹¹

(رسالة في وظائف أعضاء الإنسان / رسالة في علم التشريح)

5- *Telmîhu'l-İsâğocî bi Ziyâde 'ale'l-Multeci*¹¹² (تلميح الإساغوجي بزيادة تلوح
على الملتيحي)

Molla Halil'in mantık ilmine dair kaleme aldığı eseridir.¹¹³ Ayşe Serpen 2017 yılında Dicle Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi kapsamında “Molla

¹⁰⁷ Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/72.

¹⁰⁸ Ali Nebi Salih ed-Doskî, *el-Molla Halil es-Si'irtî ve Menhecuhu fî İsbâti'l-'Akâidi'l-İslâmîyye min Hilâli Manzûmetihi Nehcü'l-Enâm*, (basılmamış yüksek lisans tezi) Duhok Üniversitesi Şeriât ve İslâmî Araştırmalar Fakültesi, 2000.

¹⁰⁹ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 54.

¹¹⁰ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 2a.

¹¹¹ Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/81.

¹¹² Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 2a.

¹¹³ Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/82.

Halil'in Mantık Anlayışı" adlı çalışmasıyla Molla Halil'in mantık ilmine yaklaşımını analiz ederken özellikle bu eser üzerinde yoğunlaşmıştır.

1.2.5.8. *Nehcü'l-Enâm* Adlı Eserine Genel Bir Bakış

Molla Halil es-Si'irdî'nin Arapça ve Kürtçe olmak üzere iki dilde yazdığı manzum eseridir. Bu eser, Molla Halil'in torunu Şeyh Abdulkahhar'ın yazdığı risâle başta olmak üzere birçok kaynakta aynı isimle zikredilmekte ve Molla Halil'e nispet edilmektedir.¹¹⁴ Bu başlık altında öncelikle her iki *Nehcü'l-Enâm* detaylı bir şekilde tanıtılacak daha sonra *Nehcü'l-Enâm*'in önemine ve Arapça ile Kürtçe nüshanın ortak özelliklerine değinilecektir.

a. *Nehcü'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm* (نهج الأنام لنفع العوام) (Arapça)

Molla Halil'in bizzat isimlendirdiği nadir eserlerindedir.¹¹⁵ Yazarın kendi yazdığı nüsha günümüze ulaşmamıştır. Ancak gerek aile efradı gerek de talebelerinin yazmış olduğu nüshalar elimizde mevcuttur. Ulaşılan mahtut nüshalardan biri Muhammed b. Molla Resul ez-Zokaydî tarafından yazılmış ve 23 sayfa 320 beyitten müteşekkildir. Diğer bir nüsha ise Ahmet el-Girdârî tarafından h. 1341 yılında istinsah edilmiştir. Bu nüsha, aynı konuyu işleyen beyitler aynı sayfada olacak şekilde ve Kürtçe *Nehcü'l-Enâm* ile birlikte yazılmıştır. Ancak bu çalışmada esas alınan nüsha; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde de mevcut olan ve 21 varak 325 beyitten oluşan nüshadır.¹¹⁶ Bu çalışmada söz konusu nüshanın esas alınmasının temel nedeni, diğer nüshalara göre beyit sayılarının daha fazla olması ve doğruya daha yakın olmasıdır. Çünkü Molla Halil'in torunu Molla Ömer tarafından *Sa'du'l-İslam bi Şerhi Nehcü'l-Enâm* adıyla yazılan şerhte de 325 beyit bulunmaktadır.¹¹⁷ Ayrıca Ali Nebi Salih ed-Doskî, 2000 yılında, Duhok Üniversitesi Şeriat ve İslâmî Araştırmalar Fakültesi'ne sunduğu yüksek lisans

¹¹⁴ Zokaydî, *Tercemetu'l-Âllâme el-Fehhâme el-Molla Halil*, vr. 1b; Bağdadî, *Hediyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, 1/357.

¹¹⁵ İsimlendirme ile ilgili 317. beyit şöyledir: وَسَمَاهُ نَهْجًا لِلْأَنْامِ فَإِنَّهُ عَجِيبٌ لِنَفْعِ الْعَامِ لَا تَنْبِذْتَهُ

¹¹⁶ A.Ü.İ.F. Kütüphanesi, aynıyet no: 46583, yer no: 36411.

¹¹⁷ Bk. Molla Ömer b. Molla Abdullah b. Molla Halil es-Si'irdî, *Sa'du'l-İslam bi Şerhi Nehcü'l-Enâm*, mahtut eser, ts.

çalışmasında *Nehcü'l-Enâm*'ın bu nüshasını esas almış ve Kürtçe nüshasıyla birlikte Molla Halil'in kelâm metodunu incelemiştir.¹¹⁸ Cüneyt Gökçe de bu eseri Türkçe'ye tercüme ederek, eserin orijinali ile birlikte 2015 yılında Şanlıurfa'da tab etmiştir. Ahmed Rıza da Molla Halil'in bu eserini “*Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye fi Adâbi Sulûki's-Süfiyye*” adlı eseri ile birlikte 2015 yılında Lübnan'da basmıştır.¹¹⁹

Diğer nüshalarda bulunmayan ancak gerek bu çalışmada esas alınan nüsha gerek de Molla Ömer'in kaleme aldığı şerhte bulunan beyitler şunlardır:

فَفِي طَاعَةِ اللَّهِ اصْرِفْ كُلَّ نِعْمَةٍ   فَلَا نَفْعَ فِي لَعْبٍ وَهُوَ وَعَقْلَةٍ
 مِنَ التَّظَرِّ احْفَظْهَا أَدَاءً لِشَرْفِهَا   وَهُوَ مُورَثُ النَّسِيَانِ لَا تَكْسِبُ بِهَا
 وَعِنْدَ الْفِرَاقِ افْرَحْ وَلِلَّهِ فَاشْكُرْ   وَأُدْعِيَةَ جَائِثٍ مِنَ الشَّارِعِ اكْتُرْ
 وَوَأَضْبِ عَلَى إِثْنَانِهَا فِي جَمَاعَةٍ   تُبَدِّلُ بَعْشَرِينَ الْبِضَاعَةَ وَسَبْعَةَ
 وَأَيُّظُنَّا عِنْدَ النَّزْعِ عَنْ نَوْمِ عَقْلَةٍ   وَعَنَا اللَّعِينِ الصَّارِّ بَعْدَ بِرَحْمَةٍ

“Allah’ın verdiği bütün nimetleri ona itaat ederek kullan!

Gaflet, eğlence ve oyuna dalmakta fayda yoktur.”¹²⁰

“Göz nimetinin hakkını eda etmek için onu nazardan koru!

Nazar unutmaya sebep olur. Sakın nazar etme!”¹²¹

“Namazdan sonra sevin ve Allah’a şükret!

ve Şari’den gelen duaları çok oku!”¹²²

“Namazlarını cemaatle kılmaya özen göster!

Çünkü yirmi yedi kat fazladan sevap kazanırsın”¹²³

“(Allah’ım) Can çekişme esnasında bizi gaflet uykusundan uyandır.

ve zarar veren lanetlenmiş şeytani, rahmetinle bizden uzaklaştır.”¹²⁴

¹¹⁸ Bk. Doskî, *el-Molla Halil es-Si’irî ve Menhecuhu fi İsbâti'l-'Akâidi'l-İslâmîyye min Hilâli Manzûmetihi Nehcü'l-Enâm*.

¹¹⁹ Bk. Ahmed Rızâ, *Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye fi Adâbi Sulûki's-Süfiyye ve Yeliyehu Nehcü'l-Enâm fi'l-'Akâidi ve'l-Kelâm*, (Beyrut: Dâru'l-Kûtubi'l-İlmiyye, 2015).

¹²⁰ Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, (mahtut eser) vr. 17, b. 262.

¹²¹ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 17, b. 265.

¹²² Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 20, b. 310.

¹²³ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 20, b. 311.

¹²⁴ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 21, b. 320.

Eserde İman ve İslâm'ın şartlarından Ehl-i Sünnet'in itikâdî ve amelî mezheplerine, Hz. Peygamber'in hayatından kıyamet alâmetlerine, manevî hastalıklardan beden azâlarının görevlerine, yeme-içmenin âdâbından giyinme âdâbına kadar ahlakî ve itikâdî birçok konu kısa ve öz bir şekilde işlenmiştir.

Molla Halil'in Arapça ve Kürtçe olarak kaleme aldığı bu eserin hangisinin daha önce yazıldığı ile ilgili kesin bir bilgi bulunmasa da Arapça eserin, Kürtçe nüshadan daha önce yazıldığına kanaat getirilmiştir. Çünkü Molla Halil'in hayatı, eserleri ve özellikle *Nehcü'l-Enâm* ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Arapça *Nehcü'l-Enâm*'ın genellikle Kürtçe *Nehcü'l-Enâm*'dan önce ele alındığı gözlemlenmektedir. Ayrıca söz konusu çalışmalarda “*Molla Halil, Arapça olarak kaleme aldığı bu eserin bir de Kürtçesini yazmıştır*” şeklindeki ifadeler Arapça'nın daha önce yazıldığına işaret eder.¹²⁵ Aynı zamanda Kürtçe nüshanın Arapça nüshaya oranla daha muhtasar olması Arapça nüshanın daha önce yazıldığına işaret etmektedir. Çünkü yapılan araştırmalarda ekseri ulemanın aynı eseri ikinci defa kaleme aldığına, ikinci eserin ilk eserden daha muhtasar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yapılan saha araştırmalarında ve özellikle Molla Halil'in Siirt'te ikâmet eden torunlarıyla yapılan görüşmelerde elde edilen şifâhi bilgilerin büyük çoğunluğu Arapça nüshanın Kürtçe nüshadan daha önce yazıldığı yönündedir.¹²⁶

b. *Nehcü'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm* (نهج الأنام لنفع العوام) (Kürtçe)

Arapça *Nehcü'l-Enâm*'a nisbeten daha muhtasar; ancak içerik bakımından aynı olan bu eser, Molla Halil'in Arapça dışında telif ettiği nadir eserlerdendir.¹²⁷ Bu eser, 271 beyitten ve 22 bölümden oluşmaktadır. Müellif birinci bölümde farz-ı ayn'ları; son bölümde ise namazın âdâbını işlemektedir. Molla Halil'in özellikle şark medreselerinde okutulan en meşhur eserlerinden

¹²⁵ Bk. Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 30; Ayşe Serpen, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Mantık Anlayışı*, 15; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Çuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 38.

¹²⁶ Bu konuda Molla Bedrettin Sancar, Doç. Dr. M. Macit Sevgili, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Özcan ile görüşülmüştür.

¹²⁷ Cüneyt Gökçe, *Molla Halil es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı* (Nehcü'l-Enâm Adlı Eseriyle Sınırlı), (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015), 87.

biridir. Nitekim medreseye yeni başlayan bir öğrencinin Kur'an'ı Kerim'i tecvidli bir şekilde okuduktan sonra mutlaka ders olarak okuyup ezberlediği bir eserdir. Bu nedenle eserin, mahtûd nüshaları bir hayli fazladır.

Doğu ve güneydoğu medreselerinde çok okunan ve tanınan bu eser, birçok zât tarafından Kürtçe ve Arapça olarak şerh edilmiştir. Molla Hasan el-Karçikânî'nin kaleme aldığı "*Tavdîhu'l-Merâm Şerhu Nehci'l-Enâm*" adlı eseri, Molla Musa Celalî Beyâzîdî'nin "*Feydu'l-Kadîri'l-Âllâm Şerhu Nehci'l-Enâm*" adlı eseri ve Zeynelabidin Çiçek'in yazdığı "*Şerhu Nehci'l-Enâm*" adlı eseri *Nehcü'l-Enâm* üzerine yazılan Arapça şerhlere aittir. Ahmet Hilmi el-Koğî ise bu eseri, "*Rehber-i Avâm*" adıyla Kürtçe olarak şerh etmiştir. el-Koğî'nin bu şerhi doğu medreselerinde en çok okunan şerh olması hasebiyle aynı şahsın hattıyla tıpkıbasım olarak defalarca çoğaltılmıştır. Ali Nebi Salih ed-Doskî "*el-Molla Halil es-Si'irtî ve Menhecuhu fî İsbâti'l-Akâidi'l-İslâmîyye min Hilâli Manzûmetihi Nehcü'l-Enâm*" isimli çalışması ile Molla Halil'in bu eserini incelemeye almış ve müellifin İslam akaidine yönelik düşünce ve fikirlerini tahlil etmiştir. Ayrıca elde edilen veriler neticesinde eserin ilk Türkçe tercümesini yapan kişinin, Tahir Geylanî (Doğru) olduğu söylenebilir.¹²⁸ Geylanî, "*Hallu'l-Meram Şerhu Nehci'l-Enâm*" adıyla manzum olarak Osmanlı Türkçesi'ne tercüme etmiştir. Daha sonra Geylanî'nin bu tercümesi Abdulvahap Yıldız ile Ahmet Dalar tarafından latinize edilerek, 1992 yılında Bursa'da basılmıştır.¹²⁹

c. İki *Nehcü'l-Enâm*'ın Ortak Özellikleri

Her iki *Nehcü'l-Enâm*'da da genel olarak akaid, siyer, ahlak, adâb ve tasavvuf gibi konular özet olarak işlenmektedir. Dolayısıyla sayfa ve beyit sayıları birbirinden farklı olsa da içerik bakımından aynı konuları ihtiva etmektedir. Her iki eserde de ortak olarak göze çarpan konular şu şekilde özetlenebilir:

¹²⁸ Cüneyt Gökçe, *Molla Halil es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı* (Nehcü'l-Enâm Adlı Eseriyle Sınırlı), 87; Özcan, *Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar*, 1/67.

¹²⁹ Mehmet Yalar, *Si'irdî'ye Ait Nehcü'l-Enâm Adlı Eserin Biçim ve İçerik Yönünden Tahlili*, Uluslararası Siirt Sempozyumu, İzmir: (e-Şarkıyyât Araştırmaları Derneği Yayınları, 2007), 406.

İman ve İslam alanında bilinmesi ve yapılması zorunlu olan “farz-ı ayn” ile ilgili bilgilerle esere başlanmıştır; imanın rükünleri ve İslâm’ın şartlarına dikkat çekilen bu ilk bölüm yaklaşık on beyitten oluşmaktadır.

İkinci bölümde ise ilâhî sıfatlar konusu 20 beyit ile işlenmiştir.

Sonraki bölümde melek ve nübüvvet konusu ele alınmış ve nübüvvet konusundan hemen sonra Hz. Peygamber’in şemâiline yer verilmiştir.

Miraç hadisesi ve ru’yetullah konusu, yaklaşık 15 beyitten oluşan bir bölümle işlendikten sonra tafdil konusu detaylı bir şekilde işlenmiştir.

Peygamber ve Resullerin sayısına değinildikten sonra duanın tesiri konusu kısaca işlenmiştir.

İmamet konusuna kısaca değinildikten sonra irade konusu ele alınmıştır.

Kıyamet alametleri, mezardaki sorgu ve mahşer sahneleri işlendikten sonra amelî ve itikadî mezhepler bahsi ele alınmıştır.

Bu temel konulardan sonra, Allah için ilim öğrenme ve öğretme, insan bedenindeki yedi organın görevleri, yemek yeme adabı, giyinme adabı ve namaz kılma adabı gibi konular sırasıyla ele alınmış ve eser dua ile sonlandırılmıştır.¹³⁰

Molla Halil’in *Nehcü'l-Enâm* adlı eseri, özellikle güneydoğu medreselerinde ve güneydoğuda yaşayan insanların nezdinde çok büyük bir öneme sahiptir. Çünkü daha önce de değinildiği gibi bu eserin bölgedeki tüm medreselerde ders kitabı olarak okutulması ve ezberlenmesi, dolayısıyla tüm eğitim camiası tarafından kabul edilmesi ve benimsenmesi eserin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca *Nehcü'l-Enâm* sadece medreselerde eğitim amacıyla okunan bir eser değil aynı zamanda bölge halkı tarafından da son derece benimsenip okunmuştur. Zira eserin isminden de anlaşılacağı gibi müellif eserini halka yönelik ve halkın anlayıp kavrayabileceği bir dil ve üslupla kaleme almıştır. Dolayısıyla Molla Halil’in *Nehcü'l-Enâm* adlı eseri bölgenin medreselerinde ders kitabı olarak okutulduğu gibi bölge halkı tarafından da yıllardır okunup ezberlenmektedir.

---

¹³⁰ Bk. Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*; Ahmed Hilmi el-Koğî, *Rehber-i Avam*, (Diyarbakı, Mektebetu Seyda), 2018.

II. BÖLÜM

NEHCÜ'L-ENÂM ADLI ESERİN BELÂGAT AÇISINDAN İNCELENMESİ

2.1. Kavramsal Çerçeve

Arapça bir kelime olan بلاغة “belâgat” lafzı, بَلَغَ fiilinden türemiş bir mastar olup, sözlükte, “varmak, ulaşmak, yaklaşmak, sona varmak, idare etmek, ergenlik çağına ulaşmak, sözün açık ve anlaşılır olması”¹³¹ gibi anlamlara gelmektedir. Araplar بَلَغَ عَلَيَّ مُرَادَه “Ali maksadını elde etti.” Örneğinde, falan kişi muradına vardı anlamında kullanmışlardır.¹³² Kur’an’ı Kerimde de بَلَغَ fiili ulaşma ve elde etme anlamında kullanılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de بَلَغَ أَشُدَّةً أَتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا “Yûsuf olgunluk çağına erişince, ona hikmet ve ilim verdik.”¹³³ Ayetinde بَلَغَ fiili erişme, varma anlamında kullanılmıştır.¹³⁴

Terim olarak ise, “bir sözün fasih olmakla birlikte zamana ve zemine uygun olmasıdır.”¹³⁵ Başka bir ifadeyle bir sözün yerinde ve zamanında,

¹³¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Daru Sâdir, ts.), 8/419; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisü'l-Lûğâ* (Dımaşk: Darü'l-Fikr, ts.), 1/301; Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî Râzî, *Mûhtarü's-Sihâh* (Beyrut: Mektebet Lübnan, 1986), 4/4; Ahmed Rızâ, *Mu'cemu Metni'l-Lugâ* (Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayât, 1958), 1/339; İbrahim Enîs- Abdülhalim Muntâsır-Muhammed Halefullah, *el-Mu'cemu'l-Vâsıt* (Mısır: Mektebetü's-Şurûku'd-Duveliyye, 2004), 69-70.

¹³² Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfî fi'l-Belâgâ* (Kahire: Darü't-Tevfikîyyeti ve't-Turâs, 2011), 19.

¹³³ Yusuf, 12/22.

¹³⁴ Ahmed b. Muhammed es-Sâvî el-Mâlikî el-Halvetî Sâvî, *Hâşiyetü's-Sâvî Âlâ Tefsiri'l-Celâleyn* (Kahire: Daru'l-Ğâdi'l-Cedid, 2014), 2/290.

¹³⁵ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, thk. Dr. Abdülhamid Hendavî (Beyrut: Dâru'l-Kûtubi'l-İlmiyye, 2013), 139; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, thk. Emin Lokman Cebbar İbrahim Muhammed Hemedânî (Lübnan:

muhatabin durumunu göz önünde bulundurarak açık ve akıcı bir üslûpla ifade edilmesidir.

İbnü'l-Mukaffa (ö. 142/759) belâgat ilmini şöyle tanımlar: “Sözü herkesin kolay kolay söyleyemeyeceği bir üslûpla söylemektir.”¹³⁶

el-Câhız (ö. 255/869) ise belâgatı; “Lâfızla mananın güzellikte birbiriyle yarışması, manadan önce lâfzın kulağa, lâfızdan önce de mananın zihne hızla varmasıdır.”¹³⁷ Şeklinde tanımlar.

Fahreddin er-Râzî (ö. 543-1148) belâgatı, “Söz sahibinin kalbinde olan anlamın (maksadın) hakikat ve gerçeğini, onu bozacak kısaltmalardan ve usandıracak uzatmalardan kaçınmak suretiyle ifade etmesidir.”¹³⁸ Şeklinde tanımlamaktadır.

es-Sekkâkî *Miftâhu'l-Ûlum* adlı meşhur eserinde belâgatı şu şekilde tanımlar: “Konuşan kişinin anlamları ifade etme noktasında öyle bir meleke kazanmasıdır ki bununla terkiplerin hakkını verir. Bununla birlikte teşbih, mecâz ve kinâye türlerini büyük bir ustalıkla kullanır.”¹³⁹

Yukarıda yapılan tanımlardan yola çıkarak şu sonuca varmak mümkündür: Belâgat, söz ve anlamın uyumu ile beraber, söylenen sözün de veciz, anlaşılır ve sade olmasıdır. Ayrıca bu tanımlardan yola çıkarak belâgatın hem mütekellim hem de mütekellimin söylediği söz için geçerli olduğu söylenebilir. Zira رجل بليغ “beliğ adam” derken sözü söyleyen kişi, قول بليغ “beliğ söz” derken söylenen söz kastedilmektedir.

Darû'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2011), 51; Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Yusuf es-Sâmîlî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 40; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ* (Dimaşk: Darû'l-Kalem, 1996), 1/129; Abdülaziz Atık, *fi'l-Belâgati'l-Arabiyye* (Beyrut: Daru'n-Nehdâti'l-Arabiyye, ts.), 7-8.

¹³⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Beyrut: Dârü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1997), 115-116.

¹³⁷ Cahîz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 115.

¹³⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz*, thk. Dr. Nasrullah Hacimüftüoğlu (Daru Sâdir, 2004), 31.

¹³⁹ Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm* (Beyrut: Dârü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1987), 415.

2.2. Belâgat İlminin Tarihçesi

Belâgat ilminin tarihi incelendiğinde ve tarih boyunca yapılan belâgat tanımları dikkate alındığında, belâgatın insanlık tarihi ile birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Zira Kur'an'ı Kerim'deki *خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ* “*O insanı yarattı ve ona beyanı (düşündüğünü açıklamayı) öğretti.*”¹⁴⁰ ayeti, insana düşündüğünü açıklama melekesinin yaratma esnasında verildiğini ifade etmektedir.¹⁴¹

Belâgat henüz sistematik bir ilim haline gelmeden önce insanlarda meleke olarak vardı. Özellikle şair, yazar ve hatipler doğuştan gelen bu melekelerini çok fazla kullanırlardı. Dolayısıyla sonraki dönemlerde birer belâgat terimi kabul edilecek olan teşbih, mecâz, istiâre, kinâye, takdim-tehir, cinâs, mutabakat vb. edebî sanatlar her dil ve kültürde daima kullanılmıştır. Nitekim belâgatın meleke olarak en çok geliştiği Cahiliye dönemi sözlü edebiyatında, Kur'an-ı Kerim ve hadiste bu ilme dair birçok örnek bulmak mümkündür. Binâen aleyh belâgatın henüz ilim haline gelmediği ve sadece bir meleke olarak kullanıldığı cahiliye dönemi toplumundan söz ederken Kur'an; *فَإِذَا ذَهَبَ الخَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِالسِّنَةِ حِدَادٍ أَسْحَةً عَلَى الخَيْرِ* “*tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar.*” İfadesini kullanarak, İslâm öncesi Arap toplumunun belâgatı nasıl kullandıklarını ve ne kadar belîğ olduklarını bizlere haber vermektedir.¹⁴²

Arap edebiyatında belâgat çalışmaları ilk olarak edebî tenkit şeklinde başlamış, İslâm ve sonraki dönemde ise hem Kur'an-ı Kerim'in i'câzından dolayı hem de edebî tenkit nedeniyle bu ilmi faaliyetler hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Edebî tenkit ve Kur'an-ı Kerim'in doğru okunması ve doğru anlaşılması için birbirinden farklı birçok alanda yapılan çalışmalardan belâgatla ilgili olanları dört dönem halinde incelemek mümkündür.¹⁴³

¹⁴⁰ Rahman, 55/3-4.

¹⁴¹ Hulusi Kılıç, "Belâgat" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1992), 5/380-383.

¹⁴² İsa Ali el-Aküb, *el-Mufasssal fi Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabîyye* (Halep: Menşurâtü Câmîâtü Halep, 2000), 25; Ali Uşrı Zayêd, *el-Belâgatu'l-Arabîyye Tarihuhâ, Mesâdiruhâ, Menâhicuhâ* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1982), 9-10; Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

¹⁴³ Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

Birinci Dönem

Kur'ân-ı Kerim'in nüzulünden yaklaşık IV. yüzyılın sonlarına kadar devam eden bu dönemdeki belâgat çalışmalarının asıl hedefi Kur'ân'ı Kerim'i doğru anlamak olsa da yapılan çalışmalar dil, edebiyat, tefsir, edebî tenkit ve kelâm ilimleriyle karışık bir şekilde yapılmıştır. Kur'ân'ı Kerim ilk nazil olduğunda Arapların büyük çoğunluğu onun fesahat ve belâgatını anlayabiliyorlardı. Ancak özellikle yeni Müslüman olan yabancıların ve yeni yetişen nesillerin onu anlayabilmeleri için çeşitli çalışmalar başlatılmıştı. Ancak bu ilk dönem çalışmaların sonuçları V. yüzyıldan sonra ortaya konan eserlerde elde edilmeye başlanmış ve böylece belâgat bağımsız bir ilim haline gelmiştir.¹⁴⁴

Fetihler sonucu Arap olmayan bazı toplumların İslâm'a girmeleri, Kur'ân'ı Kerim'i yanlış okuma ve yanlış anlama problemini de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Arap dili gramerinin kurallar halinde tespit edilmesine ihtiyaç duyulmuş ve bu konuda ilk somut adımlar atılmıştır. Ancak ilk dönemlerde bu kurallar tespit edilirken dil ve edebiyat bir bütün olarak ele alındığından belâgat kaideleri de bu ilimler içinde incelenmekteydi. Bu amaç için ilk eser yazarlardan biri olan Sîbeveyhi (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde dil konuları ile birlikte belâgat ilminin bir dalı olan me'âni ilminin konularından mûsned, mûsnedün ileyh, takdim-tehir, kıyasa muhalefet, ta'rif-tenkir, hazif, emir ve nehiy gibi konularını da işlemiştir.¹⁴⁵ Basra dil ekolünün en önemli temsilcilerinden biri olan Müberred (ö. 285/898), *el-Kâmil* adlı eserinde dil ve edebiyat konuları ile birlikte mecâz, temsil, emir, dua, istiâre, teşbih vb. konulardan söz etmiş, bunlardan özellikle teşbih konusunu çok ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.¹⁴⁶ Câhız ise, *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı ünlü eserinde belâgatın doğuştan gelen bir meleke olmasını işlerken teşbih, mecâz, istiâre, kinâye, hüsn-i taksîm, i'câz, muktezâ-yı hâl gibi konulara da geniş yer vermiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Ali Uşrî Zayêd, *el-Belâgatu'l-Arabiyye Tarihuhâ, Mesâdiruhâ, Menâhicuhâ*, 12-17.

¹⁴⁵ Abdulkadir Hüseyin, *el-Muhtasar fî Tarihi'l-Belâga* (Kahire: Dâru'l-Gârib, 2001), 53-58.

¹⁴⁶ Abdulkadir Hüseyin, *el-Muhtasar fî Tarihi'l-Belâga*, 59-65.

¹⁴⁷ Ali Uşrî Zayêd, *el-Belâgatu'l-Arabiyye Tarihuhâ, Mesâdiruhâ, Menâhicuhâ*, 18; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fî Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 27; Abdulkadir Hüseyin, *el-Muhtasar fî Tarihi'l-Belâga*, 81-91.

Bu dönemde yapılan en önemli çalışmalardan bir tanesi de Kur'ân'ı Kerim'de bulunan ve delalet ettiği anlama göre açık (muhkem) veya kapalı (müteşabih) olan birtakım ayetlerin anlaşılması için yapılan çalışmalardır. Dolayısıyla bu dönemde bazı âlimler, ayetlerde bulunan bu problemi gidermek için özellikle “*Beyânü'l-Kur'ân*”, “*Me'âni'l-Kur'ân*”, “*İ'câzü'l-Kur'ân*”, “*Mecâzü'l-Kur'ân*”, “*Müşkilü'l-Kur'ân*”, “*İ'râbü'l-Kur'ân*” vb. isimlerle birçok eser telif etmişlerdir.¹⁴⁸Bu dönemde yazılan eserlerden bazıları şunlardır: Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö.207/822), *Me'âni'l-Kur'an*, Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö.209/824) *Mecâzu'l-Kur'an* ve *Me'âni'l-Kur'an*, İbn Kuteybe (ö.276/889) *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*, Ebu İshak ez-Zeccâc (ö.311/923) *İ'râbü'l-Kur'an* ve *Me'âni'l-Kur'an*.¹⁴⁹

İkinci Dönem

Belâgat ilminin müstakil bir ilim halinde teşekkül etmeye ve belâgat terimlerinin belirlenmeye başlandığı bu dönem, IV. yüzyılın sonlarından başlayıp, VIII. yüzyıl sonlarına kadar devam eder. Dolayısıyla bu dönemin henüz başlarında yazılan eserlerde belâgat konuları ön plana çıkarken, dönemin sonuna doğru yazılan eserlerde ise bu ilim me'âni, beyan ve bedî' olacak şekilde üç başlık altında incelenmiştir. Bu dönemde yazılan eserlerden bazıları şunlardır: Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) *Kitâbü's-Sinâ'ateyn*, İbn Reşîk (ö. 463/1070-71) *el-'Umde*, İbn Sinân el-Hafâcî (ö.466/1073) *Sırrü'l-fesâha*, Abdülkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078-79) *Delâ'ilü'l-İ'câz* ve *Esrârü'l-Belâga*, Ebu Tâhir Muhammed b. Haydar el-Bağdâdî (ö. 517/1123) *Kânûnü'l-Belâga*, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) *Nihâyetü'l-İcâz fî dirâyeti'l-İ'câz min Esrâri'l-Belâga* ve *Delâ'ili'l-İ'câz*, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî *Miftâhu'l-'Ulûm*.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Muhyiddin Dib Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni* (Trablus: el-Müessesetü'l-Hadisetü li'l-Küttâb, 2003), 15-21; Kılıç, “Belâgat”, 5/380-383.

¹⁴⁹ Kılıç, “Belâgat”, 5/380-383.

¹⁵⁰ Ebû Muhammed Fazl b. Hasen b. Ahmed. Hasan Abbâs, *el-Belâgâtü Fünunuhâ ve Efnânuhâ* (Umman: Darü'l-Furkân, 2007), 1/73; Kılıç, “Belâgat”, 5/380-383.

Üçüncü Dönem

Birçok ilim dalında olduğu gibi belâgat alanında da duraklamanın başladığı bu dönem, VIII. yüzyılın ortalarından başlayıp XIII. yüzyılın sonlarına kadar devam eder. Nitekim bu dönemde belâgat adına yapılan çalışmalar, Hatib el-Kazvîni tarafından Sekkâki'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümünden faydalanarak kaleme alınan *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eser üzerine yazılan şerh ve haşiyelerden ibarettir.¹⁵¹

Bu dönemde belâgatla ilgili yazılan eserlerde me'âni, beyan ve bedî' şeklindeki üçlü tasnif aynen devam etmiştir. Ancak bedîyyât adıyla Hz. Peygamber'in medhini konu edinen ve her beytinde en az bir bedî' sanatı kullanılan yeni bir nazım şekli ortaya çıkmıştır. Dönemin belâgatla ilgili belli başlı eserleri şunlardır: Adudüddin el-Îcî (ö.756/1355) *el-Fevâ'idü'l-Gıyâssiyye*, Teftâzânî *el-Mutavvel 'ale't-Telhîs*, *Muhtasarü'l-Mutavvel*, Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö.816/1413) *Havâşî's-Seyyid 'ale'l-Mutavvel*, Hasan Çelebi (ö.886/1481) *Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Mutavvel*, Ebü'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkândî (ö.888/1483) *Hâşîyetü Ebi'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî 'ale'l-Mutavvel*, Abdülhakîm es-Siyâlkûtî (ö.1067/1656) *Hâşîye 'ale'l-Mutavvel*.¹⁵²

Dördüncü Dönem

XIII. yüzyılın sonlarından başlayıp günümüze kadar devam eden ve İslâm dünyasının Avrupa ile temasa geçmesinden sonra birtakım yenilik arayışlarının başladığı bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde yetişen belâgat âlimlerini, diğer birçok ilim dalında olduğu gibi, klasik tarz belâgat çalışmalarını devam ettirenlerle ona modern bir yüz kazandırmak isteyenler olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür.¹⁵³ XX. yüzyıl belâgat âlimlerinin en büyük özelliği, daha önceki dönemlerde yazılan ve bu dönemin başlarında neşredilen metin, şerh ve haşiyelerden faydalanarak konuyu kendi fikir ve düşüncelerine göre ifade etme yoluna başvurmalarıdır. Bu dönemde

¹⁵¹ Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fünunuhâ ve Efnânuhâ*, 1/75; İsa Ali el-Aküb, *el-Mufasssal fî Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 32-33; Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

¹⁵² Ali Uşrî Zayêd, *el-Belâgatu'l-Arabiyye Tarihuhâ, Mesâdiruhâ, Menâhicuhâ*, 108-115.

¹⁵³ Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

bazı küçük ilâvelerle klasik tarzı devam ettiren belâgat âlimleri ve eserleri şunlardır: Hüseyin b. Ahmed el-Mersafî (ö.1307/1889) *el-Vesiletü'l-Edebiyye ile'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye*, Ahmed el-Hâşimî (ö.1362/1943) *Cevâhirü'l-Belâga fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, Ahmed Mustafa el-Merâgî (ö.1952) *'Ulûmü'l-Belâga*.

Belâgat ilmine modern bir yüz kazandırmak isteyenler ise genellikle Batı edebiyatını okumuş, incelemiş ve bu edebiyattaki gelişmelerin etkisinde kalmış kimselerdir. Bunlar belâgat ilminin edebî tenkitle iç içe olması ve Batıdaki gibi estetik çalışmalardan faydalanılması gerektiğini savunmuşlardır.¹⁵⁴ En önemli temsilcileri Tâhâ Hüseyin, Abbas Mahmûd el-Akkâd ile İbrâhim el-Mâzinî'dir. Bunların çoğu belâgat ilmiyle doğrudan ilgili eserler kaleme almamakla beraber, yazı ve kitaplarında belâgat konularına sık sık yer vermiş kimselerdir. Modern anlamda belâgat çalışmaları ortaya koyan bazı belâgat âlimleri ve eserleri ise şunlardır: Emîn el-Hûlî *Fennü'l-Kavl, el-Belâga ve 'İlmü'n-Nefs*, Ahmed Hasan ez-Zeyyât *Difâ'ani'l-Belâga*, Ali el-Cârim – Mustafa Emîn *el-Belâgatü'l-Vâzihâ*.

2.3. Belâgat İlminin Kısımları

Belâgat âlimleri belâgat ilmini me'âni, beyan ve bedî' olmak üzere üç kısma ayırmışlardır. Aşağıda me'âni, beyan ve bedî' ilimleri sırasıyla incelenmiş ve Molla Halil'in *Nehcü'l-Enâm* adlı eserinde kullandığı sanat ve üslûplar tespit edilip yorumlanmıştır.

2.3.1. Me'âni İlmi

Belâgat ilminin üç temel bölümünden biri me'âni ilmidir. مَعْنَى kelimesinin çoğulu olan المعاني “me'âni” sözlükte, “kastedilen, irade edilen ve amaç haline getirilen şey” gibi anlamları ifade etmektedir. Terim olarak ise,

¹⁵⁴ Kılıç, “Belâgat”, 5/380-383.

“sözün muktezâ-yı hâle uygun olmasıdır.”¹⁵⁵ Daha açık bir ifadeyle söylenen sözün zamana ve zemine uygun olarak söylenmesini öğreten ilim dalıdır.

Me'âni ilmini iyi bilen ve uygulayan kişi daima muhatabının durumuna ve bulunduğu konuma göre konuşur. Örneğin, muhatabının zeki olduğunu bilen biri sözü fazla uzatmadan anlaşılır bir şekilde kısa keser. Ancak muhatabının zeki olmadığını bilen kişi konuştuğu zaman sözü uzatır ve anlatmak istediklerini detaylandırır.

Me'âni ilminin faydalarından biri de Kur'ân'ı Kerim'de bulunan ayetlerin inceliğini, estetiğini, güzelliğini anlama ve bunların farkına varma yetisi kazandırmasıdır. Zira kelimelerin dizilişindeki ahengin farkına varma ve bu ahengin anlam üzerindeki etkiyi hissetme me'âni ilmiyle mümkün olabilmektedir.

Çalışmanın ana teması nedeniyle belâgat ve belâgatın alt disiplinleri olan me'âni, beyan ve bedî' ilmine genel bir bakışın gerekli ve faydalı olacağı düşünülmektedir.

Me'âni ilminin alt başlıkları şu şekilde sıralanabilir:

1. İsnâd
2. Müsnedün ileyh
3. Müsned
4. Haber
5. İnşâ
6. Kasr
7. Fasl-Vasl
8. Î'câz-itnâb-musâvât

Molla Halil es-Si'irdî, birçok alanda yazdığı kırktan fazla eserinin çoğunluğunu nesir türünde yazmıştır. Ancak daha önce de değinildiği gibi

¹⁵⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 161; Ebü'l-Meâlî Celâlüddin el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh* (Pakistan: Mektebetü'l-Bûşra, 2010), 12; Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni* (Pakistan: Mektebetü'l-Bûşra, 2010), 1/72; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ* (Dimâşk: Darü'l-Kalem, 1996), 2/138; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 2005), 46; Eymen Emin Abdülgâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ* (Kahire: Darü't-Tevfikîyyeti ve't-Turâs, 2011), 329.

Molla Halil'in edebî kişiliğini ön plana çıkaran eserleri daha çok nazım türü eserlerdir. Çünkü nesir türünde yazdığı eserlerde edebî bir dil yerine sade ve ilmî bir dil kullanmıştır. Nazım türü eserlerinde ise me'âni, beyan ve bedî' sanatlarının inceliklerinden istifade etmiş ve beyitlerinde mükemmel bir ahenk içinde okuyucuya sunmuştur.

Molla Halil'in şairliğini ve edebî kişiliğini ön plana çıkaran ve nazım türünde yazılan eserlerinden biri de *Nehcü'l-Enâm* adlı eseridir. Molla Halil bu eserinde me'âni, beyan ve bedî' ilminin üslûp ve sanatlarını büyük bir ustalikle kullanmıştır. Aşağıda Molla Halil'in *Nehcü'l-Enâm* adlı eseri incelenmiş ve eserinde kullandığı me'âni ilminin sanat ve üslûpları tespit edilip yorumlanmıştır.

2.3.1.1. Haber ve Çeşitleri

Bir hüküm bildirerek konuşan kişi hakkında “doğru söylüyor” ya da “yalan söylüyor” gibi ifadeler kullanılabilen cümlelere haber cümlesi denir.¹⁵⁶ Başka bir ifadeyle doğru ve yanlış olma ihtimali olan cümlelerdir. Örneğin; كَتَبْتُ كِتَابًا فِي الْبَلَاغَةِ “Belâgat hakkında bir kitap yazdım” cümlesinin mütekellimi hakkında “bu kişi doğru söylüyor” veya “yalan söylüyor” denilebilir. Dolayısıyla bu ve bunun gibi olan cümleler doğrulanabilir ve yanlışlanabilir olduğundan haber-i cümle kapsamına girer.

Muhatabın durumu bakımından haber-i kelim üç kısma ayrılmaktadır. Bu kısımları ve bu kapsamda eserde yer alan örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. İbtida-i Haber

Haber cümlesinin birinci kısmı olan ibtida-i haber, muhatabın kendisine söylenenler hakkında herhangi bir bilgisinin olmadığı ve söylenecek sözlerin

¹⁵⁶ Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 12; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 1/78; Süyûtî, *Şerhü Ukûdî'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 56; Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/171; Alî b. Muhammed b. Sâlih b. Abdilfettâh b. Muhammed el-Cârim-Emin Mustafa, *el-Belâgatü'l-Vâdiha* (Suriye: Daru'l-Maârif, 1999), 139; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 329.

doğruluğu noktasında şüpheye düşmeyeceği durumlarda tekit edatı kullanmaksızın söylenen cümlelere denir.¹⁵⁷ Örneğin; “أنا كاتبٌ *“ben yazarım”*” cümlesinde herhangi bir pekiştirme edatı kullanılmadığı için ibtida-i haber cümlesidir.

Molla Halil ibtida-i haber cümlesini birçok beyitte kullanmıştır:

فَالْإِيمَانُ التَّصَدِيقُ عَنِ ظَهْرِ قَلْبِكُمْ وَالْإِسْلَامُ أَنْ تَنْقَادُوا حُكْمَ إِلَهِكُمْ.

“İman, kalp ile tasdik etmektir.

*İslam ise Rabbinizin hükümlerine boyun eğmenizdir.”*¹⁵⁸

Bu beyitte geçen فالإيمان التصديق *“İman doğrulamadır”* ve والإسلام أن تنقادوا حكم *“İslam Rabbinizin hükümlerine (emir ve yasakları) uymaktır”* cümlelerinde ibtida-i haber vardır. Çünkü muhatabın şüphe veya inkâr durumunda olmadığı göz önünde bulundurulurken herhangi bir tekit edatının getirilmesine ihtiyaç duyulmamıştır.

وَهُمْ مِثْلُنَا مِنْ تَا الْعُنَاصِرِ مُرَكَّبٌ وَلَكِنَّ نُورَ النَّارِ فِيهِمْ مُغْلَبٌ

“Melekler de bizim gibi bu dört unsurdan yaratılmıştır.

*Ancak onlarda ateşin nuru daha fazladır.”*¹⁵⁹

Bu beyitte müellif, meleklerin hangi unsurdan yaratıldığını ifade ederken kullandığı والعناصر مركب *“onlar da bizim gibi bu dört unsurdan yaratılmıştır”* cümlesi ile نور النار فيه مغلب *“onların yaratılışında ateşin nuru daha fazladır”* cümlesinde ibtida-i haber üslubundan yararlanılmıştır. Zira muhatabın bu konuda şüpheye düşmeyeceği ve söylenenleri kabul edeceği varsayılarak tekit edatı kullanılmamıştır.

هِيَ الْقَلْعُ عَنْ ذَنْبٍ أَتَيْنَا وَجَزْمُنَا عَلَى عَدَمِ الْعَوْدِ إِلَى مِثْلِ فَعَلْنَا

“Tevbe, işlediğimiz günahı terk etme ve

¹⁵⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 170; Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 13-14; Tefâtânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 1/97; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 58; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, 57; Hasan Abbâs, *el-Belâgâtü Fünunuhâ ve Efnânuhâ* (Umman: Darü'l-Furkân, 2007), 2/113.

¹⁵⁸ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 1, b. 8.

¹⁵⁹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 5, b. 79.

İşlediğimiz bu vb. günahlara dönmeme çabasıdır.”¹⁶⁰

Molla Halil, tevbeyle tanıttığı ve tevbenin şartlarından bahsettiği bu beyitte de ibtida-i haber üslubunu kullanmıştır. Çünkü beytin başında yer alan هي القلع “o (tevbe) terk etmektir” cümlesinde, cümleyi pekiştiren tekit edatlarından herhangi birini kullanmamıştır. Tevbenin, yapılan kötü bir davranıştan vazgeçme ve onu terk etme anlamına geldiğinden şüphe edilmediği için bu üslûp tercih edilmiştir.¹⁶¹

b. Talebî Haber

Haberî cümlenin ikinci türü olan *talebî haber*, muhatabın kendisine söylenen söz ile ilgili tereddütlerinin olması ve işin aslını öğrenmek istemesi durumunda pekiştirme edatlarından birinin kullanılması yoluyla söylenen cümlelere talebî haber cümlesi denir.¹⁶² Başka bir ifadeyle bir konuşmacının muhatabının dikkatini çekme ve konuyla ilgili şüphelerini gidermek için cümlede pekiştirme edatlarına başvurmasıdır. Örneğin; إني كاتبٌ “gerçekten ben yazarım” cümlesi bir talebî haber cümlesidir. Çünkü mütekellim, cümlede tekit edatlarından اِنِّ edatını kullanarak kendisinin yazar olduğu konusunda şüpheleri bulunan muhatabının bu şüphe ve tereddütlerini gidermeyi amaçlamıştır.

Müellif şu beyitlerde talebî haber üslûbundan yararlanmıştı:

ألا هي الإيمان والإسلام والصلاة كذا الصوم والحج لذي المال والزكوة.

“Dikkatli ol ki; o, (Farz-ı Aynler) İman, İslam ve Namazdır.

Aynı şekilde oruç ve zengin olanlara da Hac ve Zekâttır.”¹⁶³

¹⁶⁰ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 12, b. 186.

¹⁶¹ Diğer örnekler için bk. vr. 2, b. 17-20; vr. 4, b. 59; vr. 5, b. 69; vr. 9, b. 131; vr. 11, b. 165; vr. 13, b. 196; vr. 21, b. 314.

¹⁶² Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 170; Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 13-14; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufassal fî Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye* (Halep: Menşurâtü Câmîâtü Halep, 2000), 81; Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fünunuhâ*, 2/179; Cârîm-Emin Mustafa, *el-Belâgatu'l-Vâdiha*, 155; Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni* (Trablus: el-Müessesetü'l-Hadisetü li'l-Küttâb, 2003), 276.

¹⁶³ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr.1, b. 6.

Müellif, bu beyitte herkese farz olan şeylerin neler olduğunu açıklarken beytin başında tembih edatlarından أَلَى edatını kullanmıştır. Bu da cümleye pekiştirme anlamını katmaktadır. Çünkü tembih edatları da pekiştirme edatlarından sayılmaktadır.¹⁶⁴ Dolayısıyla burada yazar, farz-ı aynlerin neler olduğu konusunda şüpheleri bulunan muhatabın durumunu dikkate almış ve daha beytin başında tekit edatı kullanarak onun bu şüphelerini gidermeye çalışmıştır. Ayrıca müellif, beytin başında tembih edatı kullanarak muhatabın dikkatini toplamayı ve konunun önemine işaret etmeyi amaçlamıştır.¹⁶⁵

بِأَنَّ النَّبِيَّ الْأَبْطَحِيَّ مُحَمَّدًا رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ مُؤَيَّدًا.

“Şüphesiz Mekkeli ve Peygamber olan Muhammed;
Allah tarafından desteklenmiş bir Resûl’dür.”¹⁶⁶

Bu beyitte ise Hz. Muhammed (s.a.v)’in Allah (c.c.) tarafından gönderilen bir elçi olduğu konusunda varsayım olarak şüphe eden bir kişinin durumu dikkate alınarak beytin başında pekiştirme edatlarından أَلَى edatı kullanılmış ve bu şüphe ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu beyitte pekiştirilen husus, Hz. Peygamber (s.a.v)’in Allah (c.c.) tarafından gönderilmiş ve desteklenmiş bir elçi olduğu hususudur. Çünkü النَّبِيَّ “Nebi” kelimesi أَلَى edatının ismi, رَسُولٌ “elçi” kelimesi ise haberidir. Dolayısıyla vurgulanan ve pekiştirilen kavram da onun Resûl olmasıdır.¹⁶⁷

وَلَا تُنْكِرُوا أَيْضًا تَأْيِيرَ الْأَدْعِيَّةِ فَقَدْ تَكْشِفُ الْبَلْوَى وَتَغْلِي الْمَعَالِيَةَ.

“Duanın tesirini inkâr etmeyin,
Şüphesiz dua, belaları defeder ve hastalıkları giderir.”¹⁶⁸

Yukarıdaki beyitte ise tekit edatlarından فَذَّ edatı kullanılarak talebi haber üslubundan yararlanılmıştır. Zira ikinci mısranın başında müzari fiili ile

¹⁶⁴ Ali Bulut, *Belâgat-i Müyessera* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 58.

¹⁶⁵ Ayrıca bk. vr. 2, b. 29.

¹⁶⁶ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 6, b. 83.

¹⁶⁷ Diğer örnekler için bk. vr. 2, b. 23; vr. 4, b. 56; vr. 6, b. 83; vr. 12, b. 181.

¹⁶⁸ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 9, b. 135.

kullanılan **قَدْ** edatı tahkik amacıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla duanın önemi ve etkisi hakkında şüpheleri bulunan muhatabın şüpheleri giderilmiş ve kendisinden duanın etkisini inkâr etmemesi istenmiştir.¹⁶⁹

c. İnkâr-i Haber

Haber cümlesinin son kısmı olan inkâr-i haber, muhatabın söylenen söze karşı çıkması ve bunu kabul etmemesi durumunda, en az iki tekit edatı kullanılarak söylenen cümlelere denir.¹⁷⁰ Başka bir ifadeyle konuşmacının iddiasını reddeden bir muhatabı ikna etmek için cümle içinde birden fazla tekit edatı kullanılmasına denir. Örneğin; **وَاللّٰهُ اِنِّيْ كَاتِبٌ** “*vallahi, ben gerçekten yazarım*” cümlesinde mütekellim, muhatabın inkâr durumunu göz önünde bulundurarak cümleye **قَدْ** kasemle **وَاللّٰهُ** başlamış ve ardından tekit edatlarından **اِنِّيْ** edatını da kullanarak muhatabın inkârını gidermeye çalışmıştır.

es-Si'irdî, inkâr-i haber üslûbunu şu beyitlerde kullanmıştır:

لَقَدْ كَانَ فِي اللَّيْلِ يَرَى مِثْلَ يَوْمِهِ
وَمِنْ خَلْفِهِ أَيْضًا كَمَا مِنْ قُدَامِهِ

“*Muhakkak Hz. Muhammed (s.a.v.) gecede de gündüz gördüğü gibi görür,
Önünü gördüğü gibi de arkasını görürdü.*”¹⁷¹

Bu beytin başında yemin edatlarından “*lam-ı ibtida*” **ل** ve pekiştirme edatlarından **قَدْ** birlikte kullanılmış ve inkâri haber üslubundan yararlanılmıştır. Çünkü Hz. Peygamberin sıfatlarından söz eden bu beyitte muhatabın inkâr durumunda olduğu varsayılmış. Dolayısıyla Hz. Peygamberin gece-gündüz, önünü ve arkasını aynı şekilde görmesi konusunda

¹⁶⁹ Diğer örnekler için bk. vr. 4, b. 49; vr. 5, b. 72; vr. 6, b. 92; vr. 7, b. 105; vr. 14, b. 213.

¹⁷⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 171; Ebü'l-Meâli Celâlüddin el-Hatîb Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga* (Beyrut: Daru'l-Kûtubi'l-İlmiyye, 2003), 28-29-; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî Cürcânî, *el-Hâşiyetü ale'l-Mutâvvel* (Beyrut: Daru'l-Kûtubi'l-İlmiyye, 2007), 61; Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 1/179; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 58; Cârim-Emin Mustafa, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, 156; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fûnunuhâ ve Efnânuhâ*, 1/113; Dr. Abdülaziz Atîk, *fi'l-Belâgati'l-Arabiyye* (Beyrut: Daru'n-Nehdâti'l-Arabiyye, ts.), 56-57.

¹⁷¹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 7, b. 96.

inkâr durumunda olan muhatabı ikna etmek ve inkârını gidermek amacıyla beytin başında لقد ifadesi kullanılmıştır.

قَبَا النَّصِّ هَادِينَا لَقَدْ فَاقَ كَلْمُهُمْ فَيٰإِبْرَاهِيمُ مُوسَىٰ فَعِيسَىٰ فَنُوحُهُمْ

“Peygamberimiz (s.a.v.)’in diğer Peygamberlerden daha faziletli olduğu ayet ile sabittir.

Sonra sırasıyla Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Nuh gelmektedir.”¹⁷²

Yukarıdaki beyitte Peygamberlerin fazilet sırasının olduğu ve Hz. Muhammed (s.a.v.)’in fazilet açısından hepsinden daha faziletli olduğu ifade edilirken kullanılan لقد فاق كلمهم cümlesinin başındaki “lam-ı ibtida” ل ile قد edatı, muhatabın bu konuda inkâr durumunda olduğunun varsayımından hareket edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Molla Halil bu beyitte de *inkâri haber* üslûbunu kullanarak varsayılan bu tür muhatapları ikna etmeyi ve bu konudaki şüphelerini gidermeyi amaçlamıştır.

2.3.1.2. İnşâ ve Kısımları

Arap dilinde haber cümlesinin zıddı olan inşa, yargı bildirmeyen cümlelere denir. Başka bir deyişle konuşmacı, herhangi bir iddiada bulunmadığından, söylediği söz için “doğrudur” veya “yanlıştır” gibi bir hüküm verilmeyen cümlelere inşa cümlesi denir.¹⁷³

İnşa cümleleri genelde talep bildiren cümlelerden meydana gelse de bazı durumlarda talep bildirmeyen cümlelerden de oluşabilir. *Gayr-i talebi inşa* denilen bu ikinci kısım genelde övgü, yergi, yemin lafızları ve umma fiillerinden oluşmaktadır.¹⁷⁴

¹⁷² Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 8, b. 112.

¹⁷³ Kazvîni, *Telhisü’l-Miftâh*, 52; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü’l-Cümân fi’l-Me’âni ve’l-Beyân*, 56; Habenneke, *el-Belâgatü’l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 1/166-167; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fi Ulûmi’l-Belâgati’l-Arabiyye*, 69; Cârim-Emin Mustafa, *el-Belâgatü’l-Vâdiha*, 139; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fûnunuhâ ve Efnânuhâ*, 1/99.

¹⁷⁴ Kazvîni, *Telhisü’l-Miftâh*, 52; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fûnunuhâ ve Efnânuhâ*, 1/147.

Talebi inşa ise, içinde istek olan inşa türüdür. Başka bir ifadeyle konuşma esnasında henüz gerçekleşmemiş bir olayın, durumun olmasını veya olmamasını muhataptan talep etmektir.¹⁷⁵

Molla Halil eserinde inşanın bu türünü oldukça yoğun bir şekilde kullanmıştır. Özellikle talebi inşanın kısımları arasında yer alan emir, nehiy ve nidayı çok kullandığı gözlemlenmektedir. Aşağıda Molla Halil'in eserinde kullandığı inşa türleri zikredilmiş ve yorumlanmıştır.

a. Emir

Talebi inşa cümlesinin en önemli kısımlarından biri olan emir, bir eylemin yapılmasını muhataptan istemektir.¹⁷⁶ Örneğin; اُكْتُبْ كِتَابًا “bir kitap yaz” cümlesi, emir fiilinden meydana gelmiş bir talebi inşa cümlesidir.

Emir veren kişi, emri alan kişiden daha üst bir mertebede olmalıdır. Ancak bazı istisnai durumlarda emri alan kişi emir veren kişiden daha üst konumda olabilir.¹⁷⁷ Örneğin, dua ederken kullanılan emir fiilleri ile bir çocuğun babasından bir şey isterken kullandığı emir fiilleri, alt bir mertebeden üst bir mertebeye yapılan emirlerdir. Bununla birlikte emir, bazen talep bildirmez. Cümlenin söylendiği konuma ve duruma göre dua, ibâha, tehdit, te'dîb vb. anlamları da ifade edebilmektedir.¹⁷⁸

es-Si'irdî de emir fiilini birden fazla anlamda kullanmıştır:

تَعَالُوا إِلَىٰ نَظْمِي بِحُجْرَةٍ وَرَعْبَةٍ   تَنَالُوا رِضَىٰ الْبَارِي وَفَوْزًا بِحُجْرَةٍ

“Ciddiyet ve rağbetle nazmıma (dinlemeye-okumaya) gelin,
ki Allah'ın rızasına mazhar olup cenneti kazanasınız.”¹⁷⁹

Müellif, birçok eserinde olduğu gibi bu eserinde de selef âlimlerinden farklı olarak hamd ve salatla başlamamıştır. Eserine başlarken

¹⁷⁵ Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 56; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 1/388; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 130; Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fünunuhâ*, 2/228; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 330.

¹⁷⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 318; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 1/425-426; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 145; Cârim-Emin Mustafa, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, 179.

¹⁷⁷ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 1/428.

¹⁷⁸ Kazvîni, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâgâ*, 116; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, 71-72.

¹⁷⁹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 1, b. 1.

kullandığı *تَعَالَوْا* emir fiili, “gel, yakınlaş, hazır ol anlamına” gelen *تعال* emir fiilinin müzekker çoğuludur. Ancak buradaki hitap sadece erkeklere değil geneldir.¹⁸⁰

يَدِيكَ إِغْسَلْنَهَا بَعْدَ أَكْلِ وَقَبْلَهُ   وَلَا تَمَسَّحَنَّ بِالْخُبْرِ كُنْ رَاعِيًا لَهُ
وَمِنْ بَعْدِ ذَاكَ اجْلِسْ كَرِيمًا مُؤَدِّبًا   ضَعِ الرُّكْبَةَ الْيُسْرَى وَتَمْنَاكَ فَاَنْصِبَا

“Yemekten önce ve sonra ellerini yıka,
ve ekmek nimetine riayet için ekmeğe dokunma (elini ekmekle silme).
Bundan sonra (sofraya) kibar ve terbiyeli bir şekilde otur.
Sol dizini yere koy, sağ dizini kaldır.”¹⁸¹

Yukarıdaki beyitlerde kullanılan ve yemek yemenin adabından söz eden emir fiilleri te'dîb ve ibâha için kullanılmışlardır. Çünkü zikredilen *إِغْسَلْ* “yıka”, *اجْلِسْ* “otur” ve *ضَعْ* “yere koy” emir fiillerinin hiçbiri yapılması zorunlu olan veya üst mertebeden alt mertebeye yapılan emir fiillerinden değildir. Bilakis buradaki emir kalıpları muhatap için birer nasihat hükmündedir.¹⁸² Bu fiillerin te'dîb ve terbiye için kullanıldıkları, yukarıdaki beyitlerden ve konunun başında zikredilen 222 numaralı beyitten de anlaşılmaktadır.¹⁸³

وَأَيَّقُنَا عِنْدَ النَّوْمِ عَنْ نَوْمِ غَفْلَةٍ   وَعَنَّا اللَّعِينِ الصَّارِّ بَعْدَ بَرَحْمَةٍ

“(Allah’ım) Can çekişme esnasında bizi gaflet uykusundan uyandır.
ve zarar veren lanetlenmiş şeytani, rahmetinle bizden uzaklaştır.”¹⁸⁴

Yukarıdaki beyitte ise emir fiili dua anlamında kullanılmıştır. Çünkü *أَيَّقُ* “uyandır” ve *بَعَّدُ* “uzaklaştır” fiillerindeki talep Allah’tandır. Allah’a emir vermenin de edebe aykırı olduğundan bu emirler, dua anlamındadır.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Diğer örnekler için bk. vr. 1, b. 7; vr. 5, b. 67; vr. 13, b. 195; vr. 15, b. 224-227-229; vr. 19, b. 292; 300; vr. 20, b. 304-305-309.

¹⁸¹ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 18, b. 285-286.

¹⁸² Diğer örnekler için bk. vr. 14, b. 210; 211; 213; 219; 220; 223; vr. 15, b. 229; 230; vr. 18, b. 275; vr. 19, b. 288; 290; 291; 301; 302.

¹⁸³ İlgili beyit: *فمستحسنات الدين واضب لضبطها*

¹⁸⁴ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 21, b. 320.

¹⁸⁵ Diğer örnekler için bk. vr. 20, b. 318; 319; vr. 21, b. 322.

b. Nehiy

Anlam itibariyle emir fiilin zıddı olan nehiy, muhataptan herhangi bir şeyin yapılmamasını talep etmektir. Nehiy kipi müzari fiilinin başına yasaklama anlamı ifade eden لا edatı getirilerek yapılır.¹⁸⁶ Örneğin; وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا “Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma”¹⁸⁷ ayetinin başındaki لا تَمْشِ “yürüme” ifadesi, muhatabı yürüme eyleminden alıkoymak içindir. Genelde bir şeyi yasaklamak için kullanılan nehiy üslûbu, bazı durumlarda dua, tehdit, kınama, temenni, alay etme vb. anlamları ifade etmek için de kullanılır.¹⁸⁸

es-Si'irdî nehiy üslûbunu genelde yasaklama ve bir şeyin yapılmamasını talep etme için kullanmıştır. Ancak bazı beyitlerde nehiy üslûbunu ibâha ve dua anlamında kullandığı da görülmektedir.

فَإِنِّيهِ فُرُوضُ الْعَيْنِ قَدْ بَيَّنْتُ لَكُمْ فَلَا تَنْبُدُوهَا مِنْ وَرَاءِ ظُهُورِكُمْ

“Ben bu nazımda, sizlere farz-ı aynleri açıkladım.

Sakin onları kulak ardı etmeyin.”¹⁸⁹

Beytin ikinci mısrasının başında bulunan فلا تنبذوها “atmayın” ifadesi bir nehiy kalıbıdır. Müzari fiilinin başındaki لا edatı ile farz-ı aynlerin kulak ardı edilmemesi gerektiği ve bunlara uyulması gerektiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu beyitte talebi inşa türlerinden biri olan ve bir fiilin yapılmaması gerektiğini ifade eden nehiy üslubu gerçek anlamında kullanılmıştır.

وَأَمِنْ بِكُلِّ الْأَنْبِيَاءِ عَلَى السَّوَى وَتَلَفَاءَ نَفْسٍ لَا تُفَرِّقُ كَمَنْ عَوَى

“Bütün Peygamberlere eşit şekilde iman et.

ve yoldan çıkanlar gibi kendi kendine aralarında ayırım yapma!”¹⁹⁰

¹⁸⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 320; Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 427; İsa Ali el-Aküb, *el-Mufasssal fî Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabîyye*, 257; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fünunuhâ ve Efnânuhâ*, 2/154; Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fünunuhâ*, 2/228.

¹⁸⁷ Lokman, 31/18.

¹⁸⁸ Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 428; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fünunuhâ ve Efnânuhâ*, 2/154; Cârîm-Emin Mustafa, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, 187.

¹⁸⁹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 1, b. 4.

¹⁹⁰ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 7, b. 110.

Bu beytin ikinci mısrasında nehiy üslubu kullanılmıştır. Zira تُفَرِّقُ لَا “ayrım yapma” ifadesi bir nehiy kipidir. Bu beyitte de nehiy gerçek anlamında kullanılmıştır. Çünkü muhataptan, Peygamberlere iman ederken birini diğerinden üstün görmemesi veya birine iman ederken diğerini inkâr etmemesi istenmiştir.¹⁹¹

وَلَا تَلْبَسَنَّ مَخَاطِرَ وَلَا الْحَرَامَ فَمِنْهَا ضِيَاعُ طَاعَةِ الْمَرْأِ يَا هُمَامَ

*İpek ve haram (haram yolla elde edilmiş) olan elbiseleri giymeyin!
Zira kişinin yaptığı ibadetin zayı olması bundandır ey delikanlı!”¹⁹²*

Yukarıdaki beytin başında kullanılan وَلَا تَلْبَسَنَّ “giymeyin” ifadesi bir yasaklama ifadesidir. Ancak bu beyitte kullanılan nehiy, yasaklamadan daha çok tehdit anlamındadır. Çünkü beytin ikinci mısrasında bulunda فَمِنْهَا ضِيَاعُ طَاعَةِ الْمَرْأِ “kişinin yaptığı ibadetin boşa gitmesi bundandır” ifadesi ile muhatabın bu yasağa uymadığı takdirde karşılaşacağı sonuçlar hatırlatılmıştır. Dolayısıyla buradaki yasaklama tehdit kapsamında olduğu düşünülmektedir.¹⁹³

سَوَادَ الْوُجُوهِ لَا تُوجِّهُ لِنَحْوِكَ فَلَا تُدْرِي مَا وَجْهُ اعْتِدَارٍ لِدَلِّكَ

*“Kıyamet günü bizi yüzü kara bir şekilde karşına çıkarma,
Zira o durumda nasıl özür dileyeceğimizi bilemeyiz.”¹⁹⁴*

Bu beyitte ise, nehiy üslûbu dua anlamında kullanılmıştır. Zira تُوجِّهُ لَا “karşılama, karşına alma” ifadesi nehiy kipi olmasına rağmen, anlam olarak dua hükmündedir. Çünkü buradaki talep alt makamdan üst makama yani Allah’a yöneliktir. Dolayısıyla nehiy üslûbunun gerçek anlamında bulunan “üst makamdan alt makama yönelik olma” tanımına girmemektedir.

¹⁹¹ Nehyin diğer örnekleri için bk. vr. 5, b. 68; vr. 8, b. 120; vr. 10, b. 149; vr. 14, b. 216; 217; 218; vr. 18, b. 275; 277; 282; 283; 285; 287; vr. 19, b. 290; 293; 294; 295; 301.

¹⁹² Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 19, b. 302.

¹⁹³ Diğer örnekler için bk. vr. 14, b. 209; 214; 215; 219; 220; vr. 17, b. 260; vr. 19, b. 289; vr. 20, b. 309.

¹⁹⁴ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 21 b. 321.

c. Nidâ

Nidâ kelimesi sözlükte, “çağırma, seslenme” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁵ Bir belâgat terimi olarak ise, اَدْعُوا “çağırıyorum, sesleniyorum” fiilinin yerine kullanılan يا vb. bir edatla sözü söyleyen kişinin muhatabından kendisine yönelmesini talep etmesidir. Uzak veya yakında bulunan birini çağırma için genellikle şu harfler kullanılmaktadır: اءْيَ- يا- اءِيا- اء- هءِيا- وا¹⁹⁶ Örneğin; يا عَبدَ الله “*ey Abdullah*” cümlesi bir nida cümlesidir. Çünkü buradaki يا harfi اَدْعُوا “*sesleniyorum*” fiilinin yerine kullanılmıştır. Dolayısıyla konuşmacı muhatabının kendisine yönelmesini talep etmektedir. Bu bakımdan nida cümleleri talebi cümlelerdir. Ancak nazım türü eserlerde özellikle beytin tamamlanması için çok kullanılan nidâ üslûbu, bazı durumlarda igrâ,¹⁹⁷ nüdbe,¹⁹⁸ taaccüb¹⁹⁹ vb. anlamları ifade etmek için de kullanılabilir.²⁰⁰ Örneğin; يا جَمالَ الربيع “*Bahar ne güzel*” ifadesinde kullanılan nidâ üslûbu taaccüb için kullanılmıştır. Müellif de nidâ üslûbunu, genelde يا أوى الهمم “*ey merak, sahibi*”²⁰¹ يا همم “*ey delikanlı*”,²⁰² يا فلان “*ey falan*”,²⁰³ يا فتى “*ey genç*”,²⁰⁴ يا راج عفوه “*ey Allah’ın affını dileyen*”²⁰⁵ gibi nidâ ifadelerini beytin tamamlanması için kullansa da farklı amaçlar için kullandığı gözlemlenmektedir.

قُلِ اغْتَبِرْ بِي يَا نَفْسُ مِمَّنْ تَقَدَّمَا فَلَإِ الْمَالِ أُنْجَاهُمْ وَلَا الْجَاهِ عَظَمًا

¹⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/315.

¹⁹⁶ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 1/437; Süyûtî, *Şerhü Uküdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 148; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fi Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 285; Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 1/239; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, 89; Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedî ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 306.

¹⁹⁷ İgrâ: Muhatabı bir şeye teşvik etmektir.

¹⁹⁸ Nüdbe: Bir şeyden acı duyularak yapılan nidâya denir. وا harfi ile yapılır.

¹⁹⁹ Taaccüb: İnsanı hayrete düşüren durumlarda kullanılan bir üslûptur.

²⁰⁰ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 1/437-438; Hasan Abbâs, *el-Belâgâtü Fûnunuhâ ve Efnânuhâ*, 1/166-167.

²⁰¹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 5, b. 71.

²⁰² Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 4, b. 56.

²⁰³ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 11, b. 167.

²⁰⁴ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 11, b. 171.

²⁰⁵ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 15, b. 228.

*“De ki, ey nefsim! Senden önce gidenlerden ibret al.
Onları ne malları ne de onları yücelten makamları kurtardı.”*²⁰⁶

Bu beyitte nidâ sanatı, “*muhatabı bir şeye teşvik etme*”²⁰⁷ anlamına gelen igra için kullanılmıştır. Zira burada çağrılan şeyden, yani nefisten bir şey istenmiştir. O da nefsin, kendisinden önce ölen kişilerden ibret almasıdır. Dolayısıyla çağrılanı bir şeye teşvik etme, ona bir şey yaptırma ve ondan bir şey isteme durumu söz konusudur.²⁰⁸ Bu da nidanın igra için kullanıldığını göstermektedir.

وَقُلْ يَا إِلَهِي الطُّفُّ بِتَيْسِيرِ أَمْرِنَا وَ طَرْفَةٌ عَيْنٍ لَا تُكَلِّمُنَا لِنَفْسِنَا

*“Ey Allahım! İşlerimizi kolaylaştırarak bize lütufta bulun.
Göz açıp kapayınca kadar bile bizi nefsimizle başbaşa bırakma.”*²⁰⁹

Bu beyitte ise nidâ üslûbu istigâse için kullanılmıştır. İstigâse; birisini yardıma çağırmak ve ondan yardım dilemek demektir.²¹⁰ Nitekim bu beyitte zikredilen *طرفة* “işlerimizi kolaylaştırarak bize lütufta bulun” ile *عین لا تكلمنا لفسنا* “göz açıp kapayınca kadar bile bizi nefsimizle başbaşa bırakma” ifadelerinden anlaşılıyor ki beytin başında bulunan *يا إلهي* “ey Allah’ım” nidâ cümlesi istigâse için kullanılmıştır.

2.3.1.3. Takdim-Tehir

Takdim-Tehir sanatı Arap dili açısından çok önemli bir sanattır. Çünkü cümle içerisinde yer alan kelimelerin bir sıralamaya göre zikredilmeleri, cümlelerin fizikî estetiğinin yanında anlamı üzerinde de çok büyük bir etkisi vardır.

Takdim genel olarak cümle içinde sonra zikredilmesi gereken bir veya birden fazla kelimenin birtakım nedenlerden dolayı önce zikredilmesine denir. Bu da genelde isim ve fiil cümlesinin temel öğeleri arasında gerçekleşir.

²⁰⁶ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 16, b. 236.

²⁰⁷ Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me’âni*, 1/436.

²⁰⁸ Nidanın diğer örnekleri için bk. vr. 10, b. 149; vr. 15, b. 226; vr. 16, b. 247.

²⁰⁹ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 20, b. 318.

²¹⁰ Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me’âni*, 1/439.

Takdim kelimesinin zıddı olan tehir ise önce zikredilmesi gereken bir kavramın bazı amaç ve gerekçelerden dolayı sonra zikredilmesidir.²¹¹

Takdim-tehir sanatı genellikle yukarıda değinildiği gibi olsa da bazen böyle bir gereklilik olmadığı halde bazı kavramlar birtakım gayelerle, bazı kavramlardan önce zikredilebilir.²¹² Örneğin; Allah lafzının diğer yaratılmışlardan, Resul kelimesinin Nebi kelimesinden ve ilim kavramının cehalet kavramından önce zikredilmesi, bir dil kaidesine binaen yapılan bir takdim olmayıp, bu kavramların ehemmiyeti ve şerefinden kaynaklanan takdimdir.²¹³

Kur'an'ı Kerim'in de en çok kullandığı sanatlardan biri olan takdim-tehir sanatının bu türünün yirmiden fazla gayesi bulunmaktadır.²¹⁴

Müellif eserinde takdim-tehir sanatının her iki çeşidini de kullanmaktadır:

كَلِّزْزَقْ مِيكَائِيلُ وَالْوَحْيِ جَبْرَائِيلُ   وَلِلرُّوحِ عِزْرَائِيلُ وَالنَّفْخِ إِسْرَافِيلُ

“Rızık için Mikail, vahiy için Cebrail,

Can alma için Azrail, sura üfleme için İsrâfil.”²¹⁵

Bu beyitte bulunan mübteda ve haberler arasında takdim-tehir vardır. Çünkü beyitte geçen إسرافيل، عزرائيل، جبرائيل، ميكائيل “*Mikâil, Cebrail, Azrail, İsrâfil*” isimleri mübteda olup, bu isimlerden önce zikredilmiş olan للرزق، والوحي، fiilin veya görevin birine tahsis edilmesidir. Dolayısıyla Molla Halil, bu beyitteki takdim-tehir ile rızık ile ilgili işleri Mikail'e, vahiy Cebrail'e, can

²¹¹ Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/350; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fûnunuhâ ve Efnânuhâ*, 2/207; Dr. Abdülaziz Atık, *fî'l-Belâgati'l-Arabîyye*, 133.

²¹² Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l- Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: Mektebetu Daru't-Tûrâs, ts.), 3/232.

²¹³ Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l- Kur'an*, 3/252-260.

²¹⁴ Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l- Kur'an*, 3/238; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâletü'n-Naşirun, 2008), 447.

²¹⁵ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 5, b. 76.

almayı Azrail'e ve sura üfleme görevini de İsrail'e tahsis edildiğini ifade etmeye çalışmıştır.²¹⁶

وَكُلُّ امْرِيَّ يَسْتَوِي رِزْقًا لَهُ رِزْقِي وَلَا يَأْكُلُ الْإِنْسَانُ إِلَّا الَّذِي رُزِقَ

“Herkes kendisine rızık olarak verileni tüketir.

İnsan kendisine rızık olarak verileden başka bir şey yiyemez.”²¹⁷

Bu beytin birinci mısrasında geçen رزق له “kendisine rızık olarak verilmiş” ifadesinde takdim-tehir vardır. Çünkü cümlenin normal ifadesi رزق له şeklindedir. Zira fiile bitişen harfi cer ve mecrurun fiilden sonra zikredilmesi daha evladır.²¹⁸ Buradaki takdimin sebebi hem kafiyenin bozulmaması hem de tahsistir.²¹⁹

أَلَا هِيَ الْإِيمَانُ وَالْإِسْلَامُ وَالصَّلَاةُ كَذَا الصَّوْمُ وَالْحَجُّ لِيَذَى الْمَالِ وَالزَّكَاةُ.

“Dikkatli ol ki; o, (farz-ı ayn) İman, İslam ve Namazdır.

Aynı şekilde oruç ve malı olanlara da Hac ve Zekâttır.”²²⁰

Bu beyitte, iman, İslam, namaz, oruç, hac ve zekâtı bu şekilde sıralamasında takdim-tehir sanatı kullanılmıştır. Ancak buradaki takdim, bir dil kuralı çerçevesinde yapılan bir takdim değildir. Zira الإيمان “iman” kelimesinin الإسلام “İslam” kelimesinden önce zikredilmesi, herhangi bir gramer kuralına göre değil, imanın önemini ortaya koymak ve uygulama konusunda İslam’dan önce olduğunu belirtmek içindir.²²¹ Çünkü iman etmeyen bir kişinin müslüman olması mümkün değilken, müslüman olmayan bir kişinin mümin olması imkân dâhilindedir. Aynı durum beyitte geçen namaz, oruç, hac ve zekât kavramları için de geçerlidir.²²²

وَقَدْ بُشِّرَ الْعَشْرَةَ مِنَ اللَّهِ بِالْجَنَّةِ كَذَا أَهْلًا بَدْرٍ أُحْدٍ بَيْعَةَ الْقُرْآنِ

“Bu on kişi Allah tarafından Cennet ile müjdelenmiş,

²¹⁶ Tahsisin diğer örnekleri için bk. vr. 5, b. 77; 78; vr. 6, b. 80; vr. 12, b. 181; vr. 13, b. 192; vr. 14, b. 217; 219; 223; vr. 17, b. 259.

²¹⁷ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 4, b. 48.

²¹⁸ Tefâtzânî, *Muhtâsarü'l-Me’âni*, 1/333.

²¹⁹ Diğer örnekler için bk. vr. 3, b. 45; vr. 6, b. 91.

²²⁰ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 1, b. 6.

²²¹ Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l- Kur’ân*, 3/249.

²²² Diğer örnekler için bk. vr. 2, b. 29; vr. 6, b. 84; vr. 8, b. 113; vr. 17, b. 257.

Aynı şekilde Bedir, Uhud ehli ve Rıdvan biatına katılanlar da Cennet ile müjdelenmiş”²²³

Bu beytin ikinci mısrasında bulunan أهل بدر “*Bedir ehli*”, أحد “*Uhud*” ve بيعة القران “*Rıdvan biati*” kavramları arasında zamansal olarak takdim-tehir sanatı vardır. Çünkü tarihsel olarak Bedir Savaşı Uhud Savaşı’ndan, Uhud Savaşı da Rıdvan biatından önce gerçekleşmiştir. Dolayısıyla buradaki takdim-tehirin nedeni bir gramer kuralından dolayı değil, tarihsel sıralamadan kaynaklanmaktadır.²²⁴

وَلَا تَأْكُلْنَ أَصْلًا حَرَامًا وَشُبُهَةً فَلَا يَقْبَلُ الْبَارِي إِذَا مِنْكَ دَعْوَةٌ

*“Asla haram ve şüpheli şeyleri yeme,
(Aksi takdirde) Dua ettiğinde Allah; duanı kabul etmez.”²²⁵*

Bu beyitte ise حراما “*haram*” ve شبهة “*şüpheli*” kavramları arasında takdim-tehir sanatı bulunmaktadır. Ancak buradaki takdim-tehirin nedeni de herhangi bir gramer kuralı değildir. Çünkü müellifin haram ve şüpheli şeylerin yenilmemesini talep ederken, önce “*haram*” sonra “*şüpheli*” kavramını zikretmesi, haramdan sakınmanın daha önemli olduğunu ifade etmek içindir.²²⁶

فَبِالْكَفْرِ لَا تَرْضَى وَبَادِرْ بِسُرْعَةٍ إِلَى طَالِبِ الْإِسْلَامِ عَنْ صِدْقِ نَبِيَّةٍ

*“Küfre razı olma ve İslam’ı öğrenmek isteyene,
(İslam’ı öğretmek için) Samimi bir niyetle acele et.”²²⁷*

Bu beytin ilk mısrasında bulunan لا ترضى “*razı olma*” fiili ile mütealliki olan بالكفر ifadesi arasında takdim-tehir vardır. Çünkü asıl olan önce fiilin sonra müteallikin zikredilmesidir.²²⁸ Buradaki takdimin nedeni kötü olanı önce zikretme anlamına gelen te’cilî mesaettir. Te’cilî mesaet, konuşmacının konuşmasına kötü bir kavram veya cümle ile başlayıp, muhatabın dikkatini

²²³ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 8, b. 118; Aynı durum vr. 7, b. 96’da geçerlidir.

²²⁴ Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l- Kur’ân*, 3/239.

²²⁵ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 19, b. 289.

²²⁶ Aynı durum vr. 3, b. 47’de geçerlidir.

²²⁷ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 10, b. 146.

²²⁸ Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me’âni*, 1/434-435.

çekme ve onu ilk zikrettiği kavramdan sakındırmaya çalışma sanatıdır.²²⁹ Dolayısıyla müellif, bu beyitte önce kötü olan الكفر “küfür” kelimesini başa alarak okuyucunun dikkatini çekmeye ve onu küfre razı olmama hususunda uyarmaya çalışmıştır.²³⁰

وَ فِي النَّارِ يَهْوِي حِينِ يَجْرُ الَّذِي شَقِي وَ يَغْدِي مِنَ الرَّقُومِ وَالْمُهَلِّ يَنْسَقِي

“Günahkâr kişi sırat köprüsünden geçerken ateşe düşer.

Zakkum yemeğine yer ve irin içer.”²³¹

Bu beyitte de takdim-tehir sanatı kullanılmıştır. Zira يهوي “düşer” fiilinin mütealliki olan النار في takdim edilmiştir. Buradaki takdimin nedeni ise “muhatapı kötü bir fiilden sakındırma” anlamına gelen tahzirdir. Dolayısıyla müellif beytin başına ateş lafzıyla başlayarak muhatapı ateşten sakındırmayı ve korumayı amaçlamıştır.

بِشَرِّ النَّبِيِّ دُونَ بِالْعَمَلِ يَعْملُ وَلَا تَقْبَلُ الْحِزْبَةَ وَاللَّعِيَّ يُبْطِلُ

“(Hz. İsa geldiğinde) başka birinin şeriatıyla değil, Peygamberimizin şeriatıyla amel edecek,

Cizyeyi kabul etmeyecek ve haddi aşmayı, zulüm yapmayı

yasaklayacak.”²³²

es-Si’irdî, bu beyitte bulunan ve يعمل “amel eder” fiilinin mütealliki olan بشرع النبي “Peygamberin şeriatıyla” ifadesini takdim etmiştir. Buradaki takdimin nedeni ise kasırdır. Zira daha önce de değinildiği gibi kasrın yollarından biri de takdimdir. Dolayısıyla müellifin بشرع النبي ifadesini takdim etmesinin nedeni Hz. İsa’nın sadece Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şeriatıyla amel edeceğini ve başka hiçbir şeriatı kabul etmeyeceğini ifade etmeye çalışmasıdır.

²²⁹ Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafе ed-Desûkî, *Hâşiyetu’l-Desûkî alâ Muhtâsarü’s-Sa’d*, thk. Abdülhamit Hendâvî (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2010), 196.

²³⁰ Diğer örnekler için bk. vr. 12, b. 177; vr. 13, b. 198; vr. 15, b. 235.

²³¹ Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 12, b. 177.

²³² Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 10, b. 156.

2.3.1.4. Kasr

Sözlükte, “*kısaltmak, hapsetmek, daraltmak ve engellemek*”²³³ gibi anlamlara gelen kasr kelimesi; terim olarak, bir şeyi başka bir şeye birtakım özel hususlarla tahsis edilmesidir.²³⁴ Başka bir ifadeyle bir vasfın veya özelliğin sadece kendisinde bulunduğunu, başka kimsede olmadığını ifade etmektir. Örneğin; *إِنَّمَا خَالِدٌ كَاتِبٌ* “*Halit ancak kâtiptir*” cümlesinde kâtiplik vasfı Halit’e *إِنَّمَا* edatı kullanılarak tahsis edilmiştir.

Kasr sanatı, genelde cümleye “*ancak*” anlamı katan *إِنَّمَا* ile yapılır. Ancak bunun dışında kasrın birçok yolu bulunmaktadır.²³⁵ Bunlardan bazıları şunlardır:

Atıf yoluyla kasr yapılabilir. Örneğin, *زَيْدٌ شَاعِرٌ لَا كَاتِبٌ* “*Zeyd kâtip değil şairdir.*” Cümlesinde Zeyd’in sadece şair olduğu ifade edilerek kasr sanatı kullanılmıştır.

Nefiy ve istisna edatının aynı cümlede kullanılmasıyla kasr yapılabilir. Örneğin *مَا عَلِيٌّ إِلَّا شَاعِرٌ* “*Ali ancak şairdir.*” Cümlesinde nefiy edatlarından *مَا* ve istisna edatlarından *إِلَّا* birlikte kullanılarak kasr sanatını oluşturmuştur.

Tehir edilmesi gereken bir lafzın takdim edilmesiyle de kasr sanatı yapılabilir. Örneğin, *تَمِيمِيٌّ أَنَا* “*Ben temimi kabilesindenim*” cümlesindeki takdim kasr sanatını oluşturan unsurdur.²³⁶

Muhatabın durumuna göre şekillenen kasr sanatı; kasr-ı ifrad, kasr-ı kalb ve kasr-ı ta’yin olmak üzere üç kısma ayrılır. Kasr-ı ifrad, muhatabın bir sığfata iki kişinin ortak olduğuna veya bir kişide iki sıfatın bulunduğuna inandığı durumlarda kullanılan kasr çeşididir. Dolayısıyla kasr-ı ifrad, bir

²³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/98-99.

²³⁴ Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 381; Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 1/523; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 165; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fi Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 229; Cârim-Emin Mustafa, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, 212; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 408.

²³⁵ Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 409.

²³⁶ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 47; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 167-168; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fi Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 232; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 409.

sıfata sadece bir kişinin sahip olduğu veya bir kişide sadece bir sıfatın bulunduğunu ifade etmek için kullanılır. Kasrın ikinci kısmı olan kasr-ı kalb, muhatabın inancını tersine çevirmek için kullanılır. Kasr-ı ta'yin ise, muhatabın bir konudaki şüphesini gidermek için kullanılan kasırdır.²³⁷

Müellif kasr üslubunu şu beyitlerde kullanmıştır:

وَلَا تُفْتَحُ فِي خَلْقِ الْقَبِيحِ وَمِثْلِهِ بَلِ الْفَتْحُ فِي كَسْبِ الْقَبِيحِ بَعْنِهِ

“Kötü fiilleri yaratma ve insana (bu fiilleri işleme) iradesini vermek kötülük değildir.

Ancak asıl kötülük; o kötü fiilleri olduğu gibi işlemektir.”²³⁸

Bu beytin başında kullanılan ل ile ikinci mısranın başında kullanılan بل kasr sanatını ortaya çıkaran ana unsurlardır. Bu beyitteki kasr türü ise kasr-ı ta'yindir. Çünkü bu beytin birinci kısmında kötülüğün, kötü olan fiilin yaratılması olmadığı ifade ediliyor. İkinci kısımda ise, asıl kötülüğün o fiili işlemek olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu beyitte asıl kötülüğün ne olduğu tayin edilerek muhatabın bu konudaki şüphe ve tereddütleri giderilmiştir.

كَمَا ضَاعَفَ الْخَيْرَاتُ مِنَّا بِفَضْلِهِ وَمَا قَابَلَ الْآثَامَ إِلَّا بِمِثْلِهِ

“Yaptığımız iyilikler Allah'ın faziletiyle kat kat çoğaldığı gibi, İşlediğimiz günahlar ise ancak misliyle karşılık bulur.”²³⁹

Bu beyitte de kasr-ı ta'yin vardır. Çünkü yaptığımız hayırlı işlerin karşılığında Allah (c.c.)'ın kat kat mükâfat vereceğini beytin ilk mısrasından öğrenen okuyucu, işlediğimiz günahların karşılığında da kat kat ceza verileceğini düşünerek bundan şüphelenip kaygıya kapılabileceği varsayımından hareketle beytin ikinci mısrasında kullanılan ve olumsuzluk bildiren ما edatı istisna edatlarından لا ile birlikte kullanılarak muhatabın varsayılan bu kaygısının giderilmesine çalışılmıştır.²⁴⁰

²³⁷ Kazvîni, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, 98; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 1/346; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fûnûhâ ve Efnânuhâ*, 1/561; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fî Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 230.

²³⁸ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 3, b. 39.

²³⁹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 12, b. 190.

²⁴⁰ Diğer örnekler için bk. vr. 14, b. 214; vr. 18, b. 275; vr. 20, b. 309.

هٰنَا مَا أَتَتْ إِلَّا لِحَيِّزِ الْبَرِّيَّةِ وَمَنْ إِدْعَاهَا كَانَ أَهْلَ الضَّلَالَةِ

“*Bu Dünya’da Hz. Peygamberden başkası Allah’ı görmemiştir.*

Kim gördüğünü iddia ederse dalalet ehlinde olur.”²⁴¹

es-Si’irdî, bu beyitte ise kasr çeşitlerinden kasr-ı ifradı kullanmıştır. Çünkü muhatabın bu dünyada Hz. Peygamberden başka birinin de Allah’ı gördüğüne inandığı varsayılmıştır. Dolayısıyla müellif, dünyada Allah (c.c.)’ı görme şerefine Hz. Muhammed (s.a.v)’den başkasının nail olmadığını beytin ilk mısrasında kullandığı ما ve إِلَّا edatı ile ifade etmiştir.²⁴²

2.3.1.5. Fasl

Sözlükte, “*ayırıldı, uzaklaştırdı, kesti ve çıkardı*”²⁴³ gibi anlamlara gelen فُصِّلَ fiilinin mastarı olan fasl kavramı terim olarak, bir ibarede art arda gelen ve aralarında bağlantı bulunmayan iki cümle arasında atıf harfi kullanmayıp, iki cümleyi birbirinden ayırmaktır.²⁴⁴ Başka bir ifadeyle peşpeşe gelen iki cümlelerin anlam ve irab bakımından birbirinden farklı olmasıdır. Bu cümleler arasında ya kemali inkitâ ya kemali ittisal ya da şibh-i kemali ittisal vardır. Başka bir ifadeyle bu iki cümle ya birbirinden tamamen bağımsızdır ya birbirine tamamen bağlıdır ya da birbirine bağlı gibidir. Fasl üslubunun kullanıldığı cümlelerde genellikle ikinci cümle birinci cümle için tekit veya bedel görevi görmektedir. Örneğin; *“Aman Allah’ım! Bu bir beşer değil, bu ancak seçkin bir melektir!”* dediler²⁴⁵ ayetinin ikinci kısmı olan *“bu ancak seçkin bir melektir”* ifadesi, birinci kısım olan *“bu bir beşer değil”* cümlesi için pekiştirme görevi görmektedir. Dolayısıyla bu pekiştirmeyi yansıtmak için iki cümle arasında atıf harfi kullanılmamıştır.

²⁴¹ Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 7, b. 106.

²⁴² Diğer örnekler için bk. vr. 2, b. 16, vr. 8, b. 124.

²⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11/521-522; Ahmed Rızâ, *Mu’cemu Metni’l-Lugâ*, 4/417.

²⁴⁴ Sekkâki, *Miftâhu’l-Ulûm*, 249; Kazvîni, *Telhisü’l-Miftâh*, 59; Tefâtânî, *Muhtasarü’l-Me’âni*, 1/442-443; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fî Ulûmi’l-Belâgati’l-Arabîyye*, 297; Ali Bulut, *Belâgat-i Miyyessera* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 94.

²⁴⁵ Yusuf 12/31.

Müellif eserinde fasıl üslubunu şu beyitlerde kullanmıştır:

فَقَدْ أَوْجَدَ الْمَخْلُوقَ مِنْ كَثَمَتِ الْعَدَمِ عَلَى ذَا التَّظَامِ الْأَبْدَعِ يَا أُولَى الْأَهْمَمِ
مَلَائِكَةُ الرَّحْمَنِ لَا مُنْتَهَى لَهُمْ وَلَا يَعْفُلُونَ قَطُّ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ

“Şüphesiz Allah mahlukatı (bütün varlığı ve var olacak olanı) yoktan yarattı.

Bu eşsiz ve benzersiz düzen yarattı. Ey merak sahibi!”²⁴⁶

“Allah’ın Meleklerinin sonu (sayı bakımından) yoktur.

ve Allah’ı anmaktan hiç gafil değiller.”²⁴⁷

Müellif, bu iki beyit arasında fasıl sanatını kullanmıştır. Çünkü birinci beyit Allah’ın Kâinatı bir düzen ile yoktan yaratmasından söz ederken, ikinci beyit meleklerin sayısı ve özelliklerinden söz etmektedir. Dolayısıyla peş peşe zikredilen bu iki beyit arasında müellif, atıf harfî kullanmayıp fasıl sanatı türlerinden olan kemali inkitâ’dan yararlanmıştır.

هُوَ ابْنُ لِعَبْدِ اللَّهِ وَالْأُمِّ أَمَنَةَ لِإِضَاعِهِ صَارَتْ حَلِيمَةً ضَامِنَةً
قُرَيْشِيَّ أَصْلًا هَاشِمِيَّ الْقَبِيلَةَ وَمَكِّيَّ مَوْلِدٍ دَفِينُ الْمَدِينَةَ

“Onun (s.a.v) babası Abdullah, annesi Amine’dir.

Sütanneliği için Halime kefil olmuştur.”²⁴⁸

“Aslen Kureyşlidir, Haşimi kabilesindedir,

Mekke’de doğmuş, Medine’de defnedilmiştir.”²⁴⁹

Yukarıdaki iki beyit arasında da fasıl sanatı kullanılmıştır. Çünkü anlam olarak birbirini takip eden iki beyit olmasına rağmen aralarında atıf harfî bulunmamaktadır. Zira her iki beyitte de Hz. Peygamberden bahsettiği çok açıktır. Birinci beyitte Hz. Peygamberin annesi, babası ve sütannesinden bahsederken ikinci beyitte doğduğu ve vefat ettiği yerden bahsetmektedir. Dolayısıyla iki beyit arasında mana bakımından tam bir bağlantı (kemali ittisal) bulunduğu için atıf edatı kullanılmamıştır.

فَمَغْنَاهَا لَا مَعْبُودَ إِلَّا إِلَهُنَا وَجُودُهُ عَيْنُ الدَّائِرِ عِنْدَ اعْتِقَادِنَا

“Şehadetin anlamı; Allah’tan başka ibadet edilecek kimse yoktur.

İtikadımıza göre O’nun (c.c.) varlığı zatının aynısıdır.”²⁵⁰

²⁴⁶Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 5, b. 71.

²⁴⁷Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 5, b. 72; Ayrıca bk. vr. 5, b. 70-71; vr. 10, b. 150-151.

²⁴⁸Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 6, b. 87.

²⁴⁹Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 6, b. 88; Ayrıca bk. vr. 6, b. 93-94.

Bu beyitte de fasl sanatı vardır. Çünkü birinci mısra da şehadetin anlamından söz ederken, ikinci mısra da Allah'ın bir sıfatından söz etmektedir. Dolayısıyla iki mısra arasında şibhi kemali ittisal vardır. Bu da peşpeşe gelen iki cümlenin birbirine bağlanmış gibi görünmesine rağmen, birbirinden ayrı olmasıdır. Bu cümlelerde genellikle ikinci cümle, birinci cümlede açık bir şekilde zikredilen veya ondan anlaşılan bir sorunun cevabı olarak gelir.²⁵¹ Bahsi geçen beyitte de iki mısra arasında tam bir bağlantı olmasa da bağlantıya benzer bir durum söz konusudur. Zira her iki mısranın da genel mahiyeti Allah'tır. Onun için de iki cümle arasında atıf harfi kullanılmamıştır.

2.3.1.6. Vasl

Vasl kelimesi sözlükte, “ulaştı, vardı, iletti, yetiştirdi”²⁵² gibi anlamları ifade eden وصل fiilinin mastarıdır. Terim olarak fasl sanatının zıddı olan vasl, bir metinde yer alan ve genelde irab olarak aynı hükme tabi olan iki cümleyi atıf harflerinden و harfini kullanarak birbirine bağlamaktır.²⁵³ Örneğin; وَاللَّهُ يَبْصُطُ “Allah hem darlaştırır hem bollaştırır”²⁵⁴ ayetinde يَبْصُطُ “bollaştırır” fiili, atıf harflerinden و harfi kullanılarak يَبْصُطُ “darlaştırır” fiiline irap yönünden bağlanmıştır. Çünkü ikisi de mübteda olan اللَّهُ lafzı için haber konumundadır. Atıf harfi kullanılarak birbirine bağlanan bu cümleler, i'rab yönünden aynı hükme tabi olmakla birlikte bazen her iki cümle haberî bazen de inşa-i olabilirler. Yazar bu üslubu neredeyse bütün beyitlerde kullanmıştır:

فَيَأْتُرُ بِالشَّيْءِ الْمَنْوُوبِ بِهِ الرِّضَا وَيَنْهَى عَنِ الشَّيْءِ الَّذِي لَيْسَ يَرْتَضِي

“Allah rızasına bağlı (uygun) olan şeyleri emreder.

²⁵⁰ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 2, b. 16; Ayrıca bk. vr. 6, b. 80-81.

²⁵¹ Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fûnunuḥâ ve Efnânuḥâ*, 1/412.

²⁵² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/726.

²⁵³ Kazvîni, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, 118; Tefâtânî, *el-Mutâvvel*, 434; Süyûtî, *Şerḥü Ukûdü'l-Cümân fî'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 152; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fî'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 179; Dr. Abdülaziz Atık, *fî'l-Belâgati'l-Arabîyye*, 154-155.

²⁵⁴ Bakara 2/245.

Razı olmadığı şeyleri de yasaklar.”²⁵⁵

Bu beytin iki mısrası arasında vasl sanatı vardır. Çünkü ikinci mısranın başında kullanılan atıf harfi kendisinden sonra gelen cümleyi, kendisinden önce gelen cümlelerin hükmüne bağlamıştır. Dolayısıyla her iki cümle de i'rab yönünden gizli olan bir mübtedaya (الله) haberdır. Ayrıca her iki cümle de haberi cümledir.

وَأُثِبَتْ وَصْفًا ثَامِنًا بَعْضُهُمْ لَهُ وَسَمَاءُ بِالتَّكْوِينِ وَالْحَقُّ أَنَّهُ

*“Bazıları Allah için sekizinci sıfat zikretmiş,
ve o sıfata tekvîn adını vermişler. Ancak hakikatte o,”*²⁵⁶

Yukarıdaki beyitte de vasl sanatı kullanılmıştır. Çünkü beytin birinci mısrası ile ikinci mısrası arasında atıf harfinden dolayı aynı hükme tabidirler. Dolayısıyla her iki cümlelerin başında bulunan أُثِبَتْ “tespit etti” ile سَمَّ “isimlendirdi” fiillerinin faili, birinci mısradaki bulunan بعضهم “bazıları” kavramıdır. Sonuç olarak burada kullanılan atıf harfi her iki cümlelerin de haberî cümle olduğunu ve i'rab yönünden aynı hükme tabi olduklarını bildirmektedir.²⁵⁷

فَمِنْهُ اسْتَأْجَى الْعُفْرَانَ وَاسْتَنْظَرِي الرِّضَا وَتُوبِي نَصُوحًا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ مَا مَضَى

*“O’ndan (Allah’tan) bağışlanma dile ve O’ndan rıza bekle.
ve samimi bir şekilde tevbe et, Allah geçmişi (geçmişteki günahları) yok
eder.”*²⁵⁸

Bu beyitte ise iki inşa-i cümle arasında vasl sanatı kullanılmıştır. Çünkü beyitte geçen ve başlarında atıf harfi bulunan اسْتَظْنَرِي “bekle” ve تَوْبِي “tevbe et” fiilleri birer emir fiili olup, اسْأَلِي “iste” fiiline atfedilmişler. Ayrıca i'rab açısından da bakıldığında, zikredilen fiillerin hepsinin faili gizli bir أَنْتِ

²⁵⁵ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 2, b. 31.

²⁵⁶ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 5, b. 64.

²⁵⁷ Diğer örnekler için bk. vr. 1, b. 8; vr. 2, b. 17; 18; 19; 20; 29; vr. 3, b. 32; 37; vr. 5, b. 76; vr. 6, b. 88; vr. 8, b. 125; vr. 11, b. 165; vr. 12, b. 177; vr. 17, b. 268.

²⁵⁸ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 16, b. 241.

zamiridir. Dolayısıyla buradaki vasl sanatı, cümleleri hem i'rab yönünden hem de inşa-i cümle olmaları hususunda birbirine bağlamaktadır.²⁵⁹

2.3.1.7. İcâz

İ'câz sözlükte, “kısa konuşmak, özetlemek,”²⁶⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise anlamı bozmadan ve amacını ifade edebilecek şekilde kısa konuşma sanatına i'câz denir.²⁶¹ Başka bir ifadeyle fazla söz ile anlatılabilecek bir konuyu muhatabın durumuna göre daha kısa cümlelerle maksadını ifade etmektir.

Genelde muhatabın dikkatini çekmek ve aktif dinleme sağlamak için kullanılan bu üslûp, bazen bir veya birden fazla kelimeyi hafzederek bazen de cümlenin yapısını bozmadan, gereğinden daha az söz kullanarak yapılır. Örneğin; *وَلَكُمْ فِي الْحَيَاةِ حَيَوَةٌ* “Kısasta sizin için hayat vardır”²⁶² ayetinde herhangi bir hafz söz konusu olmadığı halde az sözle çok şey anlatıldığı için i'câz kabul edilir. İ'câz sanatı, i'câz-ı kasr ve i'câz-ı hafz olmak üzere iki kısma ayrılır.²⁶³

Müellif i'câz sanatını şu beyitlerde kullanmıştır:

بَجْرَدٍ إِذَا مَا كُنْتَ أَهْلَ التَّوَكُّلِ وَإِلَّا فَفِي الْكَسْبِ اجْتَهِدْ بِالتَّوَسُّلِ

“Eğer tevekkül eden biriyisen hırsın ve sebeplerden kendini arındır.
Eğer tevekkül ehli değilsen, helal olanı Allah'tan iste ve elde etmek için çabala.”²⁶⁴

Bu beyitte i'câz türlerinden i'câz-ı hafz vardır. Çünkü beytin ikinci mısrasında bulunan istisna edatından sonra şart edatı ve şart fiili hafzedilmiştir. Nitekim beytin açılımı *وَإِنْ لَمْ تَكُنْ أَهْلَ التَّوَكُّلِ* “eğer tevekkül

²⁵⁹ Diğer örnekler için bk. vr. 7, b. 110; vr. 13, b. 207; vr. 14, b. 211; 215; 217; 218; 219; 221; vr. 15, b. 230; vr. 18, b. 285; 287; vr. 19, b. 291; 293; 299.

²⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/428; Ahmed Rızâ, *Mu'cemu Metni'l-Lugâ*, 5/710.

²⁶¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 277; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 168; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fi Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 319; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 381.

²⁶² Bakara 2/179.

²⁶³ Kazvîni, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâgâ*, 143; Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 484.

²⁶⁴ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 16, b. 242.

edenlerden değilsen” *إِجْتَهَدُ بِالتَّوَسُّلِ فِي الكَسْبِ* “elde etmek için çabala ve Allah’tan iste” şeklindedir. Dolayısıyla bu beyitte şart edatı fiille birlikte hazfedilerek kast edilen anlamdan daha az lafız kullanılmıştır.

فَمَنْ يُفْتِي فِي كُفْرِ الْبَرِّينِ كَافِرٍ كَمَنْ يَرْتَضِي بِالْقَلْبِ عَنْ كُفْرِ كَافِرٍ

“Her kim küfürden berî olan birinin kâfir olduğunu iddia ederse (kendisi) kâfir olur.

Bir şahsın kâfir olmasına kalben razı olan birinin kâfir olması gibi.”²⁶⁵

Bu beyitte ise cevab-ı şart’ın bir kısmı hazfedilerek i’câz-ı hazf kullanılmıştır. Nitekim birinci mısranın başında bulunan *فَمَنْ يُفْتِي* “kim fetva verirse” ifadesinin cevabı olan *كَافِرٍ* kelimesi hazfedilen mübtedanın (هو) haberidir. *هو كافر* “O kâfirdir” cümlesi zikredilen şartın cevabıdır. Dolayısıyla müellif bu beyitte kast ettiği manadan daha az kelime kullanarak i’câz-ı hazf sanatını kullanmıştır.²⁶⁶

كَمَا جَلْنَا رِزْقَ كَذَاكَ حَرَامًا وَإِنْ نَسْتَحِقُّ الدَّمَ مِنْ سُوءِ فِعْلِنَا

“Helal olan nimetlerin rızık olduğu gibi haram olanlar da rızıktır.

Her ne kadar işlediğimiz kötü fiillerden dolayı yergiyi haketmiş olsak da.”²⁶⁷

Müellif bu beyitte ise i’câz-ı kasr üslubunu kullanmıştır. Çünkü bu beyitte gramer açısından herhangi bir hazif söz konusu değildir. Ancak bununla birlikte anlatılmak istenenle zikredilen kelimeler birbirine denk değildir. Çünkü bu veciz beyitte ehl-i sünnet ile mutezile mezhebi arasında tartışılan helal ve haram olan şeylerin rızık olarak sayılması konusu çok veciz bir şekilde ele alınmıştır. Dolayısıyla müellif, ehl-i sünnetin “haram da aynı helal gibi Allah’ın yarattığı bir rızıktır” görüşünü bu veciz mısra ile aktararak i’câz-ı kasr sanatını kullanmıştır.

²⁶⁵ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 10, b. 145.

²⁶⁶ İ’câz-ı hazfın bazı örnekleri için bk. vr. 1, b. 10; vr. 2, b. 16; 22; vr. 3, b. 39; vr. 4, b. 62; vr. 5, b. 76; vr. 10, b. 145; vr. 16, b. 254.

²⁶⁷ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 3, b. 47. Ayrıca bk. vr. 7, b. 101.

2.3.1.8. Itnâb

Sözlükte, “uzun çadır ipi, övgü veya yergiyi abartarak sözü uzatma, uzun konuşma”²⁶⁸ gibi anlamlara gelen itnâb kelimesi, ıstılah olarak birtakım faydalara binaen sözün maksattan daha uzun olmasıdır.²⁶⁹ Başka bir ifadeyle çok sözle az şey anlatmaktır. Örneğin; وَأَهْتَشُّ بِهَا عَلَىٰ عَنَمِي وَلِي فِيهَا مَارِبٌ أُخْرَىٰ وَمَا تِلْكَ يَمِينِكَ يَا مُوسَىٰ قَالَ هِيَ عَصَائِي أَتَوَكَّفُوا عَلَيْهَا “Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?” Dedi ki: “O benim asamdır. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, onda başkaca ihtiyaçlarım da var”²⁷⁰ ayetinde Hz. Musa’nın هِيَ عَصَا “o asadır” demesi bile sorulan soru için yeterli bir cevap olacakken O, “ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, onda başkaca ihtiyaçlarım da var” diye sözü uzatması itnâb sanatına örnektir. Buradaki fayda ise kişinin (Hz. Musa) sevgiliyle (Allah c.c.) daha fazla konuşma ve onunla daha fazla vakit geçirme isteğidir.²⁷¹ Muhatabın durumu göz önünde bulundurularak uzatılan söz, genelde izah, tevşi ve tezyil üslubu ile yapılır.²⁷²

Itnâb üslubu şu beyitlerde kullanılmıştır:

فَفِيهِ فُرُوضُ الْعَيْنِ قَدْ بَيَّنْتُ لَكُمْ   فَلَا تُتَبَدُّوْهَا مِنْ وَّرَاءِ ظُهُورِكُمْ
أَلَا هِيَ الْإِيمَانُ وَالْإِسْلَامُ وَالصَّلَاةُ   كَذَا الصَّوْمُ وَالْحَجُّ لَدِي الْمَالِ وَالزَّكَاةُ

“Ben bu nazımda, size farz-ı aynleri açıkladım.

Onları kulak ardı etmeyin.”²⁷³

“Dikkatli ol ki; o, (Farz-ı Ayn) İman, İslam ve namazdır.

Aynı şekilde oruç ve malı çok olanlara da hac ve zekâtır.”²⁷⁴

²⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/562; er-Râzî, *Mu'cemü Mekâyisü'l-Lügâ*, 3/426; İbrahim Enîs- Abdülhalim Muntâsır-Muhammed Halefullah, *el-Mu'cemu'l-Vâsî* (Mısır: Mektebetu'ş-Şûrûkû'd-Düveliyye, 2004), 567.

²⁶⁹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 277; Kazvîni, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, 151; Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 491; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fî Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 327; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fî'l-Belâgâ*, 388.

²⁷⁰ Taha 20/17.

²⁷¹ İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fî Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 328.

²⁷² Cürçânî, *el-Hâşiyetü ale'l-Mutâvvel*, 313; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 1/540; Cârim-Emin Mustafa, *el-Belâgati'l-Vâdiha*, 251; Dr. Abdülaziz Atîk, *fî'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 181.

²⁷³ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 1, b. 4.

²⁷⁴ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 1, b. 6.

Yukarıda zikredilen beyitlerde itnâb sanatı kullanılmıştır. Çünkü müellif, birinci beyitte farz-ı aynlerden bahsederken kullandığı *فروض العين* ifadesi çoğul bir ifadedir. Müellif bu farz-ı aynlerin neler olduklarını ise ikinci beyitte tek tek zikretmiştir. Dolayısıyla es-Si'irdî bu beyitlerde “*konuşmanın başında ikili veya çoğul olarak zikredilen bir kavramı daha sonra birer birer açıklamak*”²⁷⁵ olan itnâb sanatının tevşi türünden yararlanmışır.

وَأَرْبَعَةٌ مِنْهُمْ أَتْنَا حَيَوَاتُهُمْ فَإِدْرِيسُ عِيسَى ثُمَّ الْيَاسُ حَضْرُهُمْ

“Peygamberlerden dört tanesi hayattadır.

Bunlar; İdris, İsa, İlyas ve Hızır (a.s.)’dir.”²⁷⁶

Müellif bu beyitte ise, şimdi hayatta olan Peygamberlerin bulunduğundan söz ederken ilk olarak onların dört kişi olduklarını ifade etmiştir. Beytin ikinci mısrasında bu dört Peygamberin isimlerini sırayla zikretmiştir. Dolayısıyla bu beyitte de tevşi sanatından yararlanmışır.²⁷⁷

تَوَاضَعُ لِرَبِّ الْعَرْشِ وَالْخَلْقِ كُلِّهِمْ وَقُلْ إِنِّي مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ كَمَا فِيهِمْ

“Allah’a ve bütün yaratılmışlara karşı tevazulu ol.

ve ben de onlar gibi önemsensemeyen bir sudan yaratıldım de.”²⁷⁸

Yukarıda verilen beyitte ise “*bir cümlelerin ardından pekiştirme amacıyla bir cümle daha getirmek*”²⁷⁹ anlamında olan ve itnâb sanatının türlerinden olan tezyil üslûbu kullanılmıştır. Dolayısıyla beytin ikinci mısrası, birinci mısranın anlamını pekiştirmektedir. Çünkü ikinci mısradaki aynı sudan yaratılan iki varlıktan birinin diğerinden üstün olamayacağı hatırlatılmış ve birinci mısradaki verilen emrin yerine getirilmesi gerektiği hususu vurgulanmıştır.

وَالْقَلْبِ أَمْرًا فَعَرَضَ دَوَائِهَا عَلَى كُلِّكُمْ فَلْتَضِطُّوْهَا فَإِنَّهَا

كَمَا قِيلَ جِرْصٌ حَسَدٌ قَهْرٌ شَهْوَةٌ رِيَاءٌ وَكِبْرٌ عَجْبٌ مَرٍ وَعَجَلَةٌ

وَكَثْرَةٌ مَالٍ سُوءٌ ظَنٌّ وَطَمَعَةٌ مِنَ النَّاسِ بَخْلٌ جَهْلٌ عِلْمٌ وَشَبْعَةٌ

²⁷⁵ Ali Bulut, *Belâgat-i Miyyessera*, 114.

²⁷⁶ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 9, b. 130.

²⁷⁷ Tevşinin diğer örnekleri için bk. vr. 2, b. 24-29; vr. 5, b. 72-75-76; vr. 9, b. 137-138-139.

²⁷⁸ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 14, b. 211. Ayrıca bk. vr. 15, b. 229.

²⁷⁹ Ali Bulut, *Belâgat-i Miyyessera*, 119.

جَدَالٌ وَ تَحْقِيرٌ لِأَهْلِ الْمَذَاهِبِ فَمِنْ كُلِّهَا كُنْ بِاخْتِرَازٍ وَ هَارِبٍ

“Kalbin bazı hastalıkları var ki iyileştirilmesi farzdır.

Hepinizin o hastalıkları ve ilaçlarını kavramanız gerekir.”

“O hastalıklar; hırs, haset, nefret ve şehvet.

Riya, kibir, kendini beğenme ve acele etme.”

“Çok para isteme, kötü zanda bulunma ve insanlardan çok isteme.

Cimrilik, cehalet ve devamlı tok olma.”

“Mücadeleci olma ve mezhep ehlini küçük görme.

Bunların tümünden kendini koru ve kaç.”²⁸⁰

Müellif bu beyitlerde de itnâb sanatını kullanmıştır. Çünkü birinci beyitte وَلَقَلْبِ أَمْرَاضٍ “kalbin bazı hastalıkları vardır” ifadesiyle kalbin hastalıklarının birden fazla olduğunu ifade etmiş, sonraki beyitlerde ise bu hastalıkların isimlerini birer birer zikretmiştir. Dolayısıyla bu beyitlerde itnâb sanatının tevşi türü kullanılmıştır.

2.3.1.9. Musâvât

Musâvât kelimesinin lügat anlamı, “eşitlik ve denkliktir.”²⁸¹ Terim olarak ise, anlatılmak istenen mana ile söylenen sözlerin eşit olmasıdır.²⁸² Başka bir ifadeyle lafız ve mananın birinin diğerinden fazla olmamasıdır. Örneğin; وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ جَبَدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ “Namazı kılın, zekâtı verin. Önceden kendiniz için ne hayır yaparsanız Allah katında onu bulursunuz. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı eksiksiz görür”²⁸³ ayetinde anlatılmak istenen mana ile söylenen lafızlar eşittir.

Yazar eserinde musâvât sanatını şu beyitlerde kullanmıştır:

فَإِنْ شَاءَ يُضِلَّنَا وَإِنْ شَاءَ يُهْدِنَا وَإِنْ شَاءَ يَرْحَمْنَا وَإِنْ شَاءَ يُؤْذِنَا

“Allah isterse bizi hidayete, isterse dalalete erdirir.

²⁸⁰ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 13, b. 192-193-194-195.

²⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/410.

²⁸² Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 366; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l- Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 207; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fi Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 320; Eymen Emin Abdülgâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 394.

²⁸³ Bakara 2/110.

*O dilerse bize merhamet eder, dilerse azap eder.*²⁸⁴

Yukarıda verilen beyitte musâvât sanatı kullanılmıştır. Çünkü beyitte anlatılmak istenen mana ile kullanılan lafızlar eşittir. Nitekim her manaya karşılık gelen bir sözcük kullanılmış ve herhangi bir takdir ve hazif söz konusu değildir. Aynı şekilde anlatılmak istenen manadan daha fazla lafız da kullanılmamıştır. Dolayısıyla kast edilen mana ile kullanılan sözcüklerin eşit olmasından dolayı bu beyitte musâvât sanatı bulunmaktadır.

وَفَاطِمَةُ أُولَى النَّسَاءِ فَأُمُّهَا فَبْنْتُ الصَّادِقِ وَالْبَوَاقِي يَلُوهَا

*“Hz. Fatuma kadınların en faziletlisidir. Sonra annesi,
Ondan sonra Hz. Aişe ve diğerleri.”*²⁸⁵

es-Si’irdî bu beyitte kadınlar arasından en faziletli olanları sıralarken musâvât sanatından yararlanmıştır. Çünkü beyitte geçen her kavramın anlam açısından bir karşılığı olmasıyla birlikte herhangi bir hazif söz konusu da değildir. Dolayısıyla irade edilen mana ile kullanılan kelimeler arasında dengeli bir uyum vardır. Hiçbir kelime fazladan kullanılmamış ve hiçbir kelime takdir edilmemiştir.

لِشُرْبِ الْمِيَاهِ الْجِلْسِ وَ نَفْسٍ ثَلَاثَةً لَدَى الْكُلْبِ سَمِّ وَاحِمِدَ اللَّهِ تَارَةً

*“Su içmek için otur ve üç defada iç.
Her birinde bir kere besmele çek, bir kere hamd et.”*

Yine bu beyitte de musâvât sanatı kullanılmıştır. Zira su içmenin adabından söz eden beyitte kullanılan hiçbir sözcük fazla değildir. Aynı şekilde ifade edilmek istenen manadan daha az sözcük de kullanılmamıştır. Dolayısıyla eksik ve fazla sözcük kullanmadan ve kullanılan her sözcüğün ifade ettiği bir anlamının olduğu bu beyitte musâvât sanatı kullanılmıştır.²⁸⁶

²⁸⁴ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 4, b. 51.

²⁸⁵ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 8, b. 121.

²⁸⁶ Ayrıca bk. vr. 3, b. 44; vr. 5, b. 72; vr. 6, b. 83; vr. 8, b. 123-127; vr. 9, b. 131; vr. 10, b. 147-151; vr. 14, b. 215; 223.

2.3.2. Beyan İlmi

Beyan kelimesi sözlükte; “açıklamak, anlaşılır hale getirmek, açık seçik olmak, ortaya çıkarmak” gibi anlamlara gelmektedir.²⁸⁷ Terim olarak ise beyan, “duygu ve düşünceleri açık bir şekilde ve birbirinden farklı yöntemlerle ifade etme yollarını inceleyen kaide ve usulleri olan bir ilim dalıdır.”²⁸⁸ Başka bir ifadeyle konuşmacıya sözünü, zamana ve zemine uygun bir şekilde, etkili bir yolla nasıl söyleyebileceğini öğreten bir ilim dalıdır.

Beyan ilmi içerisinde yer alan teşbih, mecâz, kinâye vb. konuları insanların günlük konuşmada en çok başvurduğu sanatlardan bazılarıdır. Beyan ilmi insanın muhatabına maksadını açıklarken bu sanatlardan hangisini kullanması gerektiğini öğreten bir disiplindir. Zira insan konuşma esnasında muhatabına göre bazen kelimeleri gerçek anlamda bazen de mecâzi anlamda kullanır. Bununla birlikte insanın konuşma esnasında en çok başvurduğu yollardan biri de teşbihtir. Zira teşbih sanatının, duygu ve düşünceleri açık bir şekilde anlatma noktasında en etkili yol olduğu söylenebilir. Beyan ilmi, konuşmacının bu sanatlar içinden muhatabını en çok etkileyecek ve maksadını en iyi şekilde aktarabilecek sanatı seçmesine yardımcı olur. Bu bakımdan beyan ilmi, insana farklı söz ve sanatlar kullanarak maksadını daha iyi ifade edebilme melekesini kazandıran bir ilim dalıdır.

Beyan ilminin dört temel konusu bulunmaktadır. Bunlar:

1. Teşbih
2. Mecâz
3. İstiâre
4. Kinâye

²⁸⁷ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisü'l-Lûgâ* (Dimaşk: Darü'l-Fikr, ts.), 3/328; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/67; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît* (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye, 1980), 4/191.

²⁸⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 329; Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 81; Tefâtânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 2/3; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, thk. Emin Lokman Cebbar İbrahim Muhammed Hemedânî (Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 191; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fi Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 350.

2.3.2.1. Teşbih ve Çeşitleri

Teşbih sözlükte; “bir şeyin başka bir şeye renk veya vasıf bakımından benzemesidir.”²⁸⁹ Bir beyan ilminin terimi olarak ise; aralarında *hakikaten veya manen bir benzerlik bulunan iki şeyden birini, diğerine belirli bir amaç için ve benzetme edatı kullanarak benzetmektir.*²⁹⁰ Örneğin; *الأمُّ كالجمل في الصبر* “Anne sabırlı olma konusunda deve gibidir” cümlesinde *الأمُّ* “anne”, teşbih edatlarından *ك* edatı kullanılarak *جمل* “deveye” benzetilmiştir. Aralarındaki benzeme yönü (vech-i şebeh) ise ikisinin de sabırlı, dayanma ve tahammül etme gücünün fazla olmasıdır.²⁹¹

Arap dilinde teşbih sanatı çok önemli bir konuma sahiptir. Öyle ki Arap edebiyatının bu kadar gelişmesi ve bugüne gelmesinde edebi sanatlar arasında en büyük paya sahip olduğu söylenebilir.

2.3.2.1.1. Teşbihin Unsurları

Teşbihin dört tane unsuru bulunmaktadır.²⁹² Bunlar:

Müşebbeh: Benzeyen.

Müşebbehün bih: Kendisine benzetilen.

Vech-i şebeh: Benzeme yönü.

Edatü't-Teşbih: Benzetme edatı.

Bir cümlede teşbih sanatından söz edilebilmesi için o cümlede teşbihin ilk iki unsuru olan müşebbeh ve müşebbehün bih mutlaka bulunmalıdır. Çünkü bu iki unsur teşbihin iki tarafını oluştururlar. Dolayısıyla içinde bu iki unsurun bulunmadığı teşbih, teşbih olmaktan çıkar ve istiâre olur.²⁹³ Ancak teşbihin kısımlarında da değinileceği gibi bazı teşbih cümlelerinde benzeme

²⁸⁹ İbn Fârîs, *Mu'cemü Mekâyisü'l-Lûğâ* (Dımaşk: Darü'l-Fikr, ts.), 3/243.

²⁹⁰ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 82; Tefâtânî, *el-Mutâvvel*, 517.

²⁹¹ Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi Fi'l-Belâgâ*, 44.

²⁹² Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/160.

²⁹³ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 332; Tefâtânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 2/17; Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/161.

yönü veya benzetme edatı zikredilmeyebilir. Bazı cümlelerde ise hem benzeme yönü hem de benzetme edatı aynı anda hazfedilebilir.²⁹⁴

2.3.2.1.2. Teşbih Edatları

Cümleye benzetme anlamı katan kelimeler isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılır.²⁹⁵ Harfi edatlar iki tanedir. Bunlar: كَ ve كَأُ'dir. Ancak isimden oluşan ve teşbih anlamı barındıran kelimeler çoktur. Örneğin; مثلاً - نُظِيرُ - شَبِهَهُ - مِثْلُهُ vb. İsimler cümleye benzetme anlamı katan isimlerden birkaç tanesidir. Bu isimlerin fiil kalıpları da teşbih edatı sayılmıştır. Örneğin; يُشْبِهُه - يُمَازِلُهُ - يُبَاطِرُهُ gibi kalıplar cümle içinde bir şeyin bir şeye benzediğini ifade etmek için kullanılan fiil kalıplarıdır.²⁹⁶

2.3.2.1.3. Teşbihin Kısımları

Teşbih sanatı, vech-i şebeh (benzeme yönü) ve teşbih edatının zikredilip zikredilmemesine göre beş kısma ayrılır.²⁹⁷

a. Teşbih-i Mürsel

Teşbihin iki tarafı olan müşebbeh ve müşebbehün bih ile birlikte teşbih edatlarından birinin de zikredildiği teşbihtir.²⁹⁸ Başka bir ifadeyle benzetme edatının zikredildiği benzetme türüdür. Örneğin; فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ “Sonunda

²⁹⁴ Eymen Emin Abdülğani, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 46.

²⁹⁵ Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/162.

²⁹⁶ Tefâtânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 2/21; Eymen Emin Abdülğani, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ* (Kahire: Darü't-Tevfikîyyeti ve't-Turâs, 2011), 42; Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/62.

²⁹⁷ Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/172-173.

²⁹⁸ Tefâtânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 78; Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/171; Ebû Muhammed Fazl b. Hasen b. Ahmed b. Âl Abbâs Hasan Abbâs, *el-Belâgatu Fûnunuhâ ve Efnânuhâ* (Umman: Darü'l-Furkân, 2007), 56; Muhyiddin Dib Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni* (Trablus: el-Müessesetü'l-Hadisetü li'l-Küttâb, 2003), 158; Cârim-Emin Mustafa, *el-Belâgatu'l-Vâdiha*, 25.

Allah onları yenilip ezilmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi”²⁹⁹ ayetinde müşebbeh olan هم “onlar” ve müşebbehün bih olan عصف مأكول “ezilmiş ekin yaprağı” ile birlikte teşbih edatı olan ك edatı da kullanılmıştır. Dolayısıyla bu ayetteki teşbih teşbih-i mürseldir.

Müellif mürsel teşbihi şu mısralarda kullanmıştır:

وَلَا أَسْوَدُ بَلْ دُوَ نِيَاضٍ وَحُمْرَةٌ مُدَوَّرٌ وَجِهٍ مِثْلُ بَدْرِ وَحَيْثِيَّةٍ

“O (s.a.v.) siyah renkli değil, kırmızı ve beyaz (karışımı) idi,
Yüzü ay gibi parlak ve yuvarlaktı.”³⁰⁰

Hız. Peygamber’in şemâilinden söz eden bu beyitte teşbihi mürsel kullanılmıştır. Çünkü ikinci mısradaki Hız. Peygamber (s.a.v.)’in yüzü, teşbih edatı kullanılarak *aya* benzetilmiştir. Dolayısıyla وجه “yüz” müşebbeh, بدر “ay” müşebbehün bih, مثل teşbih edatı ve مدوّر “yuvarlak” olması vech-i şebeh’tir.

فَمِنْ دُونَ شُكْرِ لَا تَكُنْ كَالْبِهَائِمِ وَلَا حِظُّ لَدَى الْأَكْلِ لِوَالِي الْمَطَاعِمِ

“Hayvanlar gibi şükürsüz olma,
Yemeğin asıl sahibini düşün ve hamd et.”³⁰¹

Yemeğin adabından ve yemeğin sahibi olan Allah’a şükredilmesi gerektiğinden bahseden bu beytin birinci mısrasında teşbih-i mürsel kullanılmıştır. Çünkü كَالْبِهَائِمِ “hayvanlar gibi olma” cümlesinde teşbih edatlarından ك edatı kullanılmıştır.³⁰² Burada أنت “sen” zamiri müşebbeh, البهائم “hayvanlar” müşebbehün bihtir.

²⁹⁹ Fil 105/5.

³⁰⁰ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 6, b. 93.

³⁰¹ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 18, b. 282.

³⁰² Ayrıca bk. vr. 1, b. 6; 14; vr. 2, b. 26; vr. 3, b. 37; 42; vr. 4, b. 57; vr. 11, b. 166; 168; vr. 14, b. 211; vr. 17, b. 256; 257; vr. 19, b. 291.

b. Teşbih-i Mufassal

İsminden de anlaşıldığı üzere açık teşbih anlamına gelmektedir. Dolayısıyla teşbihin dört unsurunun da zikredildiği, neyi, neye, hangi açıdan ve hangi edat ile benzetildiğini açıkça belirtilen teşbihtir.³⁰³ Başka bir ifadeyle vech-i şebihin açıkça zikredildiği teşbitir. Örneğin; مُحَمَّدٌ كَالْبَحْرِ فِي الْجُودِ “Muhammed cömertlikte deniz gibidir” cümlesinde مُحَمَّدٌ “Muhammed” müşebbeh, البحر “deniz” müşebbehün bih, كْ benzetme edatı فِي الْجُودِ “cömertlikte” ise benzeme yönüdür.³⁰⁴

Müellif eserinde teşbihi mufassalı şu mısralarda kullanmıştır:

وَأَسْمَائُهُ مِثْلَ الصِّفَاتِ تَوَقَّعْتُ عَلَى إِذْنِ شَرِّعٍ فَلَيْسَ مِمَّا ثَبُتَ

“Allah’ın isimleri sıfatları gibi tevkifidir.

Şeriat ile tespit edilen isimlerle Allah’ı isimlendirir.”³⁰⁵

Bu beyitte Allah’ın isimleri sıfatlarına benzetilmiştir. Bu benzetme yapılırken benzetmenin dört unsuru da kullanılmıştır. Zira burada أسماء “isimler” müşebbeh, الصِّفَاتِ “sıfatlar” müşebbehün bih, مثل teşbih edatı ve تَوَقَّعْتُ ise vech-i şebektir. Allah’ın isimlerinin sıfatları gibi tevkifi olması, onların da sıfatlar gibi İslam şeriatı tarafında belirlendikleri ve değiştirilemez oldukları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu beyitte neyin, neye ve hangi açıdan benzetildiği açıkça zikredildiği için teşbihi mufassal kullanılmıştır.

بِمُوتُونَ مِثْلَ الْخَلْقِ وَالْحَلْدَ يَدْخُلُونَ بِلا نِعْمَةٍ بَلْ لِلَّذِي فِيهِ يَخْتَدِمُونَ

“Melekler de diğer varlıklar gibi ölür ve cennete girerler.

Ancak onlar nimet için değil, orada bulunanlara hizmet etmek için girerler.”³⁰⁶

³⁰³ Süyûtî, Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân, 211; Eymen Emin Abdülğâni, el-Kâfi fi'l-Belâgâ, 49; Muhammed Ahmed Kasım, Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedi' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni, 160.

³⁰⁴ Habenneke, el-Belâgatu'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ, 2/171.

³⁰⁵ Si'irdî, Nehcü'l-Enâm, vr. 5, b. 69.

³⁰⁶ Si'irdî, Nehcü'l-Enâm, vr. 6, b. 81.

Teşbih sanatının kullanıldığı bu beytin birinci mısrasında melekler diğer yaratılmışlara benzetilmiştir. Burada موتون “ölürler” fiilinin faili olan هُم zamiri müşebbeh, الخلق “varlıklar” kelimesi müşebbehün bih, مثل teşbih edatı ve موتون fiili ise vech-i şebektir. Dolayısıyla müellif, melekleri diğer varlıklara benzetirken teşbihin dört unsurundan da yararlanarak teşbihi mufassalı kullanmıştır.

فَابَائُهُمْ طُرًا كَذَا أُمَّهَاتِهِمْ بَرِيُونَ عَنْ كُفْرٍ وَ فِعْلٍ سَيُؤْتُهُمْ

“Peygamberlerin anneleri de babaları gibi temizdir.

Küfürden ve kötü fiillerden beridirler.”³⁰⁷

Bu beyitte ise Peygamberlerin anne ve babalarının küfürden, kötü ve çirkin işlerden münezzeht oldukları anlatılırken mufassal teşbih kullanılmıştır. Zira anneleri babalarına benzetilirken hem benzetme edatı hem de vech-i şebek açıkça zikredilmiştir. Burada أُمَّهَاتِهِمْ “anneleri” müşebbeh, آبَائِهِمْ “babaları” müşebbehün bih, كَذَا teşbih edatı ve فِعْلٍ سَيُؤْتُهُمْ “küfür ve kötü fiillerden beridir” cümlesi vech-i şebektir. Görüldüğü gibi teşbihin dört unsuru da zikredilmiş ve peygamberlerin annelerinin hangi açıdan babalarına benzetildiği açıkça zikredilmiştir.³⁰⁸

c. Teşbih-i Mücmel

Vech-i şebekin zikredilmediği veya çok açık olmadığı teşbihtir.³⁰⁹ Dolayısıyla mücmel teşbih, teşbihin dört unsurundan üç tanesinin bulunması ile olur. Örneğin; مُحَمَّدٌ كَأَسَدٍ “Muhammed aslan gibidir” cümlesinde مُحَمَّدٌ “Muhammed” müşebbeh, أَسَدٌ “aslan” müşebbehün bih, كَ benzetme edatıdır.

³⁰⁷ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 8, b. 127.

³⁰⁸ Mufassal teşbihin diğer örnekleri için bk. vr. 2, b. 21; 23; vr. 3. b. 47; vr. 7, b. 96; vr. 8, b. 118; 120; vr. 18, b. 282.

³⁰⁹ Tefâtânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 2/67, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed Kazvîni, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga* (Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2003), 191, Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fî'l-Belâgâ*, 49, Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedi' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 159, Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fî'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 211.

Bu cümlede teşbihin dört unsurundan biri olan vech-i şebeh (benzeme yönü) zikredilmemiştir. Eserin şu beytinde mücmel teşbih sanatından istifade edilmiştir:

تَوَاضَعُ لِرَبِّ الْعَرْشِ وَالْحَلْقَى كُلِّهِمْ وَقُلْ إِنِّي مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ كَمَا هُمْ

“Allah’a ve bütün yaratılmışlara karşı tevazulu ol.

ve ben de onlar gibi önemsenmeyen bir sudan yaratıldım de.”³¹⁰

Bu beyitte de teşbihi mücmel kullanılmıştır. Çünkü teşbihin dört unsurundan biri olan vech-i şebeh açıkça zikredilmemiştir. Nitekim müellif, beytin ikinci mısrasında insanların aynı sudan yaratıldığını ifade ederken, vech-i şebeh olan yaratma fiilini kullanmamıştır. Dolayısıyla ماء مهين “önemsenmeyen su” müşebbeh, مائهم “onların suyu” müşebbehün bih ve ك teşbih edatıdır. Beytin açılımı, قُلْ إِنِّي خُلِقْتُ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ مِثْلَ مَائِهِمْ “de ki, şüphesiz ben de onlar gibi önemsenmeyen bir sudan yaratıldım” şeklindedir.

d. Teşbih-i Belîğ

Hem benzetme edatı hem de benzeme yönünün birlikte hazfedildiği teşbihtir.³¹¹ Dolayısıyla belîğ teşbih, sadece teşbihin iki tarafını oluşturan müşebbeh (benzeyen) ve müşebbehün bih (kendisine benzetilen)’den oluşmaktadır. Bu da teşbih sanatının mübalağa açısından zirveye çıktığı noktadır. Zira beyan âlimleri belîğ teşbihin kullanıldığı cümlelerde benzeyen ve kendisine benzetilenin neredeyse aynı şey olduğunu iddia etmişlerdir.³¹² Örneğin; العِلْمُ نُورٌ “ilim nurdur” cümlesinde ilim nura, aydınlığa benzetilmiştir. Ancak hem benzetme edatı hem de benzeme yönü zikredilmemiştir. Dolayısıyla teşbihte mübalağa yaparak “ilim, nurun kendisidir.” şeklinde yorumlanabilir.

es-Si’irdî şu beyitlerde teşbihi belîğ sanatından yararlanmışır:

³¹⁰ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 14, b. 211.

³¹¹ Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/171, Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 161, Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 50.

³¹² Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 52.

فَقَلْبُ الْفَتَى حِصْنٌ وَالْأَبْوَابُ هَذِهِ مَتَى انْفَتَحَتْ يَأْتِي اللَّعِينُ بِجُنْدِهِ

“Gencin kalbi bir kaledir. Bu hastalıklar da onun kapıları.
Ne zaman açık kalsa şeytan askerleri ile birlikte gelir.”³¹³

Yukarıdaki beyitten önce zikredilen beyitlerde kalbin hastalıklarından söz edilmiştir. Bu beyitte ise kişinin kalbi bir kaleye benzetilmiş ve o hastalıkların her birinin bu kaleye açılan birer kapı oldukları ifade edilmiştir. Beytin başında zikredilen قلب الفتى “gencin kalbi” müşebbeh, حصن “kale” ise müşebbehün bihtir. Dolayısıyla teşbih sanatının iki tarafının olduğu ancak teşbih edatı ile vech-i şebihin olmadığı bu beyitte belîğ teşbih kullanılmıştır.

كَذَلِكَ التَّعِيمِ وَالْعَذَابِ كَمَا قَضَى إِذِ الْقَبْرِ رَوْضٌ أَوْ حَفِيرٌ مِنَ اللَّطَى

“Aynı şekilde (kabirde haktır)nimet ve azap.
Çünkü kabir ya bir bahçedir ya cehennemden bir çukur.”³¹⁴

Kabirde gerçekleşeceği kesin olan durumlardan söz eden bu beyitte de teşbihi belîğ kullanılmıştır. Beytin ikinci mısrasında bulunan القبر “kabir” lafzı, روض “bahçe” veya حفير “çukura” benzetilmiştir. Çünkü beytin anlamı şu şekildedir: “Kabir ya cannet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukur gibidir.” Dolayısıyla beyitte teşbih sanatı olduğu halde teşbih edatı ile vech-i şebeh zikredilmemiştir.

2.3.2.2. Mecâz ve Çeşitleri

Yapılan araştırmalar sonucunda belâgat kitaplarının genelinde mecâz konusu ile birlikte hakikat konusunun da işlendiği tespit edilmiştir. Aslında hakikat konusu, beyan ilmi konuları arasında olmamasına rağmen mecâzın daha iyi anlaşılması için mecâzla birlikte ele alınır. Zira hakikat, mecâzın zıddıdır ve her şey zıddıyla kaimdir.

Hakikat kelimesi sözlükte, “gerçek olan ve gerçekliği ispatlanmış şey”³¹⁵ anlamına gelmektedir. Bir belâgat terimi olarak hakikat, “kelimenin ilk

³¹³ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 13, b. 196.

³¹⁴ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 11, b. 164; Ayrıca bk. vr. 18, b. 280.

³¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/52.

konulduğu anlamda kullanılması, yani gerçek anlamında kullanılmasıdır.”³¹⁶ Örneğin; رأيت أسدا “bir aslan gördüm” cümlesindeki “aslan” lafzı, bilinen vahşi bir hayvanı kastettiği için gerçek anlamında kullanılmıştır.

Hakikat kavramının zıddı olan mecâz kavramı ise sözlükte, “bir yeri yürüyerek geçmek”, “yol katetmek”, “yürüyüp geçilen yer” gibi anlamlara gelmektedir.³¹⁷ Beyan ilminin bir terimi olarak ise mecâz; “Bir kelimenin cümle içerisinde asıl manasının dışında, farklı bir anlamda kullanılmasıdır.” Ancak gerçek anlamı dışında kullanılan bu kelimenin zikredildiği cümlede bir karine de bulunmalıdır. Çünkü bu karine, hem lafzın asıl manasının kastedilmesine engel olur hem de hakiki ve mecâzî anlam arasında bağ görevi görür.³¹⁸

Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79) mecâzı, “bir kelimenin kurucusunun kelimeyi kurarken kastettiği anlam dışında herhangi bir anlam için kullanılan her kelime mecâzdır”³¹⁹ şeklinde tanımlamıştır.

a. Mecâz-ı Aklî

Bir alakadan dolayı bir fiilin veya fiil anlamı barındıran bir kelimenin asıl failinden başkasına isnâd edilmesidir.³²⁰

Kur'an'ı Kerim'in de birçok defa başvurduğu mecâz-ı aklinin Arap dili ve edebiyatında çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim Abdülkâhir el-Cürcânî, mecâz-ı akliyi, onun önemi ve faziletine binaen “mecâz-ı hükmi” olarak isimlendirmiştir.³²¹ Fiilin gerçek failine isnâd edilmesine mani olan alakalar; sebebiyyet, failiyyet, mef'ûliyyet vb. alakalardır. Örneğin; إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا

³¹⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 358, Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 2/84.

³¹⁷ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs Mîn Cevâhirü'l-Kâmûs* (Kuveyt: et-Turâsî'l-Arabî, 1965), 15/78.

³¹⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 359, Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 2/90, Hasan Abbâs, *el-Belâgâtü Fünunuhâ ve Efnânuhâ*, 2/134, Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 249, Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedî'* ve'l-Beyân ve'l-Me'âni, 184.

³¹⁹ Ebü Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Esrâru'l-Belâga* (Cidde: Daru'l-Medenî, 1991), 351.

³²⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 399, Hasan Abbâs, *el-Belâgâtü Fünunuhâ ve Efnânuhâ*, 2/143.

³²¹ Ebü Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz* (Kahire: Matba'âtu'l-Medenî, ts.), 293, Hasan Abbâs, *el-Belâgâtü Fünunuhâ ve Efnânuhâ*, 2/144.

فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضَعِفُ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ

“Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamış, (ayırımcılık yaparak) halkını da gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını kıyımdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu. Hiç kuşkusuz o huzur ve güveni bozanlardandı”³²² ayetinde halkı gruplara ayıran ve erkek çocuklarını kıyımdan geçirip kız çocuklarını sağ bırakan firavunun kendisi değil, askerleridir. Ancak Firavun, emir vererek bu zulmün yapılmasına sebep olduğu için fiil kendisine isnâd edilmiştir.³²³ Dolayısıyla bu ayetteki alaka sebebiyettir. “İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı”³²⁴ örneğinde ise, ismi fail olan دافق “atılan” ismi mef’ul olan مدفوق “atılmış” kelimesinin yerine kullanılmıştır.³²⁵ Dolayısıyla buradaki alaka mef’uliyettir.

Müellif mecâz-ı akliyi şu beyitlerde kullanmıştır:

عَلَى السَّمْعِ وَالْبَصِيرِ قَدْ زَادَ عَدُّهَا وَإِنْ حُصِّ هَاتَا فِي حَدِيثٍ يَعُدُّهَا

“Allah’ın isimlerinin sayısı doksan dokuzdan fazla olabilir.
Allah’ın isimlerini sayan bir hadiste tahsis edilmiş olsa da.”³²⁶

Bu beytin ikinci mısrasında yer alan يعدّ “sayar” fiilinde mecâz-ı akli vardır. Çünkü fiil gerçek faili dışında bir faile isnad edilmiştir. O da حديث “hadis”tir. Oysa fiilin asıl faili Hz. Peygamber’dir. Zira Allah’ın isimlerini hadiste sayan ve onları tahsis eden hadisin kendisi değil, hadisi söyleyen Hz. Peygamber’dir. Dolayısıyla buradaki mecazın alakası sebebiyettir.

فَبِأَنَّ النَّصِّ هَادِينَا لَقَدْ فَاقَ كَلْمَهُمْ فَإِبْرَاهِيمُ مُوسَى فَعِيسَى فَنُوحُهُمْ

“Hz. Peygamberin bütün Peygamberlerden faziletli olduğu ayetle sabittir.

Ondan sonra Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Nuh gelir.”³²⁷

³²² Kasas 28/4.

³²³ Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fûnunuhâ ve Efnânuhâ*, 2/140.

³²⁴ Târik 86/5-6.

³²⁵ Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fûnunuhâ ve Efnânuhâ*, 2/144.

³²⁶ Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 5, b. 43.

³²⁷ Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 8, b. 112.

Bu beytin birinci mısrasında yer alan هادينا “bizi hidayete erdiren” ifadesinde mecâz-ı akli vardır. Çünkü ismi fail olan هادي “hidayete erdiren” lafzı Allah’a ait bir sıfat olup, Hz. Peygamber için kullanılmıştır. Dolayısıyla gerçek faili dışında bir faile isnad edilmiştir. Bu isnadın nedeni Hz. Peygamber’in hidayet rehberi olarak gönderilmesi ve hidayete vesile olmasıdır.

كَلَامٌ تَلَيْتُ فَأَخْذُهُ بِعُقُوبَةٍ هُوَ الْمُنْجِي عَنْ زَيْغٍ وَعَنْ سُوءِ ذَلَّةٍ

“Bu akıcı ve güzel bir konuşmadır. Onu ciddi bir şekilde al. Sapkınlığa ve kötü duruma düşmekten kurtaracak olan o’dur.”³²⁸

Bu beyitte ise, ikinci mısradaki kullanılan هو المنجي ifadesinde mecâz-ı akli vardır. Çünkü burada fiil türevlerinden المنجي “kurtuluşa erdiren” ismi faildir ve asıl faili dışında bir faile isnad edilmiştir. Nitekim kurtuluşa erdiren ve necâtı veren kitabın kendisi değil Allah’tır. Kitapta geçen bilgi ve öğütlerin kurtuluşa vesile olacağı düşünülerek, ismi fail kitaba isnad edilmiştir. Dolayısıyla bu mısradaki ismi failin asıl faili dışında bir faile isnad edilmesinin nedeni sebebiyyet alakasıdır. Bu mısranın irabı şu şekildedir: Mısranın başındaki هو mübteda المنجي ise faili içinde gizli olan ismi faildir. Bu cümle ise mübtedanın haberidir.

b. Mecâz-ı Mürsel

Gerçek anlamı dışında kullanılan ve alakası teşbih olmayan lafızdır.³²⁹ Örneğin; يد “el” kelimesinin نعمة “nimet” anlamında kullanılması mecâz-ı mürsele örnektir. Beyan âlimleri, mecâz-ı mürselin yirmiden fazla alakası olduğunu ifade etmişler.³³⁰ el-Kazvîni (ö. 739/1338) ise bu alakalardan sadece dokuz tanesine değinmektedir.³³¹ Gerçek ve mecâz-i anlam arasında

³²⁸ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 20, b. 315.

³²⁹ Kazvîni, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, 205, Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâga el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 215.

³³⁰ Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâga el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 217.

³³¹ Kazvîni, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, 207.

bulunan ve teşbih dışındaki bu alakaların en çok kullanılanları şunlardır: Cüz'iyet, külliyyet, sebebiyyet, müsebbebiyyet, geçmişe itibar, geleceğe itibar, mahalliyyet ve halliyyet. Örneğin; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ “Ey iman edenler! Allah’a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır”³³² ayetinde zikredilen أقدام “ayaklar” kelimesinden insanın bütün vücudu kastedilmiştir. Dolayısıyla parça zikredilip bütün kastedildiği için bu ayetteki mecâz-ı mürselin alakası cüziyyettir. كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ “Nûh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar”³³³ ayetinde ise peygamber kelimesi çoğul olarak kullanılmış ancak kastedilen tek bir peygamberdir, O da Hz. Nuh (a.s)’dur. Dolayısıyla bu ayette bütün zikredilip parça kastedildiği için alaka külliyyettir. وَأَتُوا الْيَتَامَى “Yetimlere mallarını verin”³³⁴ ayetinde ise alaka geçmişe itibardır. Çünkü ayette önceden yetim kalmış, fakat artık büyümüş olan kimselere mallarının verilmesi emredilmiştir. Dolayısıyla bu kimselere yetim denmesinin nedeni geçmişe olan itibardan kaynaklanmaktadır.³³⁵

Mecâz-ı mürsel *Nehcü'l-Enâm*’da şu beyitlerde kullanılmıştır:

هُمَا دَائِمَانِ مِثْلُ مَنْ فِيهِمَا اسْتَكْرَأَ سِوَى طَرْفَةِ عَيْنٍ لِنَصْرِ قَدِ ارْتَكْرَأَ
وَهُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ وَإِنْ شِئْتَ خَصَّصْ لَا تَبْقَى عُمُومَهُ

“Cennet ve Cehennem, içinde bulunanlar gibi ebedidir.

Hakkındaki ayetten dolayı kısa bir süre hariç.”

“O da ‘Allah’ın zatı dışında her şey yok olacaktır’ ayetidir.

Eğer istersen bu ayeti genellemeden tahsis edebilirsin.”³³⁶

Bu beyitlerde Cennet ve Cehennem içinde bulunan insan, cin, melek ve şeytanlar gibi ebedi olduğu ancak Allah’ın zatı dışında her şeyin yok olacağı ayetinden dolayı kısa bir süre bile olsa Cennet ve Cehennem de yok

³³² Muhammed 47/7.

³³³ Şuarâ 26/105.

³³⁴ Nisâ 4/2.

³³⁵ Diğer örnekler ve detaylı bilgi için bk. Kazvîni, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâga*, 209, Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 577, Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâga el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 217.

³³⁶ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 11, b. 168; 169.

olacağı ifade edilmiştir. İkinci beyitte geçen *إلا وجهه* ifadesinde mecâz-ı mürsel kullanılmıştır. Çünkü vücudun bir parçası olan *وجه* “yüz” kelimesi zikredilmiş ve Allah’ın zatı kastedilmiştir. Dolayısıyla *وجه* kelimesi cüz’iyyet alakasından dolayı gerçek anlamı dışında kullanılmıştır.

وَهَيِّأْ لَهُ صُحْبًا وَلَوْ أَهْلَ بَيْتِكَ فَمِنْ كَثْرَةِ الْأَيْدِي يَعُودُ مُبَارَكًا

“Aileden de olsa yemek yerken arkadaşı edin.

Çünkü bereket, (yemeğe uzanan) ellerin çok olmasından gelir.”³³⁷

Bu beyitte de mecâz-ı mürsel kullanılmıştır. Zira beytin ikinci mısrasında geçen *أيد* “eller” kelimesi vücudun bir parçası olduğu halde vücudun tamamı kastedilmiştir. Dolayısıyla bu beyitte de alaka cüz’iyyettir.³³⁸

2.3.2.3. İstiâre ve Çeşitleri

İstiare, beyan ilminin en değerli ve en önemli konularından biridir. Sözlükte; “bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere koymak, ödünç almak” gibi anlamlara gelmektedir.³³⁹ Bir beyan ilmi terimi olarak ise, “hakiki anlamı kastetmeye mani olan bir karinenin (ipucu) bulunmasıyla birlikte gerçek anlam ile mecâz-i anlam arasındaki teşbih alakasından dolayı bir kelimenin anlamını alıp başka bir kelime için kullanılmasıdır.”³⁴⁰ Başka bir ifadeyle alakası teşbih olan mecâzdır. Dolayısıyla müşebbeh veya müşebbehün bihten birisinin zikredilmediği teşbih şeklinde de tanımlanabilir. İstiare yapılırken ya sadece müşebbehün bih kullanılır ya da müşebbeh zikredilip müşebbehün bihe ait unsurlara yer verilir. Örneğin; *رَأَيْتُ أَسَدًا يُقَاتِلُ فِي الْحَرْبِ* “savaşta savaşan bir aslan gördüm” cümlesinde istiâre yapılmıştır. Çünkü cümlenin aslı, *رَأَيْتُ رَجُلًا* *رَأَيْتُ رَجُلًا شَجَاعًا كَأَسَدٍ فِي الْحَرْبِ* “savaşta, aslan gibi cesur bir adam gördüm” şeklinde bir teşbih cümlesidir. İstiare yapılırken teşbihin unsurlarından olan müşebbehi

³³⁷ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 18, b. 284.

³³⁸ Ayrıca bk. vr. 3, b. 43; vr. 11, b. 167.

³³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/619.

³⁴⁰ Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 106; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 2/101; Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/227.

(رجل), benzetme edatı ve benzeme yönü hafzedilmiş, sadece müşebbehün bih olan أسد “*aslan*” kelimesi zikredilmiştir. Dolayısıyla أسد kelimesi asıl manasının dışında, mecâz-i bir anlamda kullanılmıştır. Cümlede mecâz-i anlamı gösteren karine ise savaşıma fiilidir. Zira aslan savaşta savaşmaz. İstiarenin beş tane unsuru bulunmaktadır.³⁴¹

1. Musteâr/İstiare: Ödünç alınan kelime veya terkip.
2. Musteâr Minh/Müşebbehün bih: Kendisinden anlam ödünç alınan.
3. Musteâr leh/Müşebbeh: Kendisine anlam ödünç verilen.
4. Cami/Teşbih karinesi: İki anlam arasındaki benzerlik.
5. Karine-i Mani'a: Gerçek anlamın kastedilmesine engel olan ipucu.

a. İstiâre-i Tasrihiyye

Müşebbehin hafzedildiği ve sadece müşebbehün bihin (benzetilenin) zikredildiği istiâredir.³⁴² Türkçede açık istiâre olarak bilinir. Örneğin; اٰذِنَا الصِّرَاطَ اٰذِنَا الصِّرَاطَ “*Bizi dosdoğru yola ilet*”³⁴³ ayetinde İslam dini, doğru yola benzetilerek istiâre yapılmıştır. Ayrıca müşebbeh olan İslam dini hafzedildiği ve müşebbehün bih olan صراط المستقيم “*doğru yol*” zikredildiği için de açık istiâredir.

es-Si'irdî eserinde açık istiâreyi şu beyitlerde kullanmıştır:

وَنَصَّبَ الْإِمَامَ مِنْ ضَرُورَاتِ دِينِنَا لِأَنَّ يَحْفَظَ الْإِسْلَامَ مِثْلَ ضَعِيفِنَا

“*Bir imamın tayin edilmesi dinimizin bir gereğidir.*

ki O imam İslam dinini ve zayıf Müslümanları müşriklerden muhafaza etsin.”³⁴⁴

³⁴¹ Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, 258.

³⁴² Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 72; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, 260.

³⁴³ Fatıha 1/6.

³⁴⁴ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 9, b. 131.

Bu beyitte istiâre türlerinden istiâre-i tasrihiyye kullanılmıştır. Çünkü ilk olarak تَعْيِينَ الإمام “imam tayin etme” ifadesi, beytin başında bulunan ve istiâre edilen ifade olan نصب الإمام “İmam dikmek” ifadesine benzetilmiştir. Daha sonra müşebbeh olan تَعْيِينَ الإمام ifadesi hafzedilmiş ve onun yerine istiâre edilen ve müşebbehün bih olan نصب الإمام ifadesi zikredilmiştir. Dolayısıyla bu beyitte müşebbeh hafzedildiği ve müşebbehün bih zikredildiği için istiâre-i tasrihiyye kullanılmıştır.

فَمِنْهُ اسْتَلَى الْعُقْرَانَ وَاسْتَنْظَرَ الرِّضَا وَتُوبِي تَصُوحًا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ مَا مَضَى

“Ondan bağışlanma dile ve onun rızasını gözet.
Samimiyetle tevbe et, Allah geçmiş günahları bağışlar.”³⁴⁵

Müellif bu beytin ikinci mısrasında istiâre-i tasrihiyyeyi kullanmıştır. Çünkü Allah'ın tevbe ile geçmiş günahları bağışlaması anlamına gelen يغفر “bağışlar” fiili, “yıkma”, “bozma” ve “yok etme” anlamına gelen يهدم fiiline benzetilmiştir. Daha sonra müşebbeh olan يغفر fiili hafzedilmiş ve onun yerine istiâre edilen (müşebbehün bih) يهدم fiili zikredilmiştir. Dolayısıyla müşebbehin hafzedildiği ve müşebbehün bihinin zikredildiği istiâre çeşidi olan istiâre-i tasrihiyye kullanılmıştır.

وَسَمَاءُ نَهَجًا لِلْأَنَامِ فَإِنَّهُ عَجِيبٌ لِنَفْعِ الْعَامِ لَا تَنْبِذَتَهُ

“Müellif bu eserini Nehcü'l-Enâm olarak isimlendirdi. Çünkü O,
Avâmın faydası için mükemmeldir. Bunu reddetme.”³⁴⁶

Müellifin bizzat kitabın ismini zikrettiği bu beyitte istiâre-i tasrihiyye kullanılmıştır. Birinci mısradaki zikredilen ve aynı zamanda kitabın ismi olan نَحَجِ الْأَنَامِ ifadesinde açık istiâre vardır. Zira müellif kitabını halkın yürüyebileceği ve takip edebileceği bir yola benzetmiş ve müşebbeh olan الكتاب lafzını hafzedip, müşebbehün bih olan ve avâmın yolu anlamına gelen

³⁴⁵ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 16, b. 241.

³⁴⁶ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 20, b. 317.

نَحَج الأناام ifadesini zikretmiştir. Dolayısıyla müellif eserinin adında istiâre-i tasrihiyyeyi kullanmıştır.³⁴⁷

b. İstiâre-i Mekniyye

Türkçede kapalı istiâre olarak bilinen istiâre-i mekniyye, sadece müşebbehin zikredildiği istiâredir. Dolayısıyla müşebbehün bih açık bir şekilde zikredilmez ancak onu anımsatan ve onunla ilgili olan birtakım unsurlara yer verilir.³⁴⁸ Örneğin; وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ “İnkârları yüzünden kalplerine buzağı sevgisi içirildi/yerleştirildi”³⁴⁹ ayetinde buzağıya tapma sevgisi bir içeceğe benzetilmiştir. Müşebbehün bih olan içecek kelimesi ise zikredilmemiştir. Ancak onun yerine ona ait olan bir özellik zikredilmiştir. O da içme fiilidir.

Müellif şu beyitlerinde istiâre-i mekniyyeyi kullanmıştır:

وَفِينَا التُّرَابُ وَهُوَ فِي الأَجْنَةِ كَمَا فِي الشَّيَاطِينِ دُخَانُ الضَّلَالَةِ

“İnsanın yaratılışında daha çok toprak, cinlerin yaratılışında daha çok hava bulunur.

Şeytanların yaratılışında ise daha çok dalalet dumanı bulunur.”³⁵⁰

Molla Halil, bu beyitte istiâre türlerinden istiâre-i mekniyyeyi kullanmıştır. Zira müellif, insanlar, cinler ve şeytanların daha çok hangi unsurdan yaratıldığını ifade ederken, şeytanların daha çok dalalet dumanından yaratıldığını ifade etmiştir. Bu beyitteki kapalı istiâre ise ikinci mısradaki geçen دُخَانُ الضَّلَالَةِ “dalalet dumanı” ifadesindedir. Çünkü dalalet ateşe benzetilmiş ve ateş hafzedilmiştir. Ancak ateşe ait bir özellik olan ve ateşi anımsatan دُخَانُ “duman” lafzı zikredilmiştir. Dolayısıyla müşebbehin zikredildiği ve müşebbehün bihin hafzedildiği bu beyitte kapalı istiâre kullanılmıştır.

وَكَانَتْ تَنَامُ العَيْنُ مِنْهُ بِرَقَدَةٍ وَعَيْنُ العُودِ لَمْ تَزَلْ ذَاتَ يَقْظَةٍ

³⁴⁷ Ayrıca bk. vr. 13, b. 196; vr. 15, b. 228; vr. 18, b. 280.

³⁴⁸ Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 109; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 78.

³⁴⁹ Bakara 2/93.

³⁵⁰ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 6, b. 80.

“O (s.a.v) gözleri ile sakin bir şekilde uyurdu.
Ama kalp gözü daima uyanıktı.”³⁵¹

Hz. Peygamber'in uyku şeklinden söz eden bu beytin ikinci mısrasında kullanılan عَيْنُ الْفؤَادِ “kalp gözü” ifadesinde istiâre-i mekniyye vardır. Çünkü gerçek anlamda kalbin gözü olamayacağı için الفؤاد “kalp” lafzı insana benzetilmiş ve müşebbehün bih olan insan lafzı hafzedilmiştir. Dolayısıyla müşebbehün bihin hafzedildiğini anımsatan karine عين “göz” lafzıdır.

فَيَجْرِي عَلَى مَتْنِ الصَّرَاطِ سَعِيدُنَا وَيُشْقَى مِنَ الْخَوْضِ وَيَأْتِي جِنَانَنَا

“Bizden mutlu olanlar sırat köprüsünden koşarak geçecek.
ve kevsir havuzundan su içip cennete girecektir.”³⁵²

Bu beyitte ise, متن الصَّرَاطِ “köprüünün sırtı” ifadesinde istiâre-i mekniyye vardır. Çünkü sırat köprüsü için kullanılan متن “sırt” ifadesi insana ait bir özelliktir. Dolayısıyla صراط kelimesi öncelikle insana benzetilmiş daha sonra müşebbehün bih olan insan lafzı hafzedilmiş ve ona ait bir özellik olan متن “sırt” ifadesi zikredilmiştir.³⁵³

İstiare sanatı, istiâre edilen lafzın türüne göre de iki kısma ayrılır. Dolayısıyla bir istiâre hem tasrihiyye hem de asliyye veya hem mekniyye hem de tebeiyye olabilir.

c. İstiâre-i Asliyye

İsmi cins ile yapılan istiâredir.³⁵⁴ Başka bir ifadeyle camid, yani türetilmeyen kelimelerle yapılan istiâreye istiâre-i asliyye denir. Örneğin; دافع “Aslan, vatanı savundu” cümlesinde cesur bir asker aslana

³⁵¹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 7, b. 97.

³⁵² Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 12, b. 176.

³⁵³ Ayrıca bk. vr. 11, b. 160; vr. 13, b. 198; vr. 14, b. 215; vr. 17, b. 261; vr. 20, b. 315.

³⁵⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 380; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 2/130; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 224; Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fünunuhâ*, 2/235; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fünunuhâ ve Efnânuhâ*, 2/189.

benzetilmiştir. İstiare yapılan kelime olan الليث “*aslan*” lafzı da cins ismi olduğu ve herhangi bir fiilden türetilmediği için buna istiâre-i asliyye denir. Müellif şu beyitlerde istiâre-i asliyyeyi kullanmıştır:

وَفِينَا التُّرَابُ وَالْهُوَى فِي الْأَجْنَةِ كَمَا فِي الشَّيَاطِينِ دُخَانُ الضَّلَالَةِ

“*İnsanın yaratılışında daha çok toprak, cinlerin yaratılışında daha çok hava bulunur. Şeytanların yaratılışında ise daha çok dalalet dumanı bulunur.*”³⁵⁵

Yukarıda istiâre-i mekniyye başlığı altında incelenen bu beyitte kullanılan istiâre türü, istiâre edilen lafzın türü bakımından asliyyedir. Çünkü istiâre edilen دخان الضلالة “*dalalet dumanı*” ifadesi herhangi bir fiilden türetilmemiştir.

وَنَصَّبَ الْإِمَامَ مِنْ صُرُورَاتِ دِينِنَا لِأَنَّ يَحْفَظَ الْإِسْلَامَ مِثْلَ ضَعِيفِنَا

“*Bir imamın tayin edilmesi dinimizin bir gereğidir.*

ki O imam İslam dinini ve zayıf Müslümanları müşriklerden muhafaza etsin.”³⁵⁶ Bu beyitte de aynı durum geçerlidir. Çünkü istiâre edilen نصب الإمام

“*imam tayin etme*” ifadesi fiil veya fiil türevlerinde türemiş bir isim değil, camid bir isimdir.

d. İstiâre-i Tebeyye

Fiil ve fiil türevleri ile yapılan istiâredir.³⁵⁷ Başka bir ifadeyle müştak yani türetilen kelimelerle yapılan istiâredir. Örneğin; وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَابِحَ “*Mûsâ'nın öfkesi geçince levhaları aldı*”³⁵⁸ ayetinde öncelikle السكوت “*susmaya*” benzetilmiş. *الزوال* “*geçme, ortadan kalkma, yok olma*”,

³⁵⁵ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 6, b. 80.

³⁵⁶ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 9, b. 131. Ayrıca bk. vr. 12, b. 176; vr. 13, b. 196; vr. 17, b. 261. vr. 18, b. 280.

³⁵⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 380; Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî Cürçânî, *el-Hâşiyetü ale'l-Mutâvvel*, 366; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 2/132; Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/235; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fûnunuhâ ve Efnânuhâ*, 2/190.

³⁵⁸ A'raf 7/154.

Daha sonra سكت “sustu” fiili, زال “geçti” anlamında türetilmiştir. Molla Halil şu beyitlerde istiâre-i tebeiyeyi kullanmıştır:

فَمِنْهُ اسْتَلَى الْعُقْرَانَ وَاسْتَنْظَرَى الرِّضَا وَثَوْبِي نَصُوحاً يَهْدِيهِمُ اللَّهُ مَا مَضَى

“Ondan bağışlanma dile ve onun rızasını gözet.
Samimiyetle tevbe et, Allah geçmiş günahları bağışlar.”³⁵⁹

Yukarıda istiâre-i tasrihiye başlığı altında incelenen bu beyitte kullanılan istiâre, lafızların türüne binaen istiâre-i tebeiyedir. Çünkü bu beyitte öncelikle الغفران “bağışlama” ifadesi, الهدم “yok etme” ifadesine benzetilmiştir. Daha sonra يهدم fiili, يغفر fiilinin anlamında türetilmiştir. Dolayısıyla söz konusu istiâre fiil ve türevleri arasında gerçekleştiği için istiâre-i tebeiyedir.

فَفِي أَقْبَحِ الْأَعْمَالِ أَعْضَائُهُ تَحْوِضُ حُصُوصاً لِسَانُ الْمَرْءِ فَاسْتَمِعْ لِمَا يَحْوِضُ

“İnsanın azaları en kötü işlere dalıyor,
Özellikle insanın dilinin nelere daldığını bir dinle.”³⁶⁰

Bu beyitte de istiâre türlerinden istiâre-i tebeiyeye kullanılmıştır. Çünkü söz konusu istiâre fiil ve türevleri arasında gerçekleşmiştir. Nitekim bu beyitte öncelikle حاض “daldı” يحوض “dalıyor” fiilinin mastarı olan الحوض kelimesi, عمل “işledi, yaptı” يعمل “işliyor, yapıyor” fiilinin mastarı olan العمل kelimesine benzetilmiştir. Daha sonra تحوض fiili, تعمل fiilinin yerine türetilmiştir. Aynı durum beytin ikinci mısrasında da geçerlidir.

2.3.2.4. Kinâye ve Çeşitleri

Sözlükte “bir şeyi açık bir şekilde söylememek, saklamak, gizlemek, üstü kapalı konuşmak”³⁶¹ gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta ise, “bir sözü gerçek anlamına da gelebilecek şekilde, mecâzi anlamda kullanma

³⁵⁹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 16, b. 241. Ayrıca bk. vr. 13, b. 198.

³⁶⁰ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 13, b. 198.

³⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/233; İbrahim Enîs- Abdülhalim Muntâsır-Muhammed Halefullah, *el-Mu'cemu'l-Vâsît*, 802.

sanatıdır.”³⁶² Kinâye sanatı, sözün muhatap üzerinde daha etkili olması açısından çok önemlidir. Zira bazı durumlarda sözü açık bir şekilde kullanmak yerine kinâyeli ‘üstü kapalı’ bir şekilde söylemek muhatabın daha fazla dikkatini çektiği görülmüştür. Örneğin; زَيْدٌ أُنْفُهُ فِي السَّمَاءِ “Zeyd’in burnu gökyüzündedir/havadadır” cümlesinde anlatılmak istenen Zeyd’in kibirli olmasıdır. Ancak cümlede مُتَكَبِّرٌ “kibirli” kelimesi yerine أُنْفُهُ فِي السَّمَاءِ “burnu havada” ifadesi kullanılmıştır. Bu da muhatabın kusurunu açıkça söylemeyip onun yerine üstü kapalı ve mecâzi bir sözle muhatabı uyarmaktadır. Kinâye, üstü kapalı olarak anlatılmak istenen söz bakımından sıfattan ve zattan kinâye olmak üzere iki kısma ayrılır.

a. Sıfattan Kinâye

Üstü kapalı, örtülü olan söz sıfat ise ona sıfattan kinâye denir.³⁶³ Başka bir ifadeyle bir şahsa ait bir vasfın kinâyeli olarak ifade edilmesidir. Fakat kullanılan sözün kinâyeli olduğunu gösteren veya anımsatan bir delilin bulunması gerekir. Örneğin; إِحْمَرَّ وَجْهُ الْفَتَاةِ عِنْدَمَا رَأَتْ رَجُلًا “Adamı gördüğünde kızın yüzü kızardı” cümlesinde insana ait bir özellik olan “utanma” sıfatı kinâyeli olarak ifade edilmiştir. Çünkü kızın durumunu ifade ederken kullanılan إِحْمَرَّ “kızardı” fiili, خَجَلَ “utandı” fiilinin yerine kullanılmıştır. Bu cümlede utanma fiilinin kinâyeli olduğunu gösteren ipucu ise إِحْمَرَّ وَجْهَهُ “yüzü kızardı” deyiminin halk arasında utanma yerine kullanılmasıdır.³⁶⁴

Molla Halil eserinde sıfattan kinâye sanatını şu şekilde kullanmıştır:

سَوَادَ الْوُجُوهِ لَا تُوجِئُ لِتَحْوِكَ   فَلَا تُدْرِي وَجْهَ اعْتِدَارٍ لِّذَلِكَ

“Kıyamet günü bizi yüzü kara bir şekilde karşına çıkarma,

³⁶² Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 402; Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 111; Ali b. Muhammed b. Sâlih b. Abdilfettâh b. Muhammed el-Cârim, Cârim-Emin Mustafa, *el-Belâgatü'l-Vâdiha* (Suriye: Daru'l-Maârif, 1999), 125; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fûnunuha ve Efnânuha*, 2/247.

³⁶³ Kazvîni, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâga*, 243; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fûnunuha ve Efnânuha*, 2/249; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 94.

³⁶⁴ Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 94.

*Bu durumda nasıl özür dileyeceğimizi bilemeyiz.*³⁶⁵

Bu beyitte günahkâr ve mahcup olma durumu kinâyeye edilmiştir. Çünkü beytin başında kullanılan سَوَادَ الْوُجُوهِ “yüzü kara” ifadesi genellikle mahcup duruma düşme ve günahkâr olma durumunda kullanılan bir ifadedir. Dolayısıyla insana ait bir sıfatın kinâyeye edildiği bu beyitte sıfattan kinâyeye sanatı kullanılmıştır.

إِذَا أَنْتَ شَيْبَرًا قَدْ تَقَرَّبْتَ نَحْوَهُ فَيَدُّنُوا زِرَاعًا مِنْكَ يَا رَاجِي عَفْوَهُ

“Sen Allah’a bir karış yaklaştığında,
O, sana bir zira’(adım) yaklaşır.”³⁶⁶

Bu beyitte de sıfattan kinâyeye vardır. Çünkü birinci mısradaki geçen أَنْتَ شَيْبَرًا قَدْ تَقَرَّبْتَ “Allah’a bir karış yaklaşırsan” ifadesi, kişinin ibadet etmesinden, ikinci mısradaki bulunan فَيَدُّنُوا زِرَاعًا مِنْكَ “O, sana bir adım yaklaşır” ifadesi ise, Allah’ın merhamet ve affından kinâyedir. Dolayısıyla müellif, her iki mısradaki Zat’a ait bir sıfatı kinâyeli olarak ifade etmiştir.³⁶⁷

b. Zattan Kinâyeye

Kinâyeli olan kelime veya anlam, mevsufun yani nitelenen varlığın kendisi ise buna zattan kinâyeye denir.³⁶⁸ Örneğin; هذا مَوْطِنُ الْأَسْرَارِ “Burası sırların vatanıdır/bulunduğu yerdir” cümlesinde kalpten kinâyeye vardır. Çünkü sır ve gizemlerin yeri kalptir. Dolayısıyla nitelenen varlığın kendisi kinâyeli olduğu için zattan kinâyedir. Müellif eserinde şöyle kullanmaktadır:

وَهَيَّا لَهُ صُحْبًا وَلَوْ أَهْلَ بَيْتِكَ فَمِنْ كَثْرَةِ الْأَيْدِي يَعُودُ مُبَارَكًا

“Aileden de olsa yemek yerken arkadaş edin.

Çünkü bereket, (yemeğe uzanan) ellerin çok olmasından gelir.”³⁶⁹

³⁶⁵ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 21, b. 321.

³⁶⁶ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 15, b. 228.

³⁶⁷ Ayrıca bk. vr. 3, b. 44; vr. 7, b. 101; vr. 18, b. 142.

³⁶⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 410; Tefâtânî, *Muhtasarü'l-Me’âni*, 194; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me’âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, 289; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 95.

³⁶⁹ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 18, b. 284. Ayrıca bk. vr. 11, b. 164.

Yukarıdaki beytin ikinci mısrasında geçen كَثْرَةُ الأَيْدِي “ellerin çok olması” ifadesinde zattan kinâye vardır. Zira yemeğe uzanan ellerin çok olması, sofrada bulunan kişilerin sayısının çok olmasından kinâyedir. Dolayısıyla bu beyitte kullanılan kinâye, örtülü olan sözün mevsufun kendisi olduğu için zattan kinâyedir.

2.3.3. Bedî‘ İlmi

Bedî‘ البديع kelimesi sözlükte; “benzersiz bir şekilde icat eden ve benzer bir modeli olmayan, emsalsiz bir şekilde icat edilen şey”³⁷⁰ anlamına gelmektedir. Nitekim Kur’an’ı Kerim’de “بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ” “O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır” ayetinde bedî‘ kelimesi “benzersiz bir şekilde yaratma” manasıyla Allah’ın bir sıfatı olarak zikredilmektedir.

Terim olarak ise bedî‘, “zamana ve zemine (muktezâ-yı hale) uygun olarak söylenen bir sözü, nasıl güzelleştirileceğini, süsleyeceğini ve muhatap için nasıl daha tatlı bir şekilde ifade edileceğini konuşmacıya öğreten ilim dalıdır.”³⁷¹

Bedî‘ ilmi ilk defa Abbasi halifelerinden Abdullah İbnü’l-Mu‘tezz (ö. 296/908) tarafından sistematik bir şekilde ele alınmıştır.³⁷² Nitekim O, *el-Bedî’* adlı eserinde bedî‘ ilminin sonradan ortaya çıkan bir ilim dalı olmadığını ve özellikle Kur’an-ı Kerim’de, hadislerde, sahâbe sözlerinde ve eski Arap şiirlerinde bedî‘ ilminin aktif bir şekilde kullanıldığını örnekleriyle birlikte açıklamıştır.³⁷³ İbnü’l-Mu‘tezz, bedî‘ ilmini ele alırken bazı beyan ve me’âni ilminin konularını da bedî‘ ilmi kapsamında ele almıştır.³⁷⁴

³⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/6; Râzî, *Mûhtarü's-Sihâh*, 18.

³⁷¹ Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 114; Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 641; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 241; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 298.

³⁷² Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 167; Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fânunuhâ*, 2/369.

³⁷³ Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu‘tezz İbnü'l-Mu‘tezz, *Kitâbu'l-Bedî'* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sikâfiyye, 2012), 8;

³⁷⁴ “İBNÜ'L-MU‘TEZ - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mart 2022).

Bedî' ilmi, belâgatın üç ilim dalından bir tanesidir. Bu ilim klasik belâgat ilimleri sıralamasında meânî ve beyân ilminden sonra üçüncü sırada yer alır. Bedî' ilmi, muhassinât-ı ma'neviyye ve muhassinât-ı lafziyye olmak üzere iki kısma ayrılır.³⁷⁵

2.3.3.1. Muhassinât-ı Ma'neviyye

Muhassinât-ı ma'neviyye manayla ilgili güzelleştiriciler ve sanatlardır. Nitekim bir cümlede bulunan lafızların anlam olarak birbiriyle ahenk içinde olması o cümlenin manasını süsler.

2.3.3.1.1. Tıbâk

Sözlükte, “uygunluk, uygun hale getirmek, eşit kılmak, aynı hizaya getirerek yapıştırmak”³⁷⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Bir belâgat terimi olarak ise tıbâk, “anlamaları birbirine zıt iki kavramın bir arada uyum içinde kullanılmasıdır.”³⁷⁷ Örneğin; “O, ilk ve sonudur. Zahir ve Batın'dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir”³⁷⁸ ayetinde الأول “ilk” ve الآخر “son”, الظاهر “zahir” ve الباطن “batın” kavramları arasında tıbâk vardır. Zira anlam bakımından birbirinin zıddı olan bu lafızlar, bir arada ve uyum içinde kullanılmışlardır. Tıbâk, olumlu (icâb) ve olumsuz (selb) olmak üzere ikiye ayrılır.³⁷⁹

³⁷⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 423; Cürçânî, *el-Hâşiyetü ale'l-Mutâvvel*, 410; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 2/206; Cârîm-Emin Mustafa, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, 263.

³⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/209; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 248; İbrahim Enîs-Abdülhalim Muntâsır-Muhammed Halefullah, *el-Mu'cemu'l-Vâsît*, 580.

³⁷⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 423; Kazvîni, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, 255; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fî'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 243; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fî'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 303; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fî'l-Belâgâ*, 171.

³⁷⁸ Hadîd 57/3.

³⁷⁹ İbnü'l-Mu'tezz, *Kitâbu'l-Bedî'*, 59.

a. Tıbâk-ı İcâb / Olumlu Tıbâk

Her iki tarafın da olumlu olduğu ancak birbirine zıt anlamları ifade eden iki lafzın bir arada zikredilmesine tıbâk-ı icâb denir.³⁸⁰ Örneğin; *وَالْآخِرَةُ* ³⁸¹ *“Muhakkak ki ahiret senin için dünyadan daha hayırlıdır”* *حَيَّرَ لَكَ مِنَ الْأُولَى* ayetinde *الآخرة* “ahiret” ve *الأولى* “dünya” kavramları arasında bulunan tıbâk, olumlu tıbâktır. Çünkü birbirine mana bakımından zıt olan bu iki kavramın başında herhangi bir olumsuzluk edatı bulunmamaktadır. es-Si’irdî olumlu tıbâk-ı şu beyitlerde kullanmıştır:

هُوَ السَّرْمَدِيُّ الْأَوَّلُ الْآخِرُ الْأَبَدُ   بَرِيٌّ عَنِ الْأَضْدَادِ وَالنَّبَدِ وَالْمَدَدُ

“O, (c.c.) ezeli, evvel, ahir ve ebedî’dir.

*Zıtlıktan, eş ve benzerlikten ve yardıma muhtaç olmaktan beridir.”*³⁸²

Bu beytin birinci mısrasında bulunan *الأول* “evvel” ve *الآخر* “ahir” kelimeleri arasında olumlu tıbâk vardır. Çünkü anlam bakımından birbirine zıt olan ve bir cümlede uyum içinde zikredilen bu iki kelimenin başında herhangi bir olumsuzluk edatı bulunmamaktadır. Aynı şekilde *السَّرْمَدِيُّ* “ezeli” ve *الأبد* “ebedi” lafızları arasında da tıbâk-ı icâb vardır.

لَقَدْ كَانَ فِي اللَّيْلِ يَرَى مِثْلَ يَوْمِهِ   وَمِنْ خَلْفِهِ أَيْضًا كَمَا مِنْ قُدَامِهِ

“Şüphesiz O, (s.a.v) gündüz gördüğü gibi gece de görürdü.

*Önünü gördüğü gibi de arkasını görürdü.”*³⁸³

Yukarıdaki beytin birinci mısrasında zikredilen *الليل* “gece” ve *يوم* “gündüz” ifadeleri arasında olumlu tıbâk vardır. Çünkü birbirinin zıddı olan bu iki kavramın başında herhangi bir olumsuzluk edatı bulunmamaktadır. Aynı durum beytin ikinci mısrasında bulunan *خلف* “arka” ve *قَدَام* “ön” lafızları için de geçerlidir.

³⁸⁰ Tefâtânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 208; Cârîm-Emin Mustafa, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, 281; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fünunuhâ ve Efnânuhâ*, 2/281.

³⁸¹ Duha 93/4.

³⁸² Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 3, b. 17.

³⁸³ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 7, b. 96.

وَسَمَّ إِلَهًا أَنْتَ عِنْدَ ابْتِدَائِهِ كَذَاكَ أَحْمَدُهُ عِنْدَ انْتِهَائِهِ

“Yemeğe başlarken besmele getir.

Yemeği bitirirken de Allah’a hamd et.”³⁸⁴

Bu beyitte de olumlu tıbâk vardır. Çünkü beytin birinci mısrasında geçen ابتداء “başlangıç” ile ikinci mısradaki إنتهاء “son” ifadeleri mana bakımından birbirinin zıddıdır. Aynı beyitte kullanılan bu kavramların başında herhangi bir olumsuzluk edatı bulunmadığı için de tıbâk-ı icâbdır.³⁸⁵

b. Tıbâk-ı Selb / Olumsuz Tıbâk

Aynı kökten olan iki kelimenin veya aynı kelimenin bir defa olumlu bir defa da olumsuz veya birinin emir diğerinin ise nehiy kipinde bir arada zikredilmesine tıbâk-ı selb denir.³⁸⁶ Örneğin; وَمَا زَمَيْتَ إِذْ زَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ “Attığın zaman da sen atmadın, Allah attı”³⁸⁷ ayetinde زَمَيْتَ “attın” fiili ilkinde olumsuz, ikincisinde olumlu olmak üzere iki defa kullanılmıştır. Dolayısıyla buna olumsuz tıbâk denir.

Yazar eserinde olumsuz tıbâk’ı şu şekilde kullanmıştır:

وَلَا تُفْسِحْ فِي خَلْقِ الْقَبِيحِ وَمِثْلِهِ بَلِ الْقَبِيحُ فِي كَسْبِ الْقَبِيحِ بِعَيْنِهِ

“Kötü fiilleri yaratma ve İnsana (bu fiilleri işleme) iradesini vermek kötülük değildir.”

Ancak (asıl) kötülük; o kötü fiilleri olduğu gibi işlemektir.”³⁸⁸

Bu beyitte tıbâk-ı selb vardır. Çünkü birinci ve ikinci mısranın başında bulunan القبح “kötülük” kelimesi hem olumlu hem de olumsuz olarak

³⁸⁴ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 19, b. 291.

³⁸⁵ Tıbâk-ı icâb için ayrıca bk. vr. 2, b. 19; 20; 28; vr. 3, b. 47; vr. 4, b. 51; vr. 5, b. 66; 68; 73; vr. 6, b. 92; vr. 11, b. 160; 164; 173; vr. 13, b. 203; vr. 14, b. 219; vr. 16, b. 243; vr. 19, b. 288; vr. 20, b. 308.

³⁸⁶ Kazvîni, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, 257; Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 641; Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedi' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 68; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfî fî'l-Belâgâ*, 175.

³⁸⁷ Enfâl 8/17.

³⁸⁸ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 3, b. 39.

kullanılmıştır. Nitekim görüldüğü gibi birinci mısradaki *ولا قبح* “*kötülük değildir*” ifadesiyle olumsuz, ikinci mısradaki *بل القبح* “*bilakis kötülük*” olumlu olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla birinci mısradaki kötülüğün ne olmadığı ifade edilirken, ikinci mısradaki ne olduğu ifade edilmiştir.

وَيَخْرُجُ مِنْ بَعْدِ الْعَصَا بِأَسْرِهِا وَلَا يَخْرُجُ الْكُفَّارُ أَصْلًا لِشِرْكِهَا

“*Cezasını çektikten sonra günakârların hepsi Cehennemden çıkar.*

Ancak şirk koştuıkları için kâfirler asla çıkmaz.”³⁸⁹

Bu beyitte de olumsuz tıbâk vardır. Çünkü aynı kökten türemiş olan *يخرج* “*çıkıyor*” fiili, günah işleyen müslümanların cezasını çektikten sonra Cehennemden çıkıp Cennete gireceklerini ifade ederken olumlu, kâfirlerin inkâr ve şirklerinden dolayı Cehennemden asla çıkmayacaklarını ifade ederken ise olumsuz olarak kullanılmıştır.

وَلَا تَلْبَسَنَّ لِبْسًا لِلْكَبْرِ وَلَا افْتِخَارًا وَلَكِنْ لِمَحْضِ الطَّاعَةِ الْبِسَةُ بِأَشْيِهَاز

“*Elbiseleri kibir ve iftihâr için giyme.*

Ancak sadece Allah’a itaat için giy.”³⁹⁰

Bu beyitte ise, aynı kökten türemiş olan bir fiilin birinci mısradaki nehiy ikinci mısradaki ise emir üslubu ile kullanılmıştır. Nitekim *لبس* kökünden türetilmiş *تلبس* “*giyer*” müzari fiili birinci mısradaki menfi olarak zikredilmiş, ikinci mısradaki ise *لبس* “*giy*” emir fiili olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla bu beyitte de olumsuz tıbâk sanatı kullanılmıştır.³⁹¹

2.3.3.1.2. Mukabele

Sözlükte, “*karşılama, karşılaşma, karşılık verme, karşı gelme*” gibi anlamlara gelmektedir.³⁹² Bir edebiyat terimi olarak ise mukabele, bir cümle

³⁸⁹ Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 12, b. 178.

³⁹⁰ Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 19, b. 301.

³⁹¹ Tıbâk-ı selb için ayrıca bk. vr. 12, b. 188-189; vr. 17, b. 260-261; 266-267; vr. 19, b. 288-289.

³⁹² İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 10/540; Râzî, *Mûhtaru’s-Sihâh*, 218.

veya beyitte birbirine zıt olmayan iki veya daha fazla kavramı zikrettikten sonra aynı sıraya göre bunların zıtlarını zikretmektedir.³⁹³

Âlimlerin büyük çoğunluğu mukabele sanatını tıbâk sanatından ayırda bazı âlimler mukabeleyi tıbâkın alt başlığı olarak ele almışlardır.³⁹⁴ Mukabele sanatını tıbâktan farkı ise şudur: Tıbâk iki zıt kelime arasında gerçekleşirken, mukabele iki veya daha fazla kelimedenden oluşan kelime grupları arasında gerçekleşir. Örneğin: *“Allah, siz için kolaylık diler, zorluk dilemez”*³⁹⁵ ayetinde ilk olarak *“irade eder”* ve *“kolaylık”* kelimeleri zikredilmiş daha sonra aynı sırayla bunların zıddı olan *“irade etmeme”* ve *“zorluk”* kavramları zikredilmiştir. Görüldüğü gibi mukabele, birbirine zıt iki kelime arasında değil, birden fazla kelimedenden oluşan kelime grupları arasında gerçekleşmiştir.

Müellif mukabele sanatını şu beyitte kullanmıştır:

وَجَنَّاْنَا فَوْقَ السَّمَوَاتِ ذَا الزَّمَانِ كَذَا النَّارُ تَحْتَ الْأَرْضِ ذَا الْوَقْتِ يَا فُلَانُ

“Cennet şu anda gökyüzünün üzerindedir.

*Aynı şekilde Cehennem şu anda yeryüzünün altındadır.”*³⁹⁶

Bu beyitte mukabele sanatı kullanılmıştır. Çünkü birinci mısradaki birbirine zıt olmayan kavramlar zikredildikten sonra ikinci mısradaki bu kavramların zıtları sırasına göre zikredilmiştir. Nitekim görüldüğü gibi *“cennet”* kelimesinin zıddı *“ateş-cehennem”*, *“üzerinde”* kelimesinin zıddı *“altında”* ve *“gökyüzü”* kelimesinin zıddı *“yeryüzü”* dür.

2.3.3.1.3. Müşâkele

Sözlükte, *“benzeme, uyma, iki şeyin benzeşmesi ve uyuşması”* gibi anlamlara gelmektedir.³⁹⁷ Terim olarak ise müşâkele, *“cümle içinde bir lafzın*

³⁹³ Kazvîni, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, 259; Tefâtânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 211; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fî'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 247; Cârîm-Emin Mustafa, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, 285.

³⁹⁴ Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fûnunuha ve Efnânuha*, 2/282.

³⁹⁵ Bakara 2/185.

³⁹⁶ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 11, b. 167.

iki defa kullanılması ve ikisinin anlamının birbirinden farklı olmasıdır.”³⁹⁸ Başka bir tabir ile aynı cümle içinde bulunan iki kelime arasındaki biçim benzeşmesidir. Yani iki kelimenin yazılışları aynı olsa da anlamları farklıdır. Örneğin; *وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا* “Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür”³⁹⁹ ayetinde *سَيِّئَةٌ* “kötülük” kelimesi iki defa zikredilmiştir. Ancak bunların birincisinde asıl anlamı olan kötülük anlamına gelirken, ikincisinde yapılan kötülüğün cezası ve karşılığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla biçimleri aynı olsa da anlamları farklıdır.

Müellif müşâkele sanatını şu beyitlerde kullanmıştır:

فَأَعْمَى بِصَيْنِ الشَّرِّ قَدْ جَازَ أَنْ يَرَى   بُعُوضاً بِأَرْضِ الْعَرَبِ عِنْدَ الَّذِي يَرَى

“Çin’in doğusunda bulunan kör bir adamın, Endülü’sün batısında bulunan bir sivrisineği görmesi mümkündür. Akıl sahibi biri için.”⁴⁰⁰

Bu beyitte müşâkele sanatı kullanılmıştır. Çünkü birinci mısradaki zikredilen *يَرَى* fiili ile ikinci mısradaki zikredilen *يَرَى* fiili aynı anlamda değildir. Nitekim *يَرَى* *جَازَ أَنْ يَرَى* “görmesi mümkündür” ifadesindeki *يَرَى* fiili görme anlamındayken, *عِنْدَ الَّذِي يَرَى* ifadesindeki *يَرَى* fiili ise “akıl sahibi, düşünen, bilen ve tefekkür eden kişi” anlamına gelmektedir.

وَسَبْعَ الْمَثَانِي أَفْرَأَ كَذَا سُورَةَ الْقُرَيْشِ   وَالْإِخْلَاصِ وَالْمَرْوِيِّ عَنِ سَيِّدِ الْقُرَيْشِ

“Yemekten sonra Fatih ve Kureyş suresini oku!

İhlas suresi ve Kureyşin efendisinden rivayet edilen duaları da oku!”⁴⁰¹

Bu beyitte de birinci ve ikinci mısradaki kullanılan *الْقُرَيْشِ* kelimeleri arasında müşâkele vardır. Çünkü yazılışları aynı olan bu kelimelerin anlamları farklıdır. Nitekim birinci mısradaki zikredilen *سُورَةَ الْقُرَيْشِ* ifadesinden, bunun

³⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/356; Râzî, *Mûhtarü's-Sihâh*, 145; İbrahim Enîs-Abdülhalim Muntâsır-Muhammed Halefullah, *el-Mu'cemu'l-Vâsî*, 491.

³⁹⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 424; Kazvînî, *Telhisü'l-Miftâh*, 116; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 218; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 309; Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/297.

³⁹⁹ Şûrâ 42/40.

⁴⁰⁰ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 3, b. 44.

⁴⁰¹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 19, b. 292.

Kur'an'ı Kerim'de bulunan bir surenin adı olduğu anlaşılıyor. Ancak ikinci mısradaki zikredilen القريش kelimesi kabile anlamına gelmektedir.

2.3.3.1.4. Tevriye

Sözlükte, “arkaya atmak, gizlemek, saklamak, ima etmek”⁴⁰² vb. anlamları ifade eden tevriye kavramı terim olarak; “Yakın ve uzak şeklinde iki anlamı bulunan bir kelimeyi cümle içinde kullanılırken bir sebepten dolayı akla ilk gelen yakın anlamı yerine uzak anlamının kastedilmesidir.”⁴⁰³ Örneğin; لَمْوسِعُونَ وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا “Biz gökyüzünü kuvvetle yükselttik. Kuşkusuz bizim bundan daha fazlasını da yapmaya da gücümüz vardır”⁴⁰⁴ ayetindeki “el” kelimesinin yakın ve uzak olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır. Birincisi vücudun bir organı olan el ikincisi ise güç ve kudrettir. “el” lafzından önce zikredilen بَنَيْنَاهَا “onu inşa ettik” ifadesinden dolayı ayet okunduğunda akla ilk gelen mana birinci mana oluyor. Ancak tefsir kaynaklarında ayette geçen أَيْدٍ “el” kelimesinin güç ve kudret anlamında olduğu aktarılmaktadır.⁴⁰⁵ Dolayısıyla kelimenin yakın ve ilk akla gelen anlamı yerine uzak anlamı kastedilmiştir.

Yazar tevriye sanatını şu beyitlerde kullanmıştır:

فَأَيُّجَادُهُ أَيْضاً بِأَيْدِي إِهْنَا وَلَا مَنَعُ مِنْ إِيجَادِهِ دُونَ فَعْلِنَا

“Bir kişinin öldürülmesi fiilini Allah yaratır.

O fiili yapmamamız Allah'ın yaratmasına mani değildir.”⁴⁰⁶

Allah'ın iyi ve kötü bütün fiillerin yaratıcısı olduğunu ifade eden bu beyitte tevriye sanatı kullanılmıştır. Çünkü فَأَيُّجَادُهُ أَيْضاً بِأَيْدِي إِهْنَا “öldürme fiili

⁴⁰² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/386; İbrahim Enis- Abdülhalim Muntâsır-Muhammed Halefullah, *el-Mu'cemu'l-Vâsît*, 1028.

⁴⁰³ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 427; Kazvîni, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, 266; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 2/224; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fünunuhâ*, 2/373; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fünunuhâ ve Efnânuhâ*, 2/284.

⁴⁰⁴ Zâriyât 51/47.

⁴⁰⁵ Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l- Kur 'ân*, 3/445.

⁴⁰⁶ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 3, b. 43.

de Allah'ın eliyle yaratılmıştır” ifadesinde bulunan أيد “el” kelimesinin “vücudun bir parçası olan el” ile “güç ve kudret anlamında olan el” şeklinde uzak ve yakın iki anlamı bulunmaktadır. Beyit ilk okunduğunda, إجاد “icat etme, yaratma” fiilinden dolayı akla ilk gelen anlam, vücudun bir parçası olan el anlamıdır. Ancak Allah için bir organ tasavvur etmenin mümkün olmadığından kelimenin uzak anlamı kastedilmektedir.

وَهُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ وَإِنَّ شَيْئًا لَّخَصَّصَ لَا تُبْقَى عُمُومَهُ

“O da ‘Allah’ın zatı dışında her şey yok olacaktır’ ayetidir.
Eğer istersen bu ayeti genellemeden tahsis edebilirsin.”⁴⁰⁷

Bu beyitte de tevriye sanatı kullanılmıştır. Çünkü birinci mısradaki bulunan وجه “yüz” kelimesinin yakın ve uzak olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır. Yakın anlamı, insanların başlarının ön bölümüne verilen isim uzak anlamı ise insanın zatı, kendisidir. Dolayısıyla وجه ifadesinde bulunan muttasıl zamirin merci-i Allah olduğundan ve Allah için birinci anlamın muhal olmasından dolayı uzak anlamı kastedilmiştir.

2.3.3.1.5. Mübâlağa

Sözlükte “ulaşmak, son noktaya varmak, bir işe fazla çaba sarf etmek, ileri gitmek ve büyütme”⁴⁰⁸ anlamındaki ب ل غ kökünden türeyen mübâlağa kelimesi terim olarak, “bir vasıf, fiil veya durumu, gerçekleşmesi zor veya imkânsız dereceye çıkarma sanatı”⁴⁰⁹ olarak tanımlanabilir. Örneğin: يَكَادُ زَيْتُهَا “Onun yağı, kendisine bir ateş değmese bile neredeyse ışık verir”⁴¹⁰ ayetinde kandilin yağından söz ederken mübâlağa sanatı kullanılmıştır. Zira bir kandilin ateşsiz yanması aklen mümkün değildir.

⁴⁰⁷ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 11, b. 169.

⁴⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/419; İbn Fârîs, *Mu'cemü Mekâyisü'l-Lûgâ*, 1/301; İbrahim Enîs- Abdülhalim Muntâsır-Muhammed Halefullah, *el-Mu'cemü'l-Vâsît*, 69; Ahmed Rızâ, *Mu'cemü Metni'l-Lugâ* (Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayât, 1958), 1/339.

⁴⁰⁹ Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 123; Kazvînî, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâğa*, 275; Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 665; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fî'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, 312.

⁴¹⁰ Nur 24/35.

Daha önce me'âni ve beyan ilimlerinde işlenen konulardan özellikle mecâz, teşbih, kinâye, istiâre, icaz vb. birçok sanat, mübalağa sanatından yararlanır. Özellikle şiirlerde övgü, yergi, tasvir vb. konularda mübalağa sanatı vazgeçilmez bir sanattır. Mübalağa sanatı tebliğ,⁴¹¹ igrâk⁴¹² ve gulûv⁴¹³ olmak üzere üç kısma ayrılır.⁴¹⁴ Müellif mübalağa sanatını şu şekilde kullanır:

فَأَعْمَى بِصَيْنِ الشَّرْقِ قَدْ جَازَ أَنْ يَرَى   بَعُوضاً بِأَرْضِ الْعَرَبِ عِنْدَ الَّذِي يَرَى

“Çin’in doğusunda bulunan kör bir adamın,
Endülüs’ün batısında bulunan bir sivrisineği görmesi mümkündür. Akıl
sahibi biri için.”⁴¹⁵

Bu beyitte mübalağa sanatı kullanılmıştır. Çünkü burada يرى “görme” fiili, gerçekleşmesi imkânsız bir dereceye çıkarılmıştır. Nitekim Çin’in doğusunda bulunan kör bir kişinin Endülüs’ün batısındaki bir sivrisineği görmesi aklen ve adeten mümkün değildir. Dolayısıyla müellif, bu beyitte “bir fiili aklen ve adeten gerçekleşmesi mümkün olmayan bir dereceye çıkarma”⁴¹⁶ olan mübalağa sanatının gulûv türünü kullanmıştır.

وَلَا أَسْوَدُ بَلْ دُوَ بِيَاضٍ وَحُمْرَةٌ   مُدَوَّرٌ وَجْهِ مِثْلَ بَدْرِ وَالْحَمِيَّةِ

“O (s.a.v.) siyah renkli değil, kırmızı ve beyaz (karışımı) idi,
Yüzü ay gibi parlak ve yuvarlak.”⁴¹⁷

Yukarıda da değinildiği gibi mübalağa sanatı teşbih, kinâye ve mecâz gibi birçok konuda ortaya çıkan bir sanattır. Nitekim teşbih sanatının kullanıldığı bu beyitte de mübalağa sanatı kullanılmıştır. Ancak bu beyitte kullanılan mübalağanın türü tebliğdir. Çünkü Hz. Peygamberin yüzünün ay gibi yuvarlak ve parlak olması hem aklen hem de adeten mümkündür.

فَقَلْبُ الْقِي حِصْنٌ وَالْأَبْوَابُ هَذِهِ   مَتَى انْفَتَحَتْ يَأْتِي اللَّعِينُ بِجُنْدِهِ

“Gencin kalbi bir kaledir. Bu hastalıklar da onun kapıları.

⁴¹¹ Niteleme aklen ve adeten mümkünse buna tebliğ denir.

⁴¹² Niteleme aklen mümkün olup, adeten mümkün değilse buna igrâk denir.

⁴¹³ Niteleme aklen ve adeten mümkün değilse buna gulûv denir.

⁴¹⁴ Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 123; Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 665; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, 312.

⁴¹⁵ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 3, b. 44.

⁴¹⁶ Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 123.

⁴¹⁷ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 6, b. 93.

Ne zaman açık kalsa şeytan askerleri ile birlikte gelir."⁴¹⁸

Yukarıda verilen beyitte bulunan *قلوب الفتي حصن* "gencin kalbi kaledir" ifadesinde mübâlağa sanatı kullanılmıştır. Çünkü bir kişinin kalbinin kale olması hem aklen hem de adeten mümkün değildir.⁴¹⁹

2.3.3.1.6. Mürâ'ât-ı Nazîr

Şiir veya nesirde, aralarında anlam bakımından zıtlık dışında bir ilişki bulunan, iki veya daha fazla kelimenin bir arada kullanılmasıdır. Bu edebî sanat için tenâsüb, tevâfuk, i'tilâf, tevfiik ve telfik isimleri de kullanılmıştır.⁴²⁰ *يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ* "Onlardan inci ve mercan çıkar"⁴²¹ bu ayette mürâ'ât-ı nazîr sanatı kullanılmıştır. Çünkü anlam bakımından aralarında zıtlık dışında bir ilişki bulunan *اللُّؤْلُؤُ* "inci" ve *المرجان* "mercan" kelimeleri bir arada kullanılmıştır. Aralarındaki ilişki ise ikisinin de değerli taşlardan olmasıdır.

Müellif, Kur'an'ı Kerim'de de çok kullanılan sanatlardan biri olan mürâ'ât-ı nazîr sanatını şu beyitlerde kullanmıştır:

فَمِنْ وَاِحْبَابِ الدِّينِ تَعْلِيمٍ مِثْلِهِ عَلَى أَبِي طِفْلِ جَدِّهِ ثُمَّ أُمِّهِ

"Bu nazım ve benzerlerinin öğrenilmesi dinin vaciplerindedir.

Başta anne, baba ve dedenin bunları çocuğa öğretmesi vaciptir."⁴²²

Yukarıda verilen beyitte mürâ'ât-ı nazîr sanatı kullanılmıştır. Çünkü beytin ikinci mısrasında zikredilen *أب* "baba", *طفل* "çocuk", *جَدِّ* "dede" ve *أُمِّ* "anne" kelimeleri arasında zıtlık dışında bir ilişki bulunmaktadır. Zıtlık dışındaki bu ilişki, hepsinin aile üyelerinden olmalarıdır.

⁴¹⁸ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 13, b. 196.

⁴¹⁹ Mübâlağa için ayrıca bk. vr. 11, b. 164; vr. 18, b. 280; vr. 20, b. 315.

⁴²⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 424; Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 116; Cürcânî, *Hâşiyetü ale'l-Mutâvvel*, 412; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni* 2/214; el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, 304; Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/382.

⁴²¹ Rahman 55/22.

⁴²² Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 1, b. 2.

لَكَسِبِ الرِّضَىٰ أَعْطَىٰ اللَّهُ الرَّجُلَ وَالْيَدَ وَنَيْلِ الْمَنَايَا مَا إِذَا زُمْتَ مَقْصِدًا

“Allah’ın rızasını kazanmak için sana el ve ayaklar vermiş.
Aynı şekilde niyet ettiğin ve arzuladığın şeyleri elde etmen için
vermiş.”⁴²³

Bu beyitte de mürâ’ât-ı nazîr sanatı kullanılmıştır. Çünkü birinci mısradaki geçen ve aralarında zıtlık dışında bir ilişki bulunan الرَّجُل “ayak” ve اليد “el” kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Aralarındaki ilişki ise ikisinin de vücudun bir organı olmasıdır.

وَلَا تَأْكُلْنَ أَصْلًا حَرَامًا وَشُبْهَةً فَلَا يَقْبَلُ الْبَارِي إِذَا مِنْكَ دَعْوَةٌ

“Haram ve şüpheli olan şeyleri asla yeme!
Çünkü haram ve şüpheli olan şeyleri yediğinde Allah dualarını kabul
etmez.”⁴²⁴

Yine bu beyitte de mürâ’ât-ı nazîr sanatı kullanılmıştır. Zira aralarında zıtlık dışında bir ilişki bulunan حرام “haram” ve شبهة “şüpheli” kavramları bir arada kullanılmıştır. Aralarındaki ilişki ise ikisinin de yenilmemesi gereken şeyler olmalarıdır.⁴²⁵

2.3.3.1.7. Leffü Neşr

Leff kelimesi sözlükte; “sarmak, toplamak, bir araya getirmek”,⁴²⁶ neşr kelimesi ise “ayırarak, parçalara bölmek ve dağıtmak”⁴²⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Bir bedî’ terimi olarak, “birden fazla kavramı bir arada zikrettikten sonra bu kavramlarla alakalı açıklamalar yapmak veya sayısal olarak belirtilen bir unsuru tek tek açıklamaktır.”⁴²⁸ Dolayısıyla leff, cümlelerin toplu halde zikredilen ve açıklanmayan unsurlarını ifade ederken, neşr bu unsurları açıklayan ve sırayla ele alan kelimeleri ifade eder.

⁴²³ Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 18, b. 278.

⁴²⁴ Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 19, b. 289.

⁴²⁵ Diğer örnekler için bk. vr. 2, b. 18; 19; 20; vr. 6, b. 84, vr. 13, b. 193; 194; 195; 201; 202; 203, 204.

⁴²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 9/318.

⁴²⁷ İbrahim Enîs- Abdülhalim Muntâsîr-Muhammed Halefullah, *el-Mu’cemu’l-Vâsîtu*, 951.

⁴²⁸ Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, 425; Kazvîni, *Telhîsü’l-Miftâh*, 119; Cürcânî, *el-Hâşiyetü ale’l-Mutâvvel*, 413; Teftâzânî, *Muhtasarü’l-Me’âni*, 2/227.

Örneğin; *Allah, “وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ”*, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızınızı arayasınız ve bütün bunlara şükredesiniz”⁴²⁹ ayetinde, ilk olarak *اليل* “gece” ve *التَّهَار* “gündüz” kelimeleri zikredilmiş daha sonra geceyle alakalı olarak *تسكنوا* “dinlenmek” ve gündüzle alakalı olarak *تبتغوا* “rızkı aramak” fiilleri zikredilmiştir. Molla Halil bu sanatı şu beyitlerde kullanmıştır:

أَلَا هِيَ الْإِيمَانُ وَالْإِسْلَامُ وَالصَّلَاةُ كَذَا الصَّوْمُ وَالْحُجُّ لِذِي الْمَالِ وَالرُّكُوعُ.
فَالْإِيمَانُ التَّصَدِيقُ عَنْ ظَهْرِ قَلْبِكُمْ وَالْإِسْلَامُ أَنْ تَتَّقَادُوا حُكْمَ إِلَهِكُمْ.

“Dikkatli ol ki; o, (Farz-ı Aynler) İman, İslam ve Namazdır.
Aynı şekilde oruç ve zengin olanlara da Hac ve Zekâtır.”⁴³⁰

“İman, kalp ile tasdik etmektir.

İslam ise Rabbinizin hükümlerine boyun eğmenizdir.”⁴³¹

Bu beyitlerde leffü neşr sanatı kullanılmıştır. Çünkü birinci beyitte farz-ı aynler sırayla ve herhangi bir açıklama yapılmaksızın zikredilmiştir. İkinci beyitte ise bu farz-ı aynlerden *الإيمان* “imân” ve *الإسلام* “islam” açıklanmıştır. Dolayısıyla birinci beyitte toplu zikredilen ve açıklanmayan unsurlardan iki tanesi ikinci beyitte sırasına göre açıklandığı için bu beyitlerde leffü neşr sanatı kullanılmıştır.

وَسَبَعَةُ أَعْضَاءِ لَكَ اللَّهُ قَدْ وَهَبَ بِكُلِّ فَسَدٍ بَاباً مِنْ أَبْوَابِ مَا التَّهَيَّبُ
فَأَعْطَاكَ عَيْنَاكَ بِهَا تَنْظُرُ الْوَرَى بَعَيْنِ اعْتِبَارٍ وَأَنْعَاظٍ بِمَا تَرَى
وَأُذْنَا بِهَا تَصْغَى إِلَى الْوَعْظِ وَالْحَدِيثِ وَأُضْأ إِلَى الْقُرْآنِ وَالْمَنْطِقِ التَّلِيثِ
وَأَعْطَى لِسَانَاكَ بِهِ تَكْسِبُ الْعُلُومَ وَتَقْرَأُ قُرْآنًا وَوَعْظًا مِنَ الرُّسُومِ
وَأَعْطَاكَ بَطْنًا كَيْ يَجِيلُ الْمَطَاعِمِ وَيَلْقَى إِلَى الْأَعْضَاءِ مَبِينًا كَذَا الدِّمَا
وَأَعْطَاكَ فَرْجًا لِلْجَمَاعِ الْمُشَوِّقِ وَكَسَبِ الْمَوَالِيدِ وَلَا سَبِيمَا أَتَّقَى
لِكَسْبِ الرِّضَى أَعْطَى اللَّهُ الرَّجُلَ وَالْيَدَا وَنَبِيلَ الْمَنَايَا مَا إِذَا رُمْتَ مَقْصِدَا

⁴²⁹ Kasas 28/73.

⁴³⁰ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 1, b. 6.

⁴³¹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 1, b. 8.

وَلَكِنْ فَتَايَ الْقَلْبِ رَأْسٌ لِكُلِّهَا فَعَالِجُهُ مِنْ أَدْوِيَةٍ مَرَّ ذِكْرُهَا

“Allah sana yedi tane organ bahşetmiş,
Onların her biri ile seni tehlikeye götüren kapıları kapat.”⁴³²
“Sana Âdemoğlunu görmen için göz vermiş,
O halde gördüğüne itibar et ve ondan öğüt al.”⁴³³
“Vaaz ve hadisleri dinlemen için sana kulak vermiş,
Aynı şekilde Kur’an’ı ve doğruya götüren mantığı dinlemen için.”⁴³⁴
“İlim elde etmek için Allah sana dil vermiş,
Yine dili sana, Kur’an okuman ve nasihat etmen için vermiş.”⁴³⁵
“Allah yediklerini öğütmen için sana karın vermiş,
Bu karınla organlara meni ve kan gönderirsin.”⁴³⁶
“Cinsel münasebet için Allah sana cinsel organ vermiş,
Bilhassa takvalı çocukların olsun diye bu organı sana vermiş.”⁴³⁷
“Allah’ın rızasını kazanmak için sana el ve ayaklar vermiş.
Aynı şekilde niyet ettiğin ve arzuladığın şeyleri elde etmen için
vermiş.”⁴³⁸
“Ancak ey delikanlı! Kalp bunların başıdır.
Onu bahsi geçen tedavi yöntemleri ile iyileştir.”⁴³⁹

Müellif, Allah’ın insana verdiği organları ve onların görevlerinden bahsettiği bu beyitlerde de leffü neşr sanatını kullanmıştır. Çünkü birinci beytin ilk mısrasında وسبعة أعضاء لك الله قد وهب “Allah sana yedi tane organ bahşetmiş” ifadesiyle bu organları toplu bir şekilde ve sayısal olarak zikretmiştir. Sonraki beyitlerde ise bu organların isimlerini ve her birinin görevini sırasına göre zikretmiştir.⁴⁴⁰

⁴³² Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 17, b. 259.

⁴³³ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 17, b. 263.

⁴³⁴ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 17, b. 266.

⁴³⁵ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 17, b. 268.

⁴³⁶ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 18, b. 272.

⁴³⁷ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 18, b. 276.

⁴³⁸ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 18, b. 278.

⁴³⁹ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 18, b. 280.

⁴⁴⁰ Leffü neşr’in diğer örnekleri için bk. vr. 5, b. 75-76-77-78; vr. 9, b. 137-138-139; vr. 10, b. 151-152-153-154; vr. 13, b. 192-193-194-195.

2.3.3.2. Muhassinât-ı Lafziyye

Nesir veya nazımda yer alan kelimelerle ilgili süsleme ve güzelleştiricilere muhassinât-ı lafziyye denir.⁴⁴¹ Bir ifadenin güzelliğini lafzın manası kadar diğer lafızlarla olan uyumu da belirler. Dolayısıyla lafız seçimi ifadenin güzelliği açısından çok önemlidir.

2.3.3.2.1. Cinâs ve Kısımları

Sözlükte, “iki şeyin birbirine benzemesi”⁴⁴² anlamına gelen ve جَانَسَ fiilinin mastarı olan جَنَّاسٌ “cinas” kelimesi terim olarak, “söyleyiş ve yazılışları benzer veya aynı ancak anlamları farklı iki lafzın bir arada kullanılmasıdır.”⁴⁴³ İki kelime arasındaki benzerlik, harflerin türünden, sayısından, hareke ve sükûndan ve harflerin sırasından oluşabilir.⁴⁴⁴ Zikredilen dört benzerlik durumuna göre cinas, tam ve gayr-ı tam olmak üzere ikiye ayrılır.

a. Tam Cinâs

Yukarıda zikredilen harflerin türü, sayısı, sırası, hareke ve sükûnu bakımından benzer olan iki kelimenin bir arada kullanılmasına tam cinâsdenir.⁴⁴⁵ Örneğin; وَیَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ “Günaha saplanmış olanlar kıyamet koptuğu gün (dünyada) bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler. İşte onlar haktan (oradayken de) böyle saptırılıyorlardı”⁴⁴⁶ ayetinde iki defa geçen ساعة kelimesi ilkinde “kıyamet”,

⁴⁴¹ İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fî Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 632.

⁴⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/43; İbrahim Enîs- Abdülhalim Muntâsır-Muhammed Halefullah, *el-Mu'cemu'l-Vâsît*, 170; Ahmed Rızâ, *Mu'cemu Metni'l-Lugâ*, 1/582.

⁴⁴³ İbnü'l-Mu'tezz, *Kitâbu'l-Bedî'*, 36; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 429; Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 131; Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 682; Cürcânî, *el-Hâşiyetü ale'l-Mutâvvel*, 423; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 324; Eymen Emin Abdülgâni, *el-Kâfî fi'l-Belâgâ*, 225.

⁴⁴⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 429; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 269; Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 114.

⁴⁴⁵ Kazvînî, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâgâ*, 288; Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*, 2/487; Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 632; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 326.

⁴⁴⁶ Rum 30/55.

ikincisinde ise “saat” anlamına gelmektedir.⁴⁴⁷ Dolayısıyla zikredilen dört vecih ile birbirinin aynısı ancak anlamları birbirinden farklı olan iki kelime bir arada kullanıldığı için tam cinâs olmuştur. Molla Halil tam cinası şu şekilde kullanmıştır:

فَأَعْمَى بِصَيْنِ الشَّرْقِ قَدْ جَازَ أَنْ يَرَى بَعُوضاً بِأَرْضِ الْعَرَبِ عِنْدَ الَّذِي يَرَى

“Çin’in doğusunda bulunan kör bir adamın,
Endülüs’ün batısında bulunan bir sivrisineği görmesi mümkündür. Akıl
sahibi biri için.”⁴⁴⁸

Yukarıdaki beytin mısra sonlarında bulunan يرى fiili tam cinası oluşturur. Çünkü جاز أن يرى “görmesi mümkündür” ifadesindeki يرى fiili gerçek anlamda kullanılmış ve fiziki olarak bir şeyi “görme” anlamına gelmektedir. Ancak beytin sonunda bulunan عند الذي يرى cümlesindeki يرى fiili ise mecâzi anlamda kullanılmış ve “akıl, düşünme, tefekkür” gibi anlamları ifade etmektedir. Dolayısıyla harflerin türü, sayısı, sırası ve hareketi aynı olan bir kelimenin aynı cümlede iki farklı anlamda kullanılması söz konusudur.

وَسَمِعَ الْمَثَانِي أَقْرَأَ كَذَا سُورَةَ الْقُرَيْشِ وَالْإِخْلَاصِ وَالْمَرْوِيِّ عَنِ سَيِّدِ الْقُرَيْشِ

“Yemekten sonra Fatıha ve Kureyş suresini oku!
İhlas suresi ve Kureyşin efendisinden rivayet edilen duaları da oku!”⁴⁴⁹

Bu beytin de fasıla sonlarında tam cinâsvardır. Çünkü birinci mısradaki geçen سورة القریش “Kureyş suresi” ifadesi Kur’an’da bulunan bir sureyi işaret ediyorken, ikinci mısradaki geçen عن سيد القریش “kureyşin efendisi” ifadesi ise Hz. Peygamber’in kabilesini işaret etmektedir. Dolayısıyla dört vecih bakımından da aynı olan قریش kelimesi bir ibarede iki farklı anlamda kullanıldığı için cinas-ı tam olmuştur.

⁴⁴⁷ Ahmed b. Muhammed es-Sâvî el-Mâlikî el-Halvetî, *Hâşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn* (Kahire: Daru'l-Ğâdî'l-Cedîd, 2014), 3/328.

⁴⁴⁸ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 3, b. 44.

⁴⁴⁹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 19, b. 292. Ayrıca bk. vr. 16, b. 253.

b. Gayr-ı Tam Cinâs

Bahsi geçen dört benzerlik durumundan herhangi birisinin olmadığı cinâstürüdür.⁴⁵⁰ Örneğin; مَنْ آمَنَ بِالْقَدْرِ آمِنَ مِنَ الْكَدْرِ “kim kadere inanırsa kederden emin olur” cümlesinde قَدْر “kader” ve كَدْر “keder” kelimeleri arasından nakıs cinâsvardır. Çünkü bu iki kelime harflerin sayısı, sırası ve harekesi bakımından aynı olsa da harflerin türü bakımından birbirinden farklıdır. Çünkü ق ve ك harflerinin türü birbirine yakın olsa da aynı değildir. Gayr-ı tam cinâs, harflerin sayısının farklı olması, hareketlerin farklı olması ve harflerin sıralanışında farklılık olması durumunda da meydana gelir.⁴⁵¹ es-Si’irdî Gayr-ı tam cinâsı eserinin birçok beytinde kullanmıştır:

وَأَلَيْسَ بِجَسْمٍ جَوْهَرٍ نُورٍ أَوْ عَرَضٍ   وَلَا ذِي جِهَاتٍ أَوْ مَقَادِيرٍ أَوْ مَرَضٍ

“O, (Allah) cisim, cevher, nur veya araz değildir.

Yönleri, ölçüleri veya hastalığı olan biri de değildir.”⁴⁵²

Yukarıdaki beyitte nakıs cinâs vardır. Çünkü her iki mısranın sonunda bulunan عَرْض “araz” ve مَرَض “hastalık” kelimeleri harflerin sayısı, sırası ve harekesi bakımından aynı olsa da ilk harfleri olan م ve ع harflerinin türü birbirinden farklıdır. Dolayısıyla iki kelime arasında yukarıda zikredilen dört unsurdan biri eksiktir.

إِذِ الشَّيْبُ مِنْكُورُ النِّسَاءِ وَمَنْ نَكَرَ   مِنْ الْمُصْطَفَى الْمُخْتَارِ شَيْبًا فَقَدْ كَفَرَ

“Çünkü beyaz saç, kadınların sevmediği bir şeydir.

ve Kim Hz. Muhammed hakkında bir şeyi inkâr ederse şüphesiz kâfir olur.”⁴⁵³

Bu beyitte de gayr-ı tam cinâs vardır. Çünkü her iki mısranın sonunda bulunan نَكَرَ “inkâr etti” ve كَفَرَ “kâfir oldu” sözcükleri harflerin sayısı ve

⁴⁵⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 429; Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 685; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 329; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 228; Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabîyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fânunuhâ*, 2/492.

⁴⁵¹ İbnü'l-Mu'tezz, *Kitâbu'l-Bedi'*, 36; Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedi' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 116.

⁴⁵² Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 2, b. 20.

⁴⁵³ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 6, b. 95.

harekesi bakımından aynıdır. Ancak iki kelime harflerin türü ve sırası bakımından birbirinden farklıdır. Dolayısıyla bu misalde cinâsın dört unsurundan iki tanesi eksiktir.

بَوْتُ بُعِيدَ السَّعِ أَيْضاً وَ يُدْفَنُ بِجَنْبِ النَّبِيِّ إِذْ بِهِ وَسِعَ مَدْفُنُ

“Hz. İsa nazil olduktan yaklaşık yedi yıl sonra vefat edecektir.
ve Hz. Peygamber’in mezarının hemen yakınına defnedilecektir.”⁴⁵⁴

Bu beytin de fasıla sonlarında bulunan يَدْفَنُ “defnedilecek” ve مَدْفَنُ “defin yeri” kelimeleri arasında nakıs cinâs vardır. Çünkü harflerin sayısı bakımından aynı olan bu kelimeler harflerin sırası, türü ve harekesi bakımından birbirinden farklıdır. Dolayısıyla yukarıda zikredilen dört unsurdan üç tanesi eksiktir.⁴⁵⁵

2.3.3.2.2. Seci’ ve Kısımları

Sözlükte, “güvercin vb. kuşların, seslerini tekrarlayarak nağmeli bir şekilde ötmesi, devenin ahenkli bir şekilde inlemesi, bir şeyin düz ve düzgün olması, hedefe doğru ilerlemek ve yayın gerilirken çıkardığı ses” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵⁶ Bir bedî’ terimi olarak ise seci’, “iki veya daha fazla cümlede fasıla sonlarının aynı olmasıdır.”⁴⁵⁷ Bazı durumlarda bir harf veya bir kelimedenden meydana gelen seci’, bazı durumlarda birden fazla harf ve kelimedenden meydana gelir.

Seci’ ile ilgili temel terimler şunlardır:⁴⁵⁸

Fıkra: Fasılanın yer aldığı cümledir.

Fasıla: Fıkradaki son kelimedir.

⁴⁵⁴ Si’irdî, *Nehcü’l-Enâm*, vr. 10, b. 157.

⁴⁵⁵ Nakıs cinâs için ayrıca bk. vr. 2, b. 17; 18; 23; vr. 4, b. 60; 62; vr. 5, b. 79; vr. 10, b. 147; 148; 153; 154; vr. 11, b. 160; 168; 171; vr. 12, b. 181; 182; vr. 15, b. 228; 235; 236; vr. 17, b. 266; 268; 269; vr. 19, b. 298; 301.

⁴⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 8/150; Ahmed Rızâ, *Mu’cemu Metni’l-Lugâ*, 3/108; İbrahim Enîs- Abdülhalim Muntâsır-Muhammed Halefullah, *el-Mu’cemu’l-Vâsît*, 417.

⁴⁵⁷ Kazvîni, *Telhisü’l-Miftâh*, 136; Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 695; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü’l-Cümân fi’l-Me’âni ve’l-Beyân*, 343; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fi Ulûmi’l-Belâgati’l-Arabiyye*, 645; Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Fûnunuha ve Efnânuha*, 2/305.

⁴⁵⁸ Habenneke, *el-Belâgatu’l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuha ve Fûnunuha*, 2/503; Ali Bulut, *Belâgat-i Miyyessera*, 238.

Revi: Kafiye'nin son harfidir.

Bazı âlimlerin fasıla olarak isimlendirdiği seci' sanatı, Kur'an'ı Kerim'de de en çok kullanılan sanatlardan biridir. Örneğin: وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا

“*Yemin olsun nefes nefese koşanlara; Sonra çakarak kıvılcım saçanlara; Sabahleyin ansızın baskın yapanlara*”⁴⁵⁹ ayetlerinde üç fasılanın sonu da aynı harf ve hareke ile bitmiştir. Seci' sanatı, fasılanın sonunda bulunan revî harfine, vezin uyumuna ve kafiye uyumuna göre mütevâzi, mutarraf ve murassa' olmak üzere üç kısma ayrılır.⁴⁶⁰

a. Mütevâzi Seci'

Mütevâzi seci'; cümlelerin son kelimesi olan fasılanın vezin ve revî (son harf) bakımından aynı olmasıdır.⁴⁶¹

وَلَا تَدْعِي دَعْوَى الرُّبُوبِيَّةِ أَبَدًا وَلَا رَفَعَتْ تَكْلِيفٍ وَلَا تُلَعْنَتْ أَحَدًا

“Hiçbir zaman ilahlık iddiasında bulunma!

Allah'ın koyduğu hiçbir kanunu kaldırma ve hiç kimseye lanet okuma!”⁴⁶²

Bu beyitte mütevâzi seci' bulunmaktadır. Çünkü birinci fıkrada bulunan اَبْدًا “*asla*” ile ikinci fıkrada bulunan أَحَدًا “*bir*” kelimeleri arasında vezin ve revî bakımından uyum vardır.

فَإِنْ كُنْتِ ضَيْفًا كَانَ الْآدَابُ أَكْثَرَ وَلَكِنَّ مَا قُلْنَا أَعْمٌ وَأَشْهَرُ

“Eğer bir yerde misafirsen uyman gereken kurallar daha çoktur.

Ancak bizim söylediklerimiz daha genel ve daha yaygındır.”⁴⁶³

Bu beyitte de vezin ve revîleri aynı olan أَكْثَرَ “*daha çok*” ve أَشْهَرُ “*daha yaygın*” lafızları arasında mütevâzi seci' bulunmaktadır.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ Âdiyât 100/1-2-3.

⁴⁶⁰ Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, 330.

⁴⁶¹ Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*, 345.

⁴⁶² Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 10, b. 147.

⁴⁶³ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 19, b. 298.

b. Mutarraf Seci'

Mutarraf seci', seci'yi oluşturan kelimeler arasında revî yönünden uyum, vezin açısından farklılık olmasıdır.⁴⁶⁵

فَعَدُّ يُؤْذِي مِثْلَ الطَّغْلِ مِنْ دُونِ ذَنْبِهِ كَمَا قَدْ يُعَابِي الْعَاصِي مِنْ دُونِ حُسْنِيهِ

“Şüphesiz Allah, çocuk gibi günahsız birine de azap edebilir.
Hiçbir sevabı olmayan asi birini de affedebilir.”⁴⁶⁶

Bu beytin birinci fıkrasında bulunan ذنبه ile ikinci fıkrada bulunan حسنه lafızları arasında mutarraf seci' bulunmaktadır. Çünkü bu iki lafız, revî yönünden uyumlu olsa da vezin bakımından birbirinden farklıdır.

وَقُلْ يَا إِلَهِي الْطُفُّ بِتَيْسِيرِ أَمْرِنَا وَ طَرْفَةٌ عَيْنٍ لَا تُكَلِّمُنَا لِنَفْسِنَا

“Ey Allahım! İşlerimizi kolaylaştırarak bize lütufta bulun.
Göz açıp kapayınca kadar bile bizi nefsimizle başbaşa bırakma.”⁴⁶⁷

Bu beyitte de mutarraf seci' sanatı kullanılmıştır. Çünkü أمرنا “işlerimizi” ve لنفسينا “nefsimize” ifadeleri revî bakımından birbiriyle aynı vezin bakımından ise farklıdır.⁴⁶⁸

2.3.3.2.3. Müvâzene

İki fasılının vezin açısından aynı kafiye açısından farklı olmasıdır.⁴⁶⁹ Bazı âlimler müvâzene konusunu mütevâzin seci' adıyla seci' başlığı altında

⁴⁶⁴ Mütevâzi seci'in diğer örnekleri için bk. vr. 2, b. 17; 18; 19; 20; vr. 3, b. 40; 44; vr. 4, b. 48; 60; 62; vr. 6, b. 83; 85; 92; 95; vr. 7, b. 100; 110; vr. 10, b. 145; 148; 154; vr. 16, b. 242; 253; vr. 18, b. 281.

⁴⁶⁵ Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, 330.

⁴⁶⁶ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 4, b. 52.

⁴⁶⁷ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 20, b. 318.

⁴⁶⁸ Mutarraf seci'in diğer örnekleri için bk. vr. 1, b. 3; 4; vr. 5, b. 70; 71; 77; 78; vr. 8, b. 116; 117; 120; 122; vr. 12, b. 180; 183; 184; 186; 188; 189; vr. 14, b. 209; 210; 211; 215; 217; 221; 222; vr. 20; b. 304; 313; 319.

⁴⁶⁹ Kazvînî, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâga*, 299; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 293; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, 331.

ele almıştır.⁴⁷⁰ Ancak iki fasılada bulunan revî harflerinin farklı olmasından dolayı seci'den ayrı ele alınmasının daha doğru olduğu düşünülmektedir. Örneğin: مَبْنُوتَةٌ وَرَزَائِيٌّ مَصْفُوفَةٌ وَمَارِئٌ مَصْفُوفَةٌ “Sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş değerli halılar vardır”⁴⁷¹ ayetindeki مَصْفُوفَةٌ “dizilmiş” ve مَبْنُوتَةٌ “serilmiş” kelimeleri vezin yönünden aynı ancak kafiyeleri birbirinden farklıdır. Çünkü bilindiği üzere müenneslik tâ'sı revî harfi olarak kabul edilmemektedir.

Müellif müvâzene sanatını şu beyitlerde kullanmıştır:

فَفِي تَا الْعَلَامَاتِ وَجُوهٌ كَثِيرَةٌ رِسَالَةٌ مَهْدِي بِالْبَيَانِ كَفِيلَةٌ

“Kıyamet âlametleri hakkında çok görüş vardır.
İbn Hacer'in “Risalet'u Mehdi” eseri bunları açıklama için
yeterlidir.”⁴⁷²

Bu beyitte müvâzene sanatı kullanılmıştır. Çünkü fasıla sonlarında bulunan كَثِيرَةٌ “çok” ile كَفِيلَةٌ “kefildir” lafızları vezin bakımından aynı ancak revî bakımından birbirinden farklıdır. Müenneslik âlameti olan ة “tâ” harfinin revî harfi olarak kabul edilmediği için birinci fasılada revî harfi ر “ra”, ikinci fasılada ise ل “lâm” harfidir. Dolayısıyla vezin yönünden aynı, revî yönünden farklı olan bu iki lafzın bir arada kullanılması müvâzene sanatını oluşturmuştur.

وَكُنْ رَاضِيًا أَكْلًا أَتَاكَ بِسَهْلَةٍ وَلَا تُرْعَبَنَّ فِي الْأَطْيَبِ كُلِّ رَغْبَةٍ

“Kolay bir şekilde elde ettiğin yemeğe razı ol!
Daha iyisini ve daha güzelini aramaya rağbet etme!”⁴⁷³

Bu beyitte de müvâzene sanatı kullanılmıştır. Çünkü سهلة “kolaylık” ile رغبة “rağbet” kelimeleri vezin bakımından aynı ancak revî bakımından

⁴⁷⁰ Celaluddin es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an* (Lübnan: Müessesetü'r-Risâletü'n-Naşirun, 2013), 609; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fî Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabîyye*, 647; Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedi' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 108.

⁴⁷¹ Gâşiye 88/15-16.

⁴⁷² Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 11, b. 162.

⁴⁷³ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 19, b. 290.

birbirinden farklıdır. Görüldüğü gibi birinci kelimedede revî harfî ل “lâm” ikinci kelimedede ise ب “be” harfidir.⁴⁷⁴

2.3.3.2.4. İktibâs

Sözlükte, “ateş yakmak, ateşten köz almak, öğrenmek ve istifade etmek,”⁴⁷⁵ gibi anlamları olan iktibâs; bir edebiyat kavramı olarak, “nesir veya şiirde bir ayet veya hadisin tamamının veya bir kısmının alınmasıdır.”⁴⁷⁶ İktibâs yapılan cümlede ayet veya hadisten alıntı yapıldığı belirtilmez. Dolayısıyla “Allah (c.c.) şöyle buyurdu, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi” şeklinde yapılan alıntılar iktibâs olarak kabul edilmez. Şiirde iktibas için şu Örneği vermek mümkündür;

لَئِنْ أَحْطَأْتُ فِي مَدْحِكَ مَا أَحْطَأْتُ فِي مَنْعِي
لَقَدْ أَنْزَلْتُ حَاجَاتِي "بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ"

“Ben seni övme hususunda hata etmiş olsam da,
Sen bana vermemekte hata etmedin,”
“And olsun ben ihtiyaçlarımı,

“Ekinsiz bir vadiye arz ettim, sundum.”⁴⁷⁷ Şiirin son mısrası olan بِوَادٍ غَيْرِ

ذِي زَرْعٍ kısmı,

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ

“Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim”⁴⁷⁸ ayetinden

⁴⁷⁴ Müvâzene'nin diğer örnekleri için bk. vr. 2, b. 26; vr. 3, b. 32; vr. 4, b. 57; vr. 6, b. 88; vr. 13, b. 193; 194; 200; vr. 14, b. 214; vr. 20, b. 305; 316.

⁴⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/167; Râzî, *Muhtaru's-Sihâh*, 217; Ahmed Rızâ, *Mu'cemu Metni'l-Lugâ*, 1/481; İbrahim Enîs- Abdülhalim Muntâsır-Muhammed Halefullah, *el-Mu'cemu'l-Vâsût*, 710.

⁴⁷⁶ Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 723; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 323; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 373; Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 127; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 307.

⁴⁷⁷ Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 724; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni Ve'l-Beyân*, 377.

⁴⁷⁸ İbrahim, 14/37.

alıntı yapılmıştır. Şiirde, Kur'an'dan alıntı yapıldığı belirtilmediği için iktibâs sanatı mevcuttur. es-Si'irdî şu beyitlerde iktibas sanatını kullanmıştır:

حُصُوصاً وَأَمَّا بِالْعُمُومِ فَقَدْ أَتَى كَمَا "لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ" فَتَى

"Bireysel olarak lanet okuma! Ancak genel olarak okunabilir.

'Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun' örneğinde olduğu gibi."⁴⁷⁹

Bu beyitte iktibas sanatı kullanılmıştır. Çünkü beytin ikinci mısrasında bulunan لعنة الله على الظالمين "Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun" ifadesi, وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ "Allah hakkında yalan yanlış şeyler uydurandan daha zalim kim vardır! Onlar (kıyamet gününde) Rablerinin huzuruna çıkarılacaklar, şahitler de "İşte bunlar Rablerine asılsız şeyler isnat edenlerdir" diyecekler. Bilin ki, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olacaktır"⁴⁸⁰ ayetinin son kısmından iktibâs edilmiştir.

وَهُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ وَإِنْ شِئْتَ خَصَّصْ لَا تُبْقَى عُمُومُهُ

"O da 'Allah'ın zatı dışında her şey yok olacaktır' ayetidir.

Eğer istersen bu ayeti genellemeden tahsis edebilirsin."⁴⁸¹

Bu beyitte de iktibâs sanatı kullanılmıştır. Çünkü beytin birinci mısrası şu ayetten iktibâs edilmiştir.⁴⁸²

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

*"Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz"*⁴⁸³ Böylece Si'irdî, her iki örnekte görüldüğü gibi Kur'an'dan iktibas etmeye başvurmuştur.

⁴⁷⁹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 10, b. 148.

⁴⁸⁰ Hud, 11/18.

⁴⁸¹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 11, b. 169.

⁴⁸² Diğer örnekler için bk. vr. 1, b. 4; vr. 2, b. 17; vr. 7, b. 98; vr. 14, b. 211.

⁴⁸³ Kasas, 28/88.

2.3.3.2.5. Reddü'l-Âcz âle's-Sadr

Lafız ve mana bakımından aynı veya birbirine benzeyen iki kelimenin, bir cümlenin veya beytin hem başında hem de sonunda kullanılmasıdır.⁴⁸⁴

Örneğin: *عَفَّارًا: فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا* “*Dedim ki: “Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır”*”⁴⁸⁵ ayetinin ilk kısmında bulunan *اسْتَغْفِرُوا*

“bağışlanma dileyin” ifadesi ile ayetin son kelimesi olan *عَفَّارًا* “bağışlayan” kelimesi aynı kökten gelen ve aynı anlamdaki iki kelimedir. Bu sanat özellikle nazım türünde yazılan eserlerde çok kullanılır. Yazar eserinde şu beyitlerde kullanmıştır:

وَيُوزَنُ خَيْرَاتُ الْعِبَادِ وَشَرُّهَا وَقَدْ جَانَتِ الْأَرَاءُ فِي كَيْفِ وَزْنِهَا

“*Mahşer günü insanların sevap ve günahları tartılır. Ancak nasıl tartıldığı ile alakalı bazı görüşler vardır.*”⁴⁸⁶

Bu beytin birinci mısrasının başında bulunan *يوزن* “*tartılır*” fiili ile ikinci mısrasının sonunda bulunan *وزنها* “*ağırlık*” ifadeleri aynı kökten türemiş iki lafızdır. Dolayısıyla bu beyitte müellif reddü'l-acz âle's-sadr sanatını kullanmıştır.

لِقَامِيكَ صَعَّرَ فَأَمَضِعْتُهَا بِفَوِّهِ وَبِاللُّقْمَةِ ابْدَأُ بَعْدَ تَمِيمِ لُقْمَةٍ

“*Yemek yerken lokmalarını küçük yap ve iyice çiğne! Ağzındaki lokmayı bitirdikten sonra diğerine başla!*”⁴⁸⁷

Bu beyitte de reddü'l-acz âle's-sadr sanatı kullanılmıştır. Çünkü beytin başında bulunan *لِقَامِيكَ* “*lokmalarını*” ifadesi ile beytin sonunda

⁴⁸⁴ Teftâzânî, *el-Mutâvvel*, 689; İbnü'l-Mu'tezz, *Kitâbu'l-Bedî*, 62; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 339; Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabiyye, Ususuha ve Ulûmuhâ ve Fûnunuha*, 2/514; Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedî ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 121; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, 333; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fi Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 641; Hasan Abbâs, *el-Belâgatu Fûnunuha ve Efnânuha*, 2/309.

⁴⁸⁵ Nuh 71/10.

⁴⁸⁶ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 11, b. 173.

⁴⁸⁷ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 19, b. 296.

bulunan لقمة “lokma” ifadesi aynı kökten türemiş ve aynı anlamda kullanılmış ifadelerdir.⁴⁸⁸

2.3.3.2.6. Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem

Sözlükte “*gerekmeyenin gerekliliği*” anlamına gelen bu tabir, özellikle nazım ve bazı sanatsal nesir türü eserlerde kafiye harfinden önce birkaç harf veya harekenin aynen tekrar edilmesine denir. Başka bir ifadeyle kafiye bir tek harfin veya harekenin benzerliği yetiyorken, şair bununla yetinmeyip son harften önce birkaç harfin veya harekenin aynı veya benzer olması çabasına girmesine lüzum-ı mâ lâ yelzem denir.⁴⁸⁹ Örneğin; وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا فَامَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ فَامَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ “O halde sakın yetimi ezme! El açıp isteyen de sakın boş çevirme”⁴⁹⁰ ayetlerinin son kelimelerinde bu sanat kullanılmıştır. Zira fasılayı oluşturan لَا تَقْهَرْ “ezme” ile تَقْهَرْ “boş çevirme” ifadelerinin sonu birden fazla harf ve harekenin aynı olmasıyla kafiye oluşturulmuş.⁴⁹¹

Müellifin en çok kullandığı sanatlardan biridir:

وَمِنْ بَعْدِهِ الْفَارُوقُ أَعْنِي بِهِ عُمَرُ فَعُتْمَانُ ذُو النُّورَيْنِ بِالْعَرَبِ قَدْ سَمَرَ

“Hz. Ebubekir’den sonra insanların en faziletlisi Hz. Ömerdir.

Ondan sonra da iki nur ve şeref sahibi Hz. Osman gelir.”⁴⁹²

Müellif bu beyitte lüzum-ı mâ lâ yelzem sanatını kullanmıştır. Çünkü her iki fasılda da revî harfî dışında bir de iltizam harfî bulunmaktadır. Görüldüğü gibi عمر ile سمر kelimelerinde ر “ra” revî م “mim” ise iltizam

⁴⁸⁸ Ayrıca bk. vr. 2, b. 26, 31; vr. 3, b. 35; vr. 5, b. 68; 70; vr. 8, b. 120; vr. 10, b. 145; 151; 155; vr. 11, b. 165; 166; 174; vr. 12, b. 188; 191; vr. 13, b. 198; 199; vr. 17, b. 263; vr. 19, b. 301; vr. 21, b. 321.

⁴⁸⁹ Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş, *Kitabu'l-Kavâfi* (Beyrut: Daru'l-Emânet, 1974), 18-21; Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 139; Tefâtânî, *el-Mutâvvel*, 703; İbnü'l-Mu'tezz, *Kitâbu'l-Bedî'*, 102; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 351; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 653.

⁴⁹⁰ Duhâ 93/9-10.

⁴⁹¹ Tefâtânî, *el-Mutâvvel*, 704; Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmu'l-Belâgati'l-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'âni*, 123.

⁴⁹² Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 8, b. 115.

harfidir. Dolayısıyla kafiyenin oluşması için son harflerin aynı olması yetiyorken, müellif son iki harfi de aynı cinsten seçerek lüzum-ı mâ lâ yelzem sanatını kullanmıştır.⁴⁹³

بَوْتُ بُعِيدَ السَّعِ أَيْضاً وَ يُدْفَنُ بِجَنْبِ النَّبِيِّ إِذْ بِهِ وَسِعَ مَدْفُنُ

“Hz. İsa nazil olduktan yaklaşık yedi yıl sonra vefat edecektir.
ve Hz. Peygamber’in mezarının hemen yakınına defnedilecektir.”⁴⁹⁴

Yukarıdaki beyitte lüzum-ı mâ lâ yelzem sanatı kullanılmıştır. Çünkü iki mısranın sonunda bulunan يدفن “defnedilir” ve مدفن “defnetme yeri” kelimelerinin sonu birden fazla harf ile aynıdır. Ancak bu beyitte iltizam harfi birden fazladır. Nitekim ن “nun” revî, د “del” ile ف “fe” harfi ise iltizam harfleridir.⁴⁹⁵

Lüzûm-ı mâ lâ yelzem sanatı bazı durumlarda her iki fasılada aynı kelimenin tekrar edilmesiyle de yapılabilir. Bu sanatın özellikle bu türü, şairin veya nâsirin dile hâkimiyetini, söz dağarcığının zenginliğini, düşünce ve hayal gücünün enginliğini, belâgat ve fesahatteki kudretini gösterir. es-Si’irdî de birçok beyitte bu türü kullanmıştır:

وَكُلُّ امْرِئٍ يَسْتَنْوِي رِزْقاً لَهُ رِزْقِي وَلَا يَأْكُلُ الْإِنْسَانُ إِلَّا الَّذِي رَزَقِي

“Her şahıs kendisine rızık olarak verileni alır.
İnsan kendisine rızık olarak verilenin dışında hiçbir şey yiyemez.”⁴⁹⁶

Müellif bu beyitte رزق fiilinin harf ve hareketlerini değiştirmeden iki fasılada da olduğu gibi kullanır. Dolayısıyla lüzum-ı mâ lâ yelzem sanatının en zor ve en edebi türünü kullanmıştır.

قَدِ انْتَسَخَتْ مِنْ دِينِهِ الْأَذْيُنُ الْأُخْرَى فَقَدْ زَادَنَا فَضْلاً عَلَى الْأُمَمِ الْأُخْرَى

“Hz. Muhammed’in dininin gelmesi ile diğer dinlerin hükmü iptal
olmuştur.

Bu da bizim diğer ümmetlere karşı olan faziletimizi çoğaltmıştır.”⁴⁹⁷

⁴⁹³ Ayrıca bk. vr. 2, b. 20; vr. 3, b. 45; vr. 4, b. 60; vr. 7, b. 96.

⁴⁹⁴ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 10, b. 157.

⁴⁹⁵ Ayrıca bk. vr. 10, b. 154; vr. 12, b. 191; 198; vr. 16, b. 249; vr. 18, b. 281.

⁴⁹⁶ Si’irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 4, b. 48.

Müellif, eserinin birçok yerinde kullandığı lüzûm-ı mâ lâ yelzem sanatının bu türünü bu beyitte de kullanmıştır. Zira her iki fasılanın da sonu الآخر kelimesiyle bitmektedir.⁴⁹⁸

2.3.3.2.7. Berâat-i İstihlâl

Bir şairin, bir yazarın veya bir hatibin konuşmasına başlarken dinleyiciyi etkileyen, kapalıktan uzak, dile ağır gelmeyen ve ortama uygun sözlerle başlamasına berâat-i istihlâl denir. Ayrıca bir yazar veya şair, eserinde anlatmak istediği konuya işaret eden birtakım cümleleri eserin başında kullanmasına da *berâat-i istihlâl* veya *hüsn-i ibtidâ* denir.⁴⁹⁹ Örneğin Sa'düddîn et-Teftâzânî *Muhtasarü'l-me'âni* adlı eserine şu cümlelerle başlayarak hem okuyucunun dikkatini çekme hem de eserin 'me'âni, beyan ve bedî' ilimlerinden oluştuğunu okuyucuya hissettirmiştir. "تَحْمَدُكَ يَا مَنْ شَرَحَ صَدُورَنَا
لِتَلْخِصَ الْبَيَانَ فِي إِضْحَاحِ الْمَعَانِي، وَتَوَرَّ قَلُوبَنَا بِلَوَامِعِ التَّبْيَانِ مِنْ مَطَالِعِ الْمَثَانِي، وَنُصَلِّي عَلَى نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ الْمُؤَيَّدِ دَلَائِلَ
إِعْجَازِهِ بِأَسْرَارِ الْبَلَاغَةِ، وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمَحْرُزِينَ قِصَبَاتِ السَّبْقِ فِي مَضْمَارِ الْفِصَاحَةِ وَالْبِرَاعَةِ.
"Me'ânileri açıklamada telhis'in açıklanması için kalplerimizi genişleten ve kalplerimizi Kur'an'ın terkibinden yıldızların ışıltısı gibi nurlandıran Allah'a hamd ederiz. Mucizelerin delillerini, belâgat'ın surları ile takviye eden Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, onun ailesine ve fesahat ve berâat sahasında yarışan sahabelerine salat ederiz."⁵⁰⁰ Molla Halil, eserine başlarken *berâat-i istihlâl* sanatını kullanmıştır:

تَعَالَوْ إِلَى نَظْمِي بِحَيْدٍ وَرَغْبَةٍ   تَنَالُوا رِضَى الْبَارِي وَفَوْزًا بِحَيَّةٍ
فَمِنْ وَاجِبَاتِ الدِّينِ تَعْلِيمٌ وَمِثْلُهُ   عَلَى أَبِي طَافِلٍ جَدِّهِ ثُمَّ أُمَّهُ
كَذَلِكَ الْقَرِيبُ وَالَّذِي أَمْرُهُ بَلِي   وَأَهْلُ الصَّلَاحِ وَالْإِمَامُ الْمُكْفَلُ

⁴⁹⁷ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 6, b. 85.

⁴⁹⁸ Ayrıca bk. vr. 3, b. 40; 44; vr. 8, b. 113; vr. 10, b. 145; 155; vr. 16, b. 247, 251; 253; vr. 19, b. 292.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Mu'tezz, *Kitâbu'l-Bedî'*, 104; Süyûtî, *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 387; Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fünunuhâ*, 2/559; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 343; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fi Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 619; Eymen Emin Abdülğâni, *el-Kâfi fi'l-Belâgâ*, 298.

⁵⁰⁰ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'âni*, 1/5.

فَفِيهِ فُرُوضُ الْعَيْنِ قَدْ بَيَّنَّتْ لَكُمْ فَلَا تَنْبَذُوهَا مِنْ وَّرَاءِ ظُهُورِكُمْ

“Ciddiyet ve rağbetle nazmıma (dinlemeye-okumaya) gelin,
Ki Allah'ın rızasına mazhar olup cenneti kazanasınız.”

“Bu nazım ve benzerlerinin öğrenilmesi dinin vaciplerindedir.
Başta anne, baba ve dedenin çocuğa bunları öğretmesi vaciptir.”

“Aynı şekilde akrabaların ve vasilerin de,
Salih müslümanların ve görevli olan imamların da öğretmesi vaciptir.”

“Ben bu nazımda, sizlere farz-ı aynleri açıkladım.

Sakin onları kulak ardı etmeyin.”⁵⁰¹

Müellif, birçok eserinde olduğu gibi bu eserine de selef âlimlerinden farklı olarak hamd ve salat ile başlamamıştır. Bunun yerine okuyucunun dikkatini çekmek ve onu etkilemek için تعالو “gelin” emir fiiliyle başlamıştır. Beytin anlamı kolay ve anlaşılır olduğu ve muhatabın dikkatini uyandırdığı için bu beyitte berâat-i istihlâl sanatı kullanılmıştır.

Eserin başında zikredilen ve eserin muhtevası hakkında bilgiler içeren diğer beyitlerde de berâat-i istihlâl sanatı kullanılmıştır. Söz konusu beyitlerde çocuklara dini vecibelerin öğretilmesinin başta anne ve babası olmak üzere birçok kişinin üzerinde farz olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Molla Halil, *“bu eserde size farz-ı aynleri açıkladım”* ifadesiyle eserin muhtevasını oluşturan konulardan birine işaret etmiştir.

2.3.3.2.8. Hüsn-i İntihâ

Bir şair veya yazarın kulağa hoş gelen, anlamı zor olmayan, dile ağır gelmeyen ve yerli yerinde sözlerle artık kitabın veya anlattıklarının sonuna geldiğini, muhatabına hissettirerek konuşması ve eserini bitirmesine “*hüsn-i intihâ, berâat-i intihâ* veya *berâet-i hâtıme*” denir.⁵⁰² Örneğin; Câsiye suresinin genelinde, müşriklerin ayetler okununca kibirlenmeleri ve ahireti inkâr ederek ayetlerle alay etmelerinden söz eder. Bu ayetlerden sonra sureyi

⁵⁰¹ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 1, b. 1-4.

⁵⁰² Süyûtî, *Şerhü Uküdü'l-Cümân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, 394; Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fünunuhâ*, 2/563; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 344; İsa Ali el-Akûb, *el-Mufasssal fi Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*, 621.

Allah'ın mutlak galip olduğu, yüceliği ve tek hükümran olduğunu ifade eden şu ayetle bitirmesi sureye uygun bir son olmuştur.⁵⁰³ *وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ* “Göklerde ve yerde büyüklük ancak O’na aittir. O mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵⁰⁴ Müellif eserin son bölümünde zikrettiği şu beyitlerde hüsn-i intihâ sanatını kullanmıştır:

جَمِيعَ الَّذِي فُلْنَاهُ عَيْنُ الطَّرِيقَةِ فَوَاضِبٌ عَلَيْهِ أَنْتَ عَنْ صَدَقِ تَيْبَةٍ
كَلَامٌ ثَلَيْتُ فَأَحْذُوهُ بِقُوَّةٍ هُوَ الْمُنْجِي عَنْ زَيْغٍ وَعَنْ سُوءِ ذَلَّةٍ
وَ مَا كَانَ ذُو ذَا الْقَوْلِ ذَا انْبِضَاعَةٍ وَلَكِنْ أَتَى تَبْدَأَ لِيَقْطِطِ الطِّفَالَةَ
وَسَمَاءَ نَهَجًا لِلْأَنَامِ فَإِنَّهُ عَجِيبٌ لِنَفْعِ الْعَامِ لَا تَبْدَنَّهُ

“Bütün bu söylediklerimiz doğru yolun ta kendisidir.

Samimi bir niyetle bunları yerine getir.”

“Bu akıcı ve güzel bir konuşmadır. Onu ciddi bir şekilde yerine getirin. Sapkınlığa ve kötü duruma düşmekten kurtaracak olan davranışlar onlardır.”

“Bu sözleri söyleyen kişi de bu niteliklere sahip değildir.

Ancak bir nebze olsun çocukları gafletten uyandırmak için yazmıştır.”

“Müellif bu eserini *Nehcü'l-Enâm* olarak isimlendirdi. Çünkü O, *Avâmın faydası için mükemmeldir. Bunu reddetme.*”⁵⁰⁵

Müellif, eserin son bölümünde yukarıdaki beyitleri zikrederek eserin bittiğini ifade etmiştir. Söz konusu beyitlerde eserde verilen bilgilerin çok akıcı ve anlaşılır olduğu, insanları sapkınlıktan kurtardığı için çok değerli olduğu ve sırat-ı müstakimden ayrılmamak için takip edilmesi ve uyulması gereken bir eser olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca *وَسَمَاءَ نَهَجًا لِلْأَنَامِ* “*Nehcü'l-Enâm* adıyla isimlendirdi” ifadesiyle de eserin ismini aktarmıştır. Dolayısıyla bu beyitlerde hüsn-i intihâ sanatı kullanılmıştır.

وَقُلْ يَا إِلَهِي الطُّفَّ بِتَيْسِيرِ أَمْرِنَا وَطَرَفَةٌ عَيْنٍ لَا تُكَلِّمُنَا لِنَفْسِنَا
وَ مَا دُنْمَا فِي قَبْدِ الْحَيَاةِ فَكُنْ لَنَا شَفِيفًا رَفِيفًا مُنْجِيًا مِنْ مَضَارِنَا
وَأَيْقِظُنَا عِنْدَ النَّوْمِ عَنْ نَوْمِ غَفْلَةٍ وَعَنَّا اللَّعِينِ الضَّارَّ بَعْدَ بَرَحْمَةٍ

⁵⁰³ Ali Bulut, *Belâgat-i Müyessera*, 258.

⁵⁰⁴ Câsiye 45/37.

⁵⁰⁵ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 20, b. 314-317.

سِوَادِ الْوُجُوهِ لَا تُوجِهَةٌ لِنَحْوِكَ فَلَا نَدْرِي مَا وَجْهُ اغْتِدَارٍ لِدَالِكَ
 وَفِي الْحَشْرِ فَرِحْنَا فُلَيْبًا وَنَجْنَا بِجَاهِ النَّبِيِّ الْأَنْطَجِي مِعْرَنَا
 وَنَرْجُو الْإِقَاءَ مِنْ مَخْضِ جُودٍ عَدَا لَنَا فَهِيَ لَا تُحْيِينَا رِجَاءَ إِهْنَا
 وَعَنَا وَ عَنَ آبَائِنَا أَمَهَاتِنَا وَ عَنَ مَعْشَرِ الْإِسْلَامِ طُرًّا وَمَنْ لَنَا
 عَنِ الصِّدْقِ يَدْعُو كُنْ عَقُومًا وَرَاضِيًا وَتَبَعًا لِهَادِينَا أَنْلْنَا الْمَعَالِيَا

“Ey Allahım! İşlerimizi kolaylaştırarak bize lütufta bulun.

Göz açıp kapayıncaya kadar bile bizi nefsimizle başbaşa bırakma.”

“Hayatta olduğumuz sürece bize,

Şefkât eden ve bize zarar veren şeylerden bizi koruyan yoldaş ol.”

“Ölüm esnasında bizi gaflet uykusundan uyandır.

Lanetlenmiş ve zarar veren şeytani rahmetinle bizden uzaklaştır.”

“Kıyamet günü bizi yüzü kara bir şekilde karşına çıkarma,

Zira o durumda nasıl özür dileyeceğimizi bilemeyiz.”

“Kıyamet gününde bizi kalben sevindir,

ve bizi Mekkeli şerefli Peygamberin hürmetine kurtar.”

“Senin cömertliğine güvenerek kıyamet gününde seni görmeyi ümit ediyoruz.

Ey Allah’ım bizim umudumuzu boşa çıkarma!”

“Bizi, anne ve babalarımızı,

Bütün İslam âleminin ve bize”

“Samimiyet ile dua edenleri affet, onlardan razı ol,

ve bizi Peygamberimize ulaştır ki amacımıza ulaşalım.”⁵⁰⁶

İslam âleminde bir yazarın kitabını, bir şairin şiirini ve bir hatibin konuşmasını bitirirken en çok kullandığı üslûplardan biri de duadır. Molla Halil de eserinin bittiğini ifade eden yukarıdaki beyitlerden sonra eserini dua ile tamamlamıştır. Dolayısıyla *Nehcü'l-Enâm*'ın son beyitlerinde de hüsn-i intihâ sanatı kullanılmıştır.

⁵⁰⁶ Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, vr. 21, b. 318-325.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Molla Halil es-Si'irdî, doğu ve güneydoğuda bulunan birçok medresede eğitim görmüş ve yıllarca müderrislik yapmış büyük bir âlimdir. Yaklaşık otuz yıl süren müderrislik hayatında birçok eser telif eden Molla Halil, bölgenin medrese kültür ve geleneği üzerinde önemli izler bırakmıştır. Zira bu bölgedeki medreselerden alınan icazetlere bakıldığında hemen hemen hepsinin Molla Halil'e dayandığı görülmektedir. Tabi Molla Halil'in özellikle doğu ve güneydoğu bölgesinde oluşturduğu etki sadece medreseler ve ilim camiası ile sınırlı değildir. Nitekim O, isminden de anlaşılacağı üzere *Nehcü'l-Enâm li Nef'i'l-Âvam* adlı eseriyle hem medreselerde okuyan talebelerin hem de halkın dinî, ahlakî ve tasavvufî açıdan bilinçlenmelerini amaçlamıştır.

Bu çalışmada Molla Halil es-Si'irdî'nin *Nehcü'l-Enâm* adlı eseri belâgat açısından analiz edilmiş ve müellifin söz konusu eserde kullandığı edebi sanat ve üslûplar tespit edilmiş ve örnekler eşliğinde yorumlanmıştır. Bu bağlamda ilk olarak müellifin söz konusu eserinde kullandığı me'âni ilminin sanat ve üslûpları tespit edilmiştir. Yapılan incelemede müellifin özellikle haberi ve inşâ cümlelerini, takdim-tehir sanatını, kasr üslûbunu, fasl ve vasl gibi konuları yoğun bir şekilde kullandığı tespit edilmiştir.

Daha sonra müellifin *Nehcü'l-Enâm* adlı eserinde istifade ettiği beyan ilmi konuları üzerinde durulmuştur. Yapılan incelemelerde müellifin söz konusu eserde beyan ilminin sanatlarını büyük bir ustalıkla kullandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda özellikle taşbih sanatını birçok beyitte kullandığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında mecâz istiâre ve kinâye konularını da eserin birçok beytinde görmek mümkündür.

Son olarak Molla Halil'in *Nehcü'l-Enâm*'da kullandığı bedi' ilmi konularına yer verilmiştir. Müellifin şairliğini, kelime dağarcığının zenginliğini ve Arap diline vukufiyetini ortaya çıkaran en önemli unsurlardan biri de eserinde kullandığı bedi' ilminin sanat ve üslûplarıdır. Zira O'nun, bu eserinde manayı güzelleştiren sanatlardan tıbâk, mukabele, tevriye ve mürâ'ât-ı nazîr sanatını, lafzı güzelleştiren sanatlardan cinâs, seci', müvâzene, iktibâs ve reddü'l-Acûz âle's-Sadr gibi birçok sanatı büyük bir ustalıkla ahenk içinde kullandığı gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak Molla Halil es-Si'irdî'nin *Nehcü'l-Enâm* adlı eserini belâgat açısından incelemeye alan bu çalışmada O'nun Arap dili belâgatının bütün sanat ve üslûplarından istifade ettiği sonucuna varılmıştır.

Bu çalışma çerçevesinde yapılan inceleme ve araştırmalar neticesinde Molla Halil'in şairliğini ve Arap edebiyatına olan hâkimiyetini ortaya çıkaran nazım türü eserleri hakkında Arap dili ve belâgatı açısından herhangi bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Molla Halil'in edebi yönünü ön plana çıkaracak nazım türü eserleri daha sonra özellikle Arap dili ve belâgatı alanında yapılacak olan akademik çalışmalar için son derece uygundur. Bu bağlamda müellifin nazım türü eserlerinden özellikle "*el-Manzûmatu'z-Zumurridiyye*", "*Manzûmatu'l-Habiyye*" ve "*Diyâu basîreti'l-Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd* ve *Risâletün fi ilmi't-Tecvîd*" adlı eserleri tercih edilebilir. Ayrıca Molla Halil'in akademik camiada daha fazla yer alması adına *Nehcü'l-Enâm* adlı eserinin tahkikli neşri ve şerhlerinin basılması gibi birtakım çalışmalar yapılabilir. Bu bağlamda "*Nehcü'l-Enâm*'ın Kürt Toplumuna Üzerindeki Etkisi ve Önemi" adıyla çalışmalar yapılabilir. Bununla birlikte Molla Halil'in henüz çok tanınmayan ve üzerine herhangi bir çalışma yapılmayan eserlerinin bir proje kapsamında tanıtılması akademik camai açısından yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

KAYNAKLAR

- Abdulkadir, Hüseyin. *el-Muhtasâr fî Tarihi'l-Belâga*. Kahire: Dâru'l-Gârib, 2001.
- Ahfeş, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşi el-Belhî. *Kitabu'l-Kavâfi*. Beyrut: Daru'l-Emânet, 1974.
- Ahmed, Rızâ. *Mu'cemu Metni'l-Lugâ*. 2 Cilt. Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayât, 1958.
- Ahmed, Rızâ. *Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye fî Adâbi Sulûki's-Sufiyye ve Yeliyehu Nehcü'l-Enâm fî'l-'Akâidî ve'l-Kelâm*. Beyrut: Dâru'l-Kûtubi'l-İlmiyye, 2015.
- Ali Uşrî Zayêd. *el-Belâgatu'l-Arabiyye Tarihuhâ, Mesâdiruhâ, Menâhicuhâ*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1982.
- Atalay, Ömer. *Siirt Tarihi*. İstanbul: Çelut Matbaası, 1946.
- Atîk, Abdülaziz. *fî'l-Belâgati'l-Arabiyye*. Beyrut: Daru'n-Nehdâti'l-Arabiyye, ts.
- Bağdadi, İsmail Paşa. *Hediyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Daru İhyau't-Turasi'l-Arabî, 1951.
- Bulut, Ali. *Belâgat-i Müyessera*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Bulut, Ali. Aydın, Muğisiddin. *Şeyh Muhammed el-Hazîn Dîvânı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Bursalı, Tahir Mehmed. *Teracim-i Ahvâl Molla Halil Si'irdî*, Sırat-ı Mustakîm Dergisi, c. 5, s. 127, İstanbul 1326.
- Cahîz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kûtubi'l-İlmiyye, 1997.
- Cârim-Emin Mustafa, Alî b. Muhammed b. Sâlih b. Abdilfettâh b. Muhammed el-Cârim. *el-Belâgati'l-Vâdiha*. Suriye: Daru'l-Maârif, 1999.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî. *es-Sihâh*. thk. Ahmed Abdulgâfur Attâr. Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1979.

- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Delâilü'l-Î'câz*. Kahire: Matba'âtu'l-Medenî, ts.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Esrâru'l-Belâga*. Cidde: Daru'l-Medenî, 1991.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî. *el-Hâşiyetü âle'l-Mutâvvel*. Beyrut: Daru'l-Kûtubi'l-İlmiyye, 2007.
- Çağmar, M. Edip, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Risâletun fî İlmî't-Tecvîd Adlı Eseri*, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, 2 (2009), 153-161.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *Hâşiyetu't-Desûkî alâ Muhtâsaru's-Sa'd*. thk. Abdülhamit Hendâvî. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2010.
- Doskî, Ali. *el-Molla Halil es-Si'irtî ve Menhecuhu fî İsbâti'l-'Akâidi'l-İslâmîyye min Hilâli Manzûmetihi Nehcü'l-Enâm*, (Basılmamış Yüksek lisans tezi), Duhok Üniversitesi Şeriât ve İslâmî Araştırmalar Fakültesi, 2000.
- Eymen Emin Abdülgâni. *el-Kâfî fi'l-Belâgâ*. Kahire: Darû't-Tevfikîyyeti ve't-Turâs, 2011.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî. *el-Kâmûsü'l-Muhît*. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1980.
- Gökçe, Cüneyt. *Molla Halil es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-Enâm Adlı Eseriyle Sınırlı)*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, cilt: XX, sayı: 34.
- Gökçe, Cüneyt. *Molla Halil es-Si'irdî ve İki Nehcü'l-Enâm'ı*, Uluslararası Molla Halil es-Si'irdî Sempozyumu Bildirileri, Siirt, 2019.
- Habenneke, Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî. *el-Belâgatu'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Fûnunuhâ*. 2 Cilt. Dımaşk: Darû'l-Kalem, 1. Basım, 1996.
- Hasan Abbâs, Ebû Muhammed Fazl b. Hasen b. Ahmed. *el-Belâgatü Fûnunuhâ ve Efnânuhâ*. 2 Cilt. Umman: Darû'l-Furkân, 2007.

- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid. *Cevâhirü'l-Belâgâ fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*. thk. Yusuf es-Sâmilî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Hulusi Kılıç. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 44 Cilt. İstanbul: TDV yayınları, 1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru Sâdir, ts.
- İbnü'l-Mu'tezz, Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tezz. *Kitâbu'l-Bedi'*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütûbi's-Sikâfiyye, 2012.
- İbrahim Enîs- Abdu'lhalim Muntâsır-Muhammed Halefullah. *el-Mu'cemu'l-Vâsît*. Mısır: Mektebetü's-Şûrûkû'd-Düveliyye, 4. Basım, 2004.
- İsa Ali el-Akûb. *el-Mufassal fi Ulûmi'l-Belâgati'l-Arabiyye*. Halep: Menşurâtü Câmiâtü Halep, 2000.
- Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed. *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâga*. Beyrut: Daru'l-Kûtubi'l-İlmiyye, 2003.
- Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed. *Telhisü'l-Miftâh*. Pakistan: Mektebetü'l-Bûşra, 2010.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Muellifin*. 4 Cilt. Dımaşk: Muessesetu'r-Risale, 1957.
- Keskin, Mustafa. *es-Si'irdî'nin "el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahvi ve's-Sarf" ve "el-Kâmûsu's-Sâni fi'n-Nahvi ve's-Sarfî ve'l-Me'âni" Adlı Eserinin Arap Dili ve Edebiyatına Katkısı*, Uluslararası Molla Halil es-Si'irdî Sempozyumu Bildirileri, Siirt, 2019.
- Keskin, Mustafa. *"Doğu Medreseleri Ekseninde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Gaziantep Örneği"*, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 4 • Sayı 1. s. 61-82. 2017.
- Koğî, Hilmi Ahmed. *Rehber-i Avam*, (Diyarbakı, Mektebetu Seyda), 2018.
- Törehan, Mehmet Serdar. *Hazreti Pir Muhammed Küfrevi*. Malatya: Uğurel Matbaası, 2019.

- Muhammed Ahmed Kasım, Muhyiddin Dib. *Ulûmu'l-Belâgâ el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Meânî*. Trablus: el-Müessesetü'l-Hadisetü li'l-Küttâb, 2003.
- Müslim b. Velîd, Ebü'l-Velîd Müslim b. el-Velîd el-Ensârî. *Şerhü Divân-ı Sarîu'l-Gavânî*. thk. Dr. Sami ed-Duhân. Kahire: Daru'l-Meârif, 2009.
- Mütenebbî, Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fi el-Kindî. *Divân-ı Mütenebbî*. Beyrut: Daru Beyrut, 1983.
- Öncü, Mustafa. *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Diyarbakır, 2013.
- Özcan, Abdullah. *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmî 'Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, (Basılmamış Doktora Tezi), Van, 2018.
- Özcan, Abdullah. *Molla Halil Kitaplığı*, Uluslararası Molla Halil es-Si'irdî Sempozyumu Bildirileri, Siirt, 2019.
- Pakiş, Ömer. *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî. *Nihâyetü'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz*. thk. Dr. Nasrullah Hacimüftüoğlu. Daru Sâdîr, 2004.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî. *Mûhtarü's-Sihâh*. Beyrut: Mektebet Lübnan, 1986.
- Râzî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mu'cemü Mekâyisü'l-Lûgâ*. 6 Cilt. Dımaşk: Darü'l-Fikr, ts.
- Said, Muhammed Ahmed. *Medresetu Kubbehân fi'l-İmâdiyye ve devruha fi neşri'l-ulûmi'l-İslâmîyye fi Kurdistan*. Matbaatu Muhafazati Duhok, 2013.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed es-Sâvî el-Mâlikî el-Halvetî. *Hâşiyetü's-Sâvî âlâ Tefsîri'l-Celâleyn*. 4 Cilt. Kahire: Daru'l-Ğâdî'l-Cedîd, 2014.

- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî. *Miftâhu'l-Ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kûtubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1987.
- Serpen, Ayşe. *Molla Halil es-Si'irdî'nin Mantık Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2017.
- Sevgili, Hamit. *Risale fi'n-Nezr li'Molla Haili el-İsi'irdî*, (eş-Şarkiyât İlmî Araştırmalar Dergisi) 9/1, 2017,
- Sevgili, Macit - Özcan, Abdullah. *Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi*, Uluslararası Molla Halil Sempozyumu Bildirileri, Siirt, 2019.
- Si'irdî, Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Si'irdî. *Nehcü'l-Enâm* (mahtut eser), ts.
- Si'irdî, Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Si'irdî. *el-Kâfiyetu'l-Kubra*. thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Dâru Sadır, 2007.
- Si'irdî, Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Si'irdî. *el-Kâmûsü's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Meânî*. thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi. Diyarbakır: Dâru'r-Râvdâ, 2012.
- Si'irdî, Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Si'irdî. *Te'sîsu Kavâidi'l-Akâid 'ala mâ Senehe min Ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın mine'l-'Avâid*, (Mahtut Eser) ts.
- Si'irdî, Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Si'irdî. *Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye*, (Mahtut Eser) ts.
- Si'irdî, Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Si'irdî. *Mefâtihu'l-Vûsu'l-ilâ'l-Ûsul*. thk. Adnan Algül, Hamit Sevgili. Hâşimî Yayınevi, 2021.
- Si'irdî, Molla Ömer b. Molla Abdullah b. Molla Halil es-Si'irdî. *Sa'du'l-İslam bi Şerhi Nehcu'l-Enâm* (Mahtut eser), ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Şerhü Ukûdü'l-Cümân fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*. thk. Emin Lokman Cebbar İbrahim Muhammed Hemedânî. Lübnan: Darû'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 2011.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâletü'n-Naşîrun, 2008.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *el-Mutâvvel*. thk. Dr. Abdülhamid Hendavî. Beyrut: Dâru'l-Kûtubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2013.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *el-Muhtâsarü'l-Me'âni*. 2 Cilt. Pakistan: Mektebetü'l-Bûşra, 2010.
- Tekin, Ahmet. *İbnu'l-Hâcib İle Molla Halil es-Si'irdî'nin El-Kâfiye Adlı Eserlerinin Mukayesesi*, Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, S. III, Ağustos 2018, s.887-902.
- Tekin, Ahmet. *Molla Halil es-Si'irdî ve el-Manzûmetu'z-Zumurrudiyye Adlı Eseri*, Uluslararası Taras Shevchenko Kongresi tam metin kitabı, Ankara, Şubat 1-3, 2019, s. 602-613.
- Tekin, Mahmut. *Molla Halil ve Onun el-Kâmûs'us-sânî fi'n-Nahvi ve's-Sarfi ve'l-Meâni Adlı Eserin Kaynakları*. (Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi) 12/65, 2019.
- Tekin, Mahmut. *Molla Halil es-Si'irdî ve el-Kâmûsu's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'âni Adlı Eseri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Vahyeddin, Küfrevî. *Pir Muhammed Küfrevî*. İzmir: Çağlayan Matbaası, 2013.
- Yalar, Mehmet. *Si'irdî'ye Ait Nehcu'l-Enâm Adlı Eserin Biçim ve İçerik Yönünden Tahlili*, Uluslararası Siirt Sempoyumu, (Şarkiyât Araştırmaları Derneği Yayınları), İzmir, 2007.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk. *Tâcü'l-Arûs Mîn Cevâhirü'l-Kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: et-Turâsî'l-Arabî, 1965.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.

Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşi. *el-Burhân fî Ulûmi'l- Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: Mektebetu Daru't-Tûrâs, ts.

Ziriklî, Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, ts.

Zokaydî, Şeyh Abdulkahhâr. *Tercemetu'l-allâme el-fehhâme el-Molla Halil*. Mahtut eser, t.y.

TDV İslam Ansiklopedisi. "BELÂGAT - TDV İslâm Ansiklopedisi". Erişim 24 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/belagat>

TDV İslam Ansiklopedisi. "İBNÜ'L-MU'TEZ - TDV İslâm Ansiklopedisi". Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-mutez>

TDV İslam Ansiklopedisi. "MOLLA HALİL SİİRDÎ - TDV İslâm Ansiklopedisi". Erişim 13 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/molla-halil-siirdi>

IKSAD
Publishing House

ISBN: 978-625-367-115-0